

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ VE EKONOMİYE
ETKİLERİ: 1950-1983

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Gölsüm ERBİL TATLI

Ankara- 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ VE EKONOMİYE
ETKİLERİ: 1950-1983

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Gölsüm ERBİL TATLI

Tez Danışmanı
PROF.DR.MEHMET MURAT BASKICI

Ankara-2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT
ANABİLİM DALI**

Gülsüm ERBİL TATLI

**TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ VE EKONOMİYE
ETKİLERİ: 1950-1983**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : PROF.DR.MEHMET MURAT BASKICI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof.Dr.Mehmet Murat BASKICI

2- Doç.Dr.Anıl AKÇAĞLAYAN

3- Doç.Dr.Özgür TEOMAN

4-

5-

Tez Savunması Tarihi

01/02/2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet Murat BASKICI danışmanlığında hazırladığım “Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ve Ekonomiye Etkileri: 1950-1983 (Ankara.2021) ” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: .././....

Adı ve Soyadı

Gülsüm ERBİL TATLI

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLolar LİSTESİ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1.....	8
KAMU EKONOMİSİ VE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ İLE İLGİLİ BAZI TANIMLAR.....	8
1.1. Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ile İlgili Tanımlar.....	8
BÖLÜM 2.....	12
1950-1983 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ : TARİHÇE.....	12
2.1. 1950 Öncesi Dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri	12
2.1.1. Osmanlı Dönemi.....	13
2.1.1.1. 1908 Öncesi Dönem	13
2.1.1.2. 1908-1922 (Milli İktisat) Dönemi	14
2.1.2. 1923-1950 Dönemi.....	20
2.1.2.1. 1923-1929 Dönemi	21
2.1.2.2. 1930-1939 Dönemi	28
2.1.2.3. 1940-1949 Dönemi	41
2.2. 1950- 1960 Yılları Arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	44
2.2.1. 1950-1954 Dönemi.....	49
2.2.2. 1955-1960 Dönemi.....	58
2.3. 1960- 1983 Yılları Arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	66
2.3.1. 1963-1967 Dönemi (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi).....	69
2.3.2. 1968-1972 Dönemi (İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi).....	76
2.3.3. 1973-1977 Dönemi (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)	78
2.3.4. 1979-1983 Dönemi (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi).....	84
BÖLÜM 3.....	88

1950-1983 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ :	
EKONOMİDEKİ YERİ	88
3.1. 1950’li Yıllarda Kamu İktisadi Teşebbüsleri	88
3.1.1. Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yeri	89
3.1.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Yeri	98
3.1.3.İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	101
3.1.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı..	107
3.2. 1960-1983 Yılları Arasında da Kamu İktisadi Teşebbüsleri	111
3.2.1. 1963-1967 Dönemi	111
3.2.1.1.Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Yeri	111
3.2.1.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yeri.....	115
3.2.1.3. İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı.....	119
3.2.1.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	123
3.2.2.1968-1972 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	125
3.2.2.1 Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	125
3.2.2.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Yeri	129
3.2.2.3 İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı.....	132
3.2.2.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	136
3.2.3. 1973-1977 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	139
3.2.3.1.Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	139
3.2.3.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	142
3.2.3.2.İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı.....	145
3.2.3.3.Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	150
3.2.4. 1979-1983 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	154
3.2.4.1. Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	154
3.2.4.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	155
3.2.4.3. İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı.....	156
3.2.4.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı	157
EKLER :	159
GENEL DEĞERLENDİRME	169

SONUÇ.....	197
ÖZET	204
ABSTRACT	205
KAYNAKÇA.....	206

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler (1930-1939).....	30
Tablo 2: Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Programı Kapsamında Sümerbank Bünyesinde Temeli Atılan Fabrikalar	38
Tablo 3: Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler (1940-1949).....	42
Tablo 4: 1946 Yılı Parti Programında Demokrat Parti'nin Sanayi İşlerine Yaklaşımı.....	45
Tablo 5: 1950 Tarihli Demokrat Parti Hükümet Programında Yer Alan İktisadi ve Mali Esaslar.....	50
Tablo 6: 1950-1954 Yılları Arasında Kurulan KİT'ler	56
Tablo 7: 1955-1960 Döneminde Kurulan KİT'LER.....	64
Tablo 8 :Kamu Kesimi Gelir Hedefleri 1963 - 1967 (1961 fiyatlarıyla - Milyar TL.)	75
Tablo 9 : 1972 Yılı KİT Reformu Kapsamında Tasarlanan KİT Yapısı.....	82
Tablo 10: 1950-1960 Dönemi KİT Yatırımları.....	90
Tablo 11: 10 Beygir Gücü ve Daha Yukarı Çalıştırıcı Kuvvet Kullanan veya 10 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran Yapım Sanayii Kuruluşlarında Sabit Sermaye Yatırımları (1000 TL).....	92
Tablo 12: İmalât Sanayii Yatırımlarının Devlet ve Özel Sektör Bağlamında Oransal Dağılışı- 1959	94
Tablo 13: Sanayi Sektörlerinde Faaliyet Gösteren Kuruluş Sayısının Özel Sermaye (Ö) ve Devlet Sermayesi (D) Kapsamında Yüzdesele Dağılımı.....	95
Tablo 14: Sanayi Sektörlerine Göre Devlet ve Özel Sektörün Kuruluş Sayısı ve Sermaye Paylarına Yönelik Karşılaştırma	96
Tablo 15: Toplam Yatırımların Kamu ve Özel Olarak Bileşimi 1948-1962..	97
Tablo 16: Özel ve Kamu Sabit Yatırımlarının Toplam Sabit Yatırımlar İçindeki Payı ve Yıllık Artış Hızları (1968 Fiyatlarıyla,%).....	98
Tablo 17: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1950 - 1960 (Milyon TL. 1962 fiyatları ile).....	99
Tablo 18: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi Payları	100
Tablo 19: Sınai Gruplara Göre Özel Sermaye ve Devlet Açısından Sınai Kuruluş Başına Düşen İşçi Miktarı	103

Tablo 20 : 1950-1960 Döneminde Türkiye'de Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısı.....	104
Tablo 21: Devlet Sanayiinde Çalışan İşçi Sayısı ve Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısına Oranı	105
Tablo 22: 1950 – 1960 Döneminde Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü	106
Tablo 23: Sektörlere Göre Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değeri, 1950-1960 (Milyon TL. 1962 fiyatları ile)	108
Tablo 24: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1950-1960 (Toplam Kamu Kuruluşları Kesimi- (Milyon TL Cari fiyatlarla)	109
Tablo 25: 1950-1960 Döneminde Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değerleri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları (%).....	110
Tablo 26: 1963-1967 Dönemi KİT Yatırımları ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları.....	111
Tablo 27: I. Plân Döneminde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak).....	112
Tablo 28: I. Plân Döneminde KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%).....	113
Tablo 29: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1961-1967 (Milyon TL Cari fiyatlarla)	115
Tablo 30:Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1961 – 1967 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)	117
Tablo 31: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1961 - 1967	119
Tablo 32: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1961 –1967.....	120
Tablo 33: 1963-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı.....	123
Tablo 34 : 1961-1967 Yılları Arasında Türkiye Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri	123
Tablo 35: 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)	125
Tablo 36: 1968-1972 Yılları Arasında KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları	125
Tablo 37 :II. Plân dönemlerinde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak).....	126

Tablo 38: II. Plân Döneminde KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)	127
Tablo 39: 1968-1972 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Hesapları (Milyon TL Cari fiyatlarla)	129
Tablo 40:Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1968 - 1972 (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)	130
Tablo 41: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1968 - 1972	132
Tablo 42: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1968–1972	133
Tablo 43: 1968-1972 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı	135
Tablo 44: 1968-1972 Türkiye Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)	136
Tablo 45: 1968-1972 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)	137
Tablo 46 : Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Katma Değeri, 1968 - 1972 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)	138
Tablo 47: 1973-1977 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları	139
Tablo 48 : III.PlanDöneminde (1973-1977) Kamu ve KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)	140
Tablo 49: 1973 ve 1977 Yıllarında KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)	140
Tablo 50: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1973-1976 (Milyon TL Cari fiyatlarla)	142
Tablo 51: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1973 - 1976 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)	143
Tablo 52:KİT'lerin Üretim ve Satış Hâsılatı (Cari Fiyatlarla- Milyar TL) 144	
Tablo 53: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1973 - 1976	145
Tablo 54: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1973– 1976	147
Tablo 55: 1973-1976 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı	149
Tablo 56: 1973-1976 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL-Cari Fiyatlarla)	150

Tablo 57: 1973-1976 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)	151
Tablo 58 : Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Katma Değeri, 1973 - 1976 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)	152
Tablo 59: 1973-1977 Döneminde KİT'lerin Sanayi Sektörü Katma Değeri İçindeki Payı (Cari Faktör Fiyatlarıyla, Milyon TL.)	153
Tablo 60: 1978-1980 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları	155
Tablo 61: 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin Toplam Sivil İstihdamdaki Payı (Bin kişi)	156
Tablo 62 : 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin GSYİH İçindeki Payı (%) (1968 Fiyatlarıyla)	158
Tablo 63: 1950-1960 Döneminde Sanayi Sektöründe Çalışan KİK İşgücünün Devlet Sanayii İşgücüne Oranı	172
Tablo 64:1950-1960 Döneminde GSYİH İçindeki Kamu İktisadi Kuruluşların Payı %	173
Tablo 65: 1963-1980 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları	175
Tablo 66: I. Ve II. Plân dönemlerinde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak)	176
Tablo 67: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1961-1976 (Milyon TL Cari fiyatlarla)	179
Tablo 68: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1961 - 1976 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)	181
Tablo 69: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1961 - 1976	184
Tablo 70: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1961 – 1976	187
Tablo 71: 1963-1976 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı (%)	192
Tablo 72: Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri (1943-1980)	197

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 233 Sayılı KHK Kapsamında KİT Şeması.....	86
Şekil 2: 1950-1960 Döneminde Sabit Sermaye Yatırımları.....	91
Şekil 3: 1950-1960 Döneminde Özel ve Devlet Sınai Kuruluşları Başına Çalışan İşçi Sayısının Ortalama Değerleri.....	102
Şekil 4: 1963-1967 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....	113
Şekil 5: 1963 ve 1967 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%).....	114
Şekil 6: 1963 ve 1967 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%).....	115
Şekil 7: 1961-1967 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla).....	116
Şekil 8: 1961-1967 Türkiye Kamu Kuruluşları Üretim Değerlerinin Seyri, (Milyon TL 1962 fiyatları ile).....	117
Şekil 9: Sektörlere Göre KİT Üretimi (milyon TL, 1962 fiyatları ile).....	119
Şekil 10 : 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları.....	121
Şekil 11: 1961-1967 Yılları Arasında Ulaştırma, Sanayi Ve Tekel Sektörlerinde İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri.....	122
Şekil 12 :1961-1967 Yılları Arasında İmalât Sanayi Alt Sektörlerinde İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri.....	122
Şekil 13: 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri.....	124
Şekil 14: 1968-1972 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....	127
Şekil 15: 1968 ve 1972 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....	128
Şekil 16: 1968 ve 1972 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%).....	128
Şekil 17: 1968-1972 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla).....	129

Şekil 18: 1968-1972 Dönemi Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle).....	130
Şekil 19: Sektörlere Göre KİT Üretimi (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)	131
Şekil 20 : 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları	134
Şekil 21 :1968-1972 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri	135
Şekil 22: 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)	136
Şekil 23: 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri Karşılaştırması (Cari Fiyatlarla ve Sabit Fiyatlarla).....	138
Şekil 24: 1973 ve 1977 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)	141
Şekil 25: 1973 ve 1977 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)	141
Şekil 26: 1973-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)	142
Şekil 27: 1973-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL, 1962 fiyatları ile)	143
Şekil 28 : Sektörlere Göre Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü (1973-1976)	146
Şekil 29 : 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları	148
Şekil 30 :1973-1976 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri	149
Şekil 31: 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)	151
Şekil 32: 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri Karşılaştırması (Cari Fiyatlarla ve Sabit Fiyatlarla).....	154
Şekil 33 : 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin Toplam Sivil İstihdamdaki Payı (%)	157
Şekil 34: Sektörlere Göre Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kamu Kuruluşları Üretimi 1950 - 1960 (Milyon TL, 1962 fiyatları ile).....	171
Şekil 35:1963-1972 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)	178

Şekil 36: 1961-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)	180
Şekil 37: 1961-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL 1962 fiyatları ile)	180
Şekil 38: Sektörlere Göre KİT Üretiminin Dönemler İtibariyle Karşılaştırılması (Milyon TL, 1962 fiyatları ile).....	183
Şekil 39: 1963-1976 Yılları Arasında En Fazla İşgücü Sağlanan Üst Sektörler	185
Şekil 40: 1963-1976 Yılları Arasında En Fazla İşgücü Sağlanan Alt Sektörler	186
Şekil 41 : 1961-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları	188
Şekil 42: I. , II. ve III. Plan Dönemlerinde Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları Ortalaması (%)	189
Şekil 43: 1961-1976 Yılları Arasında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri	190
Şekil 44 :1961-1976 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri	190
Şekil 45: 1961-1976 Yılları Arasında Ulaştırma Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri	191
Şekil 46: KİT GSYİH'nın Toplam GSYİH İçindeki Payı (%).....	193
Şekil 47: 1943-1976 Yılları Arasında KİK GSYİH'nın Türkiye GSYİH İçindeki Payı.....	199
Şekil 48: 1950-1980 Yılları Arasında KİT Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%).....	200
Şekil 49: 1950- 1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Toplam Üretimi (Sabit Fiyatlarla)	201

KISALTMALAR LİSTESİ

BBYKP : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP : Demokrat Parti

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

İDT : İktisadi Devlet Teşekkülü

KHK: Kanun Hükümünde Kararname

KİK : Kamu İktisadi Kuruluşu

KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsü

MTA : Maden Tetkik ve Arama

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından başlamak üzere Liberalizm ve Devletçilik eksenleri etrafında şekillenmiştir. Bilindiği üzere Liberalizm, 19. yy'dan itibaren dünya genelinde yaygınlık kazanmış olup, kamu otoritesinin iktisadi, dini, sosyal vb. çeşitli süreçlere müdahil olmasına veya bu süreçleri kendi iradesi çerçevesinde yönlendirme çabalarına engel olunması gerektiğini ileri sürmektedir. ¹ David Hume, Adam Smith gibi düşünürler aracılığıyla da iktisat politikasında klasik iktisat politikası bağlamında yerini almıştır. Bu yaklaşımda, ekonominin mekanizmalarının müdahale gerektirmeden gerekli düzeltmeleri yapması sebebiyle devletin dengesizlikleri ortadan kaldırmak için ekonomiye müdahale etmesine gerek yoktur. Devletin herhangi bir müdahalesi, aksine dengesizliklerin daha uzun süre devam etmesine neden olarak kaynak dağılımını olumsuz etkiler.² Diğer taraftan Devletçilik, devletin ekonomiye çeşitli formlarda müdahale etmesi olarak ifade edilmektedir. Devletçilik siyasal ve ekonomik devletçilik olarak ikiye ayrılmakta olup, siyasal devletçilik Türk tarihinde 1908 yılında iktidara gelen asker-sivil bürokrasinin toplumsal yapının, toplumsal zihniyetin değişmesi için topluma yaptırımcı girişimlerde bulunma uygulamalarını kapsamaktadır.³ Ekonomik devletçilik ise siyasal devletçiliğin

¹Şarika GEDİKLİ BERBER, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2011, Cilt 27, Sayı 80, s 211.

² Özlen Hiç BİROL, Ayşen Hiç GENCER, "Neo-Klasik İktisat Ve Neo-Klasik Sentez", **Trakya Üniversitesi SBD**, Haziran 2014, Cilt 16 Sayı 1, s 262.

³ İhsan KESER, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Gündoğan Yayınları, Nisan 1993, İstanbul, s 20.

bir uzantısı olup, henüz sanayileşememiş gelişmekte olan ülkelerde Devletin ekonomik etkinlikleri düzenlemesi ve yönlendirmesi anlamında kullanılmaktadır.⁴

Liberalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nda ondokuzuncu yüzyılda başlamış, yirminci yüzyılda 1908–1912 döneminde en güçlü dönemini yaşamış, ancak Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Partisinin yönetime el koymasının ardından etkinliğini yitirmiştir. 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasından itibaren 1930 yılına kadar iktisadi kalkınmada devletin özel sektöre teşvik ve himaye sağlamak dışında ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan liberal yaklaşım etkili olmuştur. Bu dönemde Lozan Antlaşması'nın özellikle kapitülasyonların kaldırılması, yabancılara tanınan imtiyazlar sorunu, Osmanlıdan kalan borçlar ve gümrük işlemlerine ilişkin düzenlemeleri içeren iktisadi hükümleri nedeniyle de Devletin ekonomiye müdahale olanakları kısıtlanmıştı. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ve Lozan Antlaşması hükümlerinden kaynaklanan kısıtların kalkması sonrasında Türkiye'de 1930-1950 arası dönemde devlet içsel ve dışsal nedenlerle kendi devletçilik anlayışına uygun olarak iktisadi hayata müdahale etmiştir. 1950-1960 döneminde katı devletçilik anlayışı yerini yeniden liberal politikalara bırakmaya başlamış, ancak dönemin iktisadi koşulları nedeniyle bu çok mümkün olamamıştır. 1960-1983 döneminde ise Devletçilik yaklaşımı yeniden ülke gündemine gelmiş ve planlı kalkınma kapsamında ekonomide varlık göstermiştir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri bu bağlamda devletin, ülke kalkınmasında üstlendiği ekonomik ve sosyal vazifesi gereği olarak en geniş anlamıyla mal ve hizmet sağlamak amacıyla kurduğu tüzel kişiliklerdir.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri, özellikle 1980 sonrası özelleştirme kavramı ile yan yana anılmakla birlikte geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzanan ve Türkiye ekonomisi içinde de liberal politikalar veya katı devletçi uygulamalar kapsamında olması fark

⁴a.g.e, s 20.

etmeksizin her zaman en önemli yapıtaşlarından olmaları nedeniyle incelenmeye değer kuruluşlardır.

Bu çerçevede, tezin birinci bölümünde öncelikle kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili bazı tanımlar ve kavramlar verilmiştir.

İkinci bölümde, esas olarak 1950-1983 dönemi içinde incelenen bazı iktisadi teşebbüslerin 1950 öncesi dönemde de yer almaları ve 1950 yılında başlayan yeni dönemin arka planının da anlaşılması yönünden öncelikle Osmanlı dönemi ve 1923-1950 dönemi ekonomisi ele alınmaktadır. Osmanlı döneminde iktisadi teşebbüslerin anlatıldığı bölüm, 1908 öncesi dönem ve 1908-1922 dönemi olarak iki alt başlıkta incelenmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak 1950 yılına kadar uzanan ikinci alt bölüm ise 1923-1929, 1930-1939 ve 1940-1949 olmak üzere üç alt başlıkta incelenmiştir. Bu ayırımın yapılmasında, yukarıda da ifade edildiği üzere 1930 yılına kadar liberal politikalar, sonrasında ise devletçilik politikaları kapsamında iktisadi teşebbüslerin etkinliğinin artmaya başlaması temel gerekçe olmuştur. Devletçiliğin daha katı uygulamalarla gündemde olması nedeniyle 1940-1949 dönemi ayrı bir alt bölüm olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, ikinci alt bölüm olarak neo-liberal dönem olarak adlandırılan ve iktisadi teşebbüsler yönünden yeni bir dönemin başlaması nedeniyle incelenmesi önem arz eden 1950-1960 dönemi incelenmiştir. Bu bölümde, devletçilik ve liberal yaklaşımlar ekseninde iktisadi teşebbüslerin ekonomideki yeri tarihi perspektifle ele alınmıştır. Söz konusu dönem de kendi içinde 1950-1954 ve 1955-1960 dönemi olmak üzere iki alt bölümde incelenmiş olup, bu ayırımın yapılmasında dönemin ilk yıllarında liberal politikalar hakim iken özellikle 1954 yılı sonrasında iç ve dış koşullar nedeniyle ekonomide iktisadi teşebbüslere verilen ağırlığın artması rol oynamıştır.

İkinci bölümün üçüncü alt bölümü 1960-1983 dönemi, 1950-1960 döneminde uygulanmaya çalışılan liberal politikaların yerini yeniden devletin ekonomiye müdahil

olduğu, ancak önceki dönemden farklı olarak planlı kalkınma kapsamında rol oynadığı bir dönem olması nedeniyle incelenmeye değerdir. 1960-1983 arası planlı dönem olarak adlandırılabilen için bu dönem birinci plan dönemi olan 1963-1967, ikinci plan dönemi olan 1968-1972, üçüncü plan dönemi olan 1973-1977 ve dördüncü plan dönemi olan 1979-1983 çerçevesinde ele alınmıştır. Söz konusu dönemde iktisadi teşebbüslere verilen roller, kalkınma planları kapsamında incelenmiş, dönemin siyasal ve ekonomik koşulları iktisadi teşebbüsleri etkilediği ölçüde ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde tarihçesi anlatılmış olan kamu iktisadi teşebbüslerinin Türkiye ekonomisi içindeki yeri üçüncü bölümün konusudur. Bu çerçevede, hem 1950-1960 dönemi hem de 1960-1983 döneminde teşebbüslerin yatırım, üretim, istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasılaya katkıları incelenmiştir.

Yatırımda iktisadi teşebbüslerin rolü incelenirken, teşebbüslerin hem toplam yatırımlar içindeki payları, hem de sektörler itibariyle ekonomideki yerleri incelenmiştir.

Üretimde teşebbüslerin yerleri incelenirken, hem yıllar itibariyle hem de faaliyet gösterdikleri sektörler itibariyle ekonomideki yerleri incelenmiştir. Ancak, Türkiye genelinde sektörler bazında toplam üretim verisine ulaşamadığı için iktisadi teşebbüslerin üretimdeki yerleri toplam kamu kuruluşlarının üretimi içinde analiz edilmiştir. Tez kapsamında bu bağlamda yapılan analizlerde kapsanan kuruluşlar ekte (Ek 2) gösterilmiştir.

İstihdamda teşebbüslerin yerleri incelenirken, 1950-1960 döneminde öncelikle sınai gruplara göre özel sermaye ve devlet kapsamında istihdam incelenmiştir. Bununla birlikte, faaliyet kollarına göre kamu kuruluşları işgücü verilerinden yararlanarak (Ek 2) istihdam analizi yapılmıştır. 1960-1983 döneminde ise planlı dönemler itibariyle iktisadi

teşebbüslerin istihdamdaki yeri Devlet İstatistik Enstitüsü ile kalkınma planları verilerinden⁵ yararlanılarak analiz edilmiştir.

Gayrisafi yurtiçi hasılda iktisadi teşebbüslerin yeri incelenirken, mevcut veriler faaliyet kollarına göre katma değerleri içerdiği ve katma değerler toplamı üretim yönünden gayrisafi yurtiçi hasılaya eşit olduğu için her ikisi de Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından hazırlanan kamu iktisadi kuruluşları katma değer verileri ve Türkiye geneli gayrisafi yurtiçi hasıla verileri kullanılmıştır.

Diğer taraftan, üçüncü bölümde yapılan analizlerin bölümler arasında karşılaştırma yapılmasına imkan tanınması ve kendi içinde tutarlı olması açısından, kullanılan veriler aynı kaynaklardan alınmıştır. Bu nedenle, özellikle Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayınlanan “Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları” dokümanının kullanıldığı üretim, istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasıla analizlerinde, söz konusu kaynağın 1976 yılına kadar olan verileri kapsamı nedeniyle 1973-1977 dönemi analizleri 1973-1976 yıllarını kapsayacak şekilde yapılmıştır. 1977 yılına ait verilerde ise farklı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Tez boyunca kamu iktisadi kuruluşu, iktisadi devlet teşebbüsü/teşekkülü ifadeleri eşanlamli olarak kullanılmıştır.

KİT’ler, Türkiye ekonomisi tarihinde uygulanan politikaların liberal veya katı devletçi niteliğinden bağımsız olarak önemli varlık göstermiş kuruluşlardır. Öyle ki liberal politikaların hakim olduğu 1950-1960 döneminde geri planda kalmaları ve ekonomiye etkilerinin azalmasının olağan kabul edileceği bir dönemde KİT’lerin toplam yatırımlar içindeki payı iki katına çıkmıştır. Benzer şekilde, üretim değerleri hem cari fiyatlarla hem de sabit fiyatlarla artmıştır. İstihdama katkıları artmış⁶ ve özellikle devlet

⁵ Kalkınma planları, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Maliye Bakanlığı verilerini esas almıştır.

⁶ KİT istihdamı, kurulan KİT sayısındaki artışa bağlı olarak arttığı gibi uygulanan populist politikalar neticesinde gereğinden fazla personel istihdamı nedeniyle de artmıştır. Niteliksiz

sanayiine çok yüksek oranda işgücü sağlamışlardır. GSYİH içindeki payları da yükselmiştir. İlaveten, GSYİH içindeki payları 1959 ve 1960 yıllarında İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı ve savaşa katılmasa da savaş ekonomisinin hakim olduğu 1940-1949 dönemi ile hemen hemen aynı düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sonuç, KİT'lerin ülke savaşta olmasa dahi ekonomik koşulların aleyhe evrildiği durumda ekonominin canlandırılması yönünden kilit öneme sahip olduklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, plânlı dönemde KİT'lere verilen önem sergilenen politik yaklaşımla paralel olarak artmıştır. Plânlı kalkınma dönemlerinde KİT'ler daha çok ekonomiye yön verme noktasında konumlandırılmış olup kurulan yeni KİT sayısı nisbeten daha azdır. Tez kapsamında incelenen birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kalkınma plânları çerçevesinde KİT'lerin bir yandan ithal ikameci sanayileşme politikası kapsamında rolleri artırılırken diğer yandan reformlar yapılmak suretiyle verimlilikleri artırılmaya çalışılmıştır.

Plânlı kalkınma dönemlerinde KİT'lerin kendilerinden beklenen performansı gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Öyle ki, 1960-1983 yılları arasında KİT'lerin hem toplam yatırımları değer olarak artmış hem de toplam yatırımları içindeki payları artmıştır. Yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında, sanayileşme çabasına uygun olarak en fazla yatırımın sanayi sektöründe, sanayi sektörü altında ise imalat sanayiinde yapıldığı görülmektedir. İmalat sanayi yatırımları birinci plân döneminde artmaya başlamış ve ikinci plân dönemi sonunda dönem başına kıyasla yüzde yüz artmıştır. Diğer plân dönemlerinde de önemini korumuştur. Üretim yönünden KİT üretimi hem cari hem de reel olarak sürekli artmıştır. Benzer şekilde sağladıkları katma değer de sürekli artış

personel istihdamındaki bu artış, izleyen dönemlerde de devam etmiştir. Sonuçta, KİT'lerin 1980 sonrasında tasfiye edilmelerine gerekçe olarak gösterilen verimsiz çalışmaları ve artan görev zararlarının temelinde ilgili dönemlerdeki populist yaklaşımların yattığı söylemek yanlış olmayacaktır.

göstermiştir. GSYİH içindeki payları Birinci Kalkınma Plânı döneminde ortalama yüzde 9 iken sonraki dönemlerde azalmakla birlikte ortalama olarak yüzde 7 oranında katkı sağlamışlardır. İstihdam yönünden bakıldığında ise İkinci Kalkınma Plânı döneminde toplam istihdam içindeki payları çok az düşüş göstermiş, ancak sonrasında yükselmiştir. Toplam istihdama ortalama olarak yüzde 3 oranında katkı sağlamışlardır. Üretimde ve istihdamda da yatırımlarda olduğu gibi sanayi sektörü öncelikli konumdadır. Onu, ulaştırma ve diğer sektörler takip etmektedir.

Kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili olarak yapılmış çoğu çalışmada bu kuruluşlar genellikle özelleştirme kavramı etrafında değerlendirilmiştir. Oysaki bu kuruluşların tarihçesini ortaya koymadan ve sundukları kamu hizmetinin ekonomideki yerini dikkate almadan bu teşebbüslere yönelik uygulanan özelleştirme politikalarının analizi de eksik kalacaktır. Tezin hem iktisadi teşebbüslerin tarihçesi ve ekonomideki yerlerinin anlaşılmasına, hem de 1980 sonrası uygulanan politikaların incelenmesine yönelik çalışmalara kaynak teşkil edebileceği, bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1

KAMU EKONOMİSİ VE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ İLE İLGİLİ

BAZI TANIMLAR

1.1. Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ile İlgili Tanımlar

Her ülkede farklı tanımlanmakla birlikte “Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)” kavramının genel tanımı kamu kaynaklarını kullanmak yoluyla iktisadi alanda faal olan “Kamu Kuruluşları”nı ifade etmektedir.⁷

Ülkemizde Kamu İktisadi Teşebbüsleri, tarihi süreç içinde yaşanan gelişmeler sonucunda bu ismi almıştır. KİT’ler genel anlamda ilk kez 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı Kanun`da tanımlanmıştır. *Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun*’un birinci maddesinde, “*Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan ve bu kanun hükümlerine tâbi tutulması kendi kanunlarında yazılım bulunan iktisadî Devlet teşekküllerinin teşkilâtile idare ve murakabeleri bu kanuna göre tanzim ve icra olunur .*”denilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 3460 sayılı kanunun hükümlerine tabi olmak kaydıyla özel bir kanunla kurulan ve devletin, sermayesinin tümünü karşıladığı teşekküllere iktisadi Devlet teşekkülleri denilmektedir.

3460 sayılı kanunda Kamu İktisadi Teşebbüsü kavramı kullanılmamıştır. Kamu İktisadi Teşebbüsü kavramı ilk defa 1961 Anayasası’nda yer alan 127 numaralı maddede, “Kamu iktisadi teşebbüslerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce denetlenmesi kanunla

⁷T.C.Sayıştay Başkanlığı, 2015 Yılı Kamu İşletmeleri Raporu, s 1.

düzenlenir.” Denilmek suretiyle kullanılmış, ancak kavramın tanımı yapılmamıştır.

21 Mart 1964 yürürlük tarihli 440 sayılı “İktisadi Devlet Teşekkülleri ile Müesseseleri ve İştirakleri Hakkındaki Kanun”un birinci maddesine göre İktisadi Devlet Teşekkülleri hakkında “*Sermayelerinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte Devlete (Genel ve katma bütçeli idarelere) ve İktisadi Devlet Teşekküllerine ait olup, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu kanuna tabi olacakları belirtilen teşebbüslerdir. Devlet ve teşekkül iştirakleri, Devlet ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin sermayelerinin yarısına veya daha azına sahip buldukları, özel hukuk hükümlerine göre kurulan ortaklıklardaki hisselerdir.*” denilmektedir. Ayrıca, “*Bu kanunda geçen «Teşekkül» deyimini İktisadi Devlet Teşekküllerini, «İştirak» deyimini Devlet ve İktisadi Devlet Teşekkülü iştiraklerini, «Müessese» deyimini sermayesinin tamamı Devlete ait olan teşekküllere bağlı ve tüzel kişiliği haiz işletme ve işletmeler grupunu, «Bakanlık» deyimini teşekküllerin kanuna göre ilgili buldukları bakanlıkları, «Tüzük» deyimini, bu kanunun uygulanmasını gösteren tüzüğü ifade eder.*” denilmektedir. Söz konusu kanunla iktisadi Devlet teşekkülleri 3460 sayılı kanuna göre biraz daha detaylı tanımlanmıştır.

1961 anayasasında ilk kez kullanılan Kamu İktisadi Teşebbüsü kavramı, daha sonra 1982 Anayasası’nda da yer almıştır. Ancak, 1982 yılı Anayasası, 1961 yılı Anayasası’ndan farklı olarak KİT’lerin tanımı da içermektedir. 1982 Anayasasında yer alan ve “Kamu iktisadi teşebbüslerinin denetimi” başlığını taşıyan 165 nolu maddede KİT’ler, “sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıkları ...” olarak tanımlanmıştır.

1983 yılında (440 Sayılı Kanun'un yerine) 60 sayılı KHK çıkarılmış, bu KHK aynı sene 2929 sayı ile kanunlaştırılmış, kısa süre sonra da yerine 233 sayılı KHK yürürlüğe konmuştur. 233 sayılı KHK'da kamu iktisadi teşebbüsü (KİT), teşebbüs, iktisadi Devlet

teşekkülü (İDT), kamu iktisadi kuruluşu (KİK) ve müessese, bağlı ortaklık, iştirak, işletme gibi kavramlar ayrı ayrı tanımlanmıştır. Buna göre ilgili tanımlar şu şekildedir: ⁸:

- Kamu iktisadi teşebbüsü "Teşebbüs"; iktisadi Devlet teşekkülü ile kamu iktisadi kuruluşunun ortak adıdır.

- İktisadi Devlet teşekkülü "Teşekkül"; sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan, kamu iktisadi teşebbüsüdür.

(Değişik: 24/11/1994 - 4046/34 md.)

- Kamu iktisadi kuruluşu "Kuruluş"; sermayesinin tamamı Devlete ait olup tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü bu kamu hizmeti dolayısıyla ürettiği mal ve hizmetler imtiyaz sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür.

- Müessese; sermayesinin tamamı bir iktisadi Devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olup, ona bağlı işletme veya işletmeler topluluğudur.

- Bağlı ortaklık; sermayesinin yüzde ellisinden fazlası iktisadi Devlet teşekkülüne veya kamu iktisadi kuruluşuna ait olan işletme veya işletmeler topluluğundan oluşan anonim şirketlerdir.

- İştirak; iktisadi Devlet teşekküllerinin veya kamu iktisadi kuruluşlarının veya bağlı ortaklıklarının, sermayelerinin en az yüzde onbeşine, en çok yüzde ellisine sahip buldukları anonim şirketlerdir.

- İşletme; müesseselerin ve bağlı ortaklıkların mal ve hizmet üreten fabrika ve diğer birimleridir.

- Koordinasyon Kurulu; Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu'dur.

⁸ Kamu İktisadi Teşebbüsü, İktisadi Devlet Teşekkülü, Kamu İktisadi Kuruluşu tanımları ilke kez 1984 yılında ayrı ayrı tanımlandığı ve tez kapsamı 1950-1983 yıllarını kapsadığı için söz konusu tanımlar tezde aynı anlamda kullanılmıştır.

- Kamu Ortaklığı Kurulu; 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun'da belirtilen Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu'dur.”

BÖLÜM 2

1950-1983 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ

TEŞEBBÜSLERİ : TARİHÇE

2.1. 1950 Öncesi Dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Günümüzde kullanılan Kamu İktisadi Teşebbüsü şüphesiz geçmişten gelen birikim ve tecrübe neticesinde ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması amacıyla yönelik olarak yapılan yasal düzenlemeler neticesinde kavramsal bir niteliğe kavuşmuştur. Bununla birlikte, iktisadi devlet teşebbüsü veya devlet işletmeciliği kavramı içerisine dahil edilebilecek uygulamalar her ne kadar yasal mecrada tanımlanmamış olsalar da tarihin işleyişi içerisinde yer almışlardır. Özellikle, önceleri Osmanlı Dönemi, sonrasında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye ekonomisinde bu teşebbüsler söz konusu dönemlerin kendi ekonomik koşulları altında incelenmeye değer niteliktedir. Bu kapsamda, 1950 öncesi dönemde iktisadi devlet teşebbüsleri Osmanlı Dönemi ve 1923-1950 dönemleri başlıkları altında dönemin ekonomik koşullarına da yer verilerek incelenmiştir. Osmanlı Dönemi 1908 öncesi dönem ve ilk kez o dönemde kabul gören Milli İktisat politikası kapsamında 1908-1922 dönemleri olmak üzere iki alt başlık altında; 1923-1950 dönemi ise 1923-1929, 1930-1939 ve 1940-1949 dönemlerini içermek üzere üç farklı alt başlık altında incelenmiştir.

2.1.1. Osmanlı Dönemi

2.1.1.1. 1908 Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu döneminde bugünkü anlamda hem bilinçli hem sistemli bir kamu girişimciliği ya da Kamu İktisadi Teşebbüsü oluşumundan bahsetmek mümkün olmasa da askeri amaçlar ile gerek ordunun gerekse sarayın bir diğer ifadeyle yönetici kesimin ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla devlet eliyle kurulmuş fabrikaların olduğu bilinmektedir.

19. yüzyılın ortalarına kadar gelen dönemde Tanzimat dönemi bürokratlarının İstanbul başta olmak üzere büyük çaplı sanayi yatırımları yaptığı görülmektedir. Ancak gösterilen tüm çabalar, üretim amacıyla kurulan tesisler, plânlama, tecrübe ve nitelik sahibi işçilerin yetersiz olması, yüksek maliyet, pazarlama ve ulaşım gibi sorunların çözülmemiş olması neticesinde uzun vadeli olamamıştır.

Aşağıda bu dönemde, Cumhuriyet döneminde İktisadi Devlet Teşebbüsü olarak değerlendirilebilecek ve 19.yy'da kurulmuş kuruluşlar yer almaktadır:⁹

- 1810 Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası (çizme, askeri kundura, palaska)
- 1835 Feshane (çuha, battaniye, fes), İzmit Fabrikası (asker elbiseliği, çuha)
- 1843 Fevaid-i Osmaniye (denizyolu işletmeciliği)
- 1845 Hereke Fabrikası (ipekli kumaş, kadife)
- 1850 Bakırköy Fabrikası (pamuklu bez)
- 1888- Ziraat Bankası
- 1892-Yıldız Çini Fabrikası.

⁹ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "Kamu İşletmeleri ve Kurumsal Yönetim", **Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Müdürlüğü Sunumu**, 15 Ocak 2011, s.23-24.

Osmanlı döneminde, temel olarak ordunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan işletmeler, Cumhuriyet döneminde KİT'e temel oluşturmuşlardır denilebilir. Ancak, bu doğrultuda başarılı sonuçlar alındığı söylenemez.

2.1.1.2. 1908-1922 (Milli İktisat) Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımsızlığını kaybetme neticesini doğuran sebepler, II.Meşrutiyet sonrasında 1908-1922 dönemi "Milli İktisat" politikasının gündeme gelmesiyle birlikte ilk kez ele alınmıştır. Bilindiği üzere Dünya Savaşı dönemi aynı zamanda bir savaş ekonomisi dönemiydi.¹⁰ Bu dönemde Devletin ekonomideki rolü artmış, Devlet ekonomik hayata doğrudan müdahil olmuştur. Başka bir ifadeyle, Devletçilik veya dönemin tabiriyle "Devlet İktisadiyyatı", milli iktisat politikasının temel yörüngesini¹¹ oluşturmuştur. Milli iktisat politikası, savaş döneminde piyasanın millileştirilmesi politikasına uygun olarak dış ticarete korumacı bir dış ticaret politikasını, Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonunun tüm kambiyo işlemlerini ve döviz alım-satımını denetim altına almasını içermiştir. Benzer şekilde iç ticarete de devlet iktisadi yaşamın hemen her alanında etkinliğini artırmıştır. Sermaye birikiminin sağlanması amacıyla İttihat ve Terakki Partisi tarafından küçük üreticiler biraraya getirilmek suretiyle anonim şirketler kurulup bu şirketlere her türlü ayrıcalık verilmiştir. Yabancı ve gayrimüslimlerin hakimiyetindeki ticaret, kooperatifler aracılığıyla Müslüman-Türk unsurlara devredilmiştir. Piyasa denetimi Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye aracılığıyla sağlanmış, İttihat ve Terakki'nin mütaka komiteleri ise İstanbul'un geçimini

¹⁰ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s 14.

¹¹a.g.e. , s 14.

yürütmüştür. Diğer taraftan, Milli Mahsulat Anonim Şirketi, Milli Kantariye Anonim Şirketi ve Milli Ekmekçi Anonim Şirketihızlı bir birikim sürecine girmişler ve bu şirketlerin girişimi sonucunda 1,5 milyon lira sermayeli Milli İktisat Bankası kurulmuştur. “Devlet iktisadiyyatı”nın kurumsal yapılanmalarını ise Heyet-i Mahsus-i Ticariyye, İaşe Umum Müdürlüğü, Men-i İhtikâr Heyeti, Merkez ve Taşra İaşe Heyetleri, İaşe Meclisi, İktisadiyyat Meclisi ve İaşe Nezareti oluşturmuştur. Bunlarla birlikte, İttihat ve Terakki o dönemde bir nevi merkez bankası görevi gören Osmanlı Bankası'nın bu işlevini karşılamak üzere İtibar-ı Milli Bankası'nı kurmuş, taşrada da Müslüman-Türk eşrafi “milli” nitelikli banka kurmaya teşvik etmiştir.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatına tarımda uzmanlaşmayı öngören liberal iktisadi düşünce hakimdi. Ancak, II. Meşrutiyetle birlikte gündeme sanayileşme sorunu da alınmış ve bu kapsamda sanayicilere “imtiyaz”¹³ veya “inhisar”¹⁴türü ayrıcalıklar önerilmişti. Bununla birlikte 1913'te Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ve 1914'te Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi olmak üzere iki adet teşvik kanunu tasarısı hazırlanmıştı.¹⁵

Diğer taraftan, dönemin Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayın organı olan Dersaadet Ticaret Gazetesi, Osmanlılarda sanayinin gelişmesine engel olan nedenlerin yetersiz taşımacılık, tekel yöntemi, müstebit¹⁶ yönetimler gibi geçici nedenler olduğunu savunarak sanayinin gelişmesi için esas olarak teşebbüs fikrinin yaygınlaşmasını ileri

¹²a.g.e.,s15.

¹³imtiyaz: fabrika kurmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izin. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

¹⁴inhisar: tekel. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

¹⁵ Z. Toprak, 2019, s 246.

¹⁶müstebit: zorba. Bkz. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük.

sürmüştür.¹⁷Ancak, Osmanlı'da sanayileşme için esas ihtiyaç duyulan sermaye idi. Bu çerçevede, sanayinin ihtiyaç duyduğu kredinin temin edilmesi için bir banka kurulması öneriliyordu:

“ Şimdiden sonra memleketimizin her tarafında yüzlerce fabrika, şirket ve imalâthaneler tesis edileceğinden itibar-ı sınaî meselesinin halli için ...bir bankanın ihdasına elden geldiği mertebede sarf-ı mesai olunmak menafi-i milliyemiz icabındandır. Binaberin gerek hükümetin ve gerek sermayedarlarımızın bu hususta uhdelerine terettüb eden hizmeti ifaya müsarâat eyleyecekleri mamuldür.”¹⁸

Diğer bir ifadeyle, sanayinin gelişmesi ve teşviki için bir banka kurulmasının milli menfaat gereği olduğu ve bundan dolayı gerek hükümetin gerekse sermaye sahiplerinin üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmeye hazır oldukları ifade edilmekteydi. Yukarıdaki ifadelerden, Sanayi Kredi Bankasının, özel sektör tarafından kurulabileceği gibi devlet tarafından da kurulabileceği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, özel sektörde sermaye birikiminin yetersizliği görülmekte ve devletin sermaye birikimi sorununa dahil olması beklenmektedir ki bu da bir anlamda, karma ekonominin ilk işareti sayılmaktadır.

Sanayileşmenin gelişmesi için devlet ve özel sektör işbirliği, savaşın doğurduğu koşullar altında önem arz etmektedir. Milli Sanayi kapsamında II. Meşrutiyet yıllarında başlatılan devlet-özel girişim ortaklığının tipik bir örneği Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi'dir ve bu yönüyle göreceli olarak önemlidir.

¹⁷ Z. Toprak, 2019, s 243.

¹⁸ Z.Toprak,2019,s 244.

Böyle bir fabrikanın savaş yıllarında Anadolu’da açılması bir yönden Anadolu’nun sanayileşmesi için atılan ilk adım olarak kabul edilmekte, diğer yönden Osmanlı İmparatorluğu’nun bu tür atılımları yapabilecek güçte olduğunun bir göstergesi sayılmaktadır. Devlet-özel girişim ortaklığında kurulan fabrikanın Harbiye Nezareti tarafından işletilmesi uygun görülmüştü.¹⁹İttihat ve Terakki Partisinin yarı resmi yayın organı İktisadiyyat Mecmuası’nda yer alan “Memleketimizde büyük sanayi” başlıklı yazısında Tekin Alp, “sırf milli sermaye, sırf milli teşebbüs ile” kurulan Anonim Şirketi’nin tüm kanıtlarıyla büyük sanayiinin ilk örneğini oluşturduğunu belirtmiş ve ekonomik esaretten kurtulmanın yolunu sahip olunan doğal kaynakları değerlendirmek için gerekli olan makinaların kurulması olarak göstermiştir. Ancak bu ilerlemenin Harbiye Nezareti’nin desteğine bağlı olduğunu da eklemiştir. Yazar, “Bugün ahşap malzeme imalâthanesi için teşebbüs-i şahsi erbabına müessir bir muavenet uzatıldığı gibi yarın demir, deri, konserve vesair mekulat ve teçhizat fabrikalarına dahi aynı suretle muavenet ve müzaheret olunacağı ve bu sayede az müddet zarfında sanayi-i milliye’nin büyük bir kısmı Harbiye Nezareti’nin himayesi altında vücutpezir olacağı şüphesizdir”²⁰ diyordu.²¹

Cumhuriyet’in erken döneminde İmalat-ı Harbiye bünyesinde yer alan fabrikalar Devlet Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmiş, daha sonra bu fabrikalar Sümerbank bünyesine alınmıştır.

¹⁹a.g.e., s 289.

²⁰Günümüz Türkçesiyle, “bugün ahşap malzeme imalâthanesi için özel teşebbüs sahiplerine önemli bir yardımda bulunulduğu gibi yarın demir, deri, konserve vb. yiyecek ve donanım fabrikalarına da aynı şekilde yardım edileceği ve destek olunacağı ve bu şekilde kısa süre içinde milli sanayinin büyük bir kısmının Harbiye Bakanlığı himayesinde vücut bulacağı kesindir” denilmektedir.

²¹ Z. Toprak, 2019, s 289.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların sahip olduğu iktisadi güce karşı Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıklara son verilerek onların da Osmanlı tebaası ile aynı vergi ve diğer ödemelerle yükümlü kılınması gibi yasal düzenlemeler ile tepki ortaya konulmasının yanı sıra bazı somut uygulamalar da gündeme alınmıştır. Bu çerçevede, Aydın, Kasaba, Suriye, Mudanya demiryolları ve İstinye Tersanesi gibi yabancı şirketler tarafından işletilen işletmeler millileştirme uygulamaları kapsamında satın alınmıştır. Ayrıca, Zonguldak limanının satın alınmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte kıyı ticaretinde Yunan bayrağı kullanan gemilerin tekeline karşı kabotaj hakkının Osmanlı bayraklı gemilere verilmesi kararlaştırılmıştır.²²

1908-1922 döneminde millileştirme düşüncesi hakim olmakla birlikte devletin menfaati söz konusu olduğunda yabancı şirketlere tamamen karşı olma durumu söz konusu değildir. Bu çerçevede, 1908-1922 dönemi özelinde, hükümet ve yabancı şirketler arasında imzalanan imtiyaz sözleşmeleri ile yürütülmesi amaçlanan elektrik üretim hizmeti ile deniz taşımacılığı hizmetini örnek göstermek mümkündür.

II. Meşrutiyetin ilanı birlikte şehirlerde elektrik tesisleri yapılmaya başlanmış ve bu amaçla 1 Kasım 1910'da İstanbul'da, 13 Eylül 1913'te İzmir'de elektrik üretim ve dağıtım tesisatı yapmak üzere yabancı şirketler ile Osmanlı Hükümeti Bayındırlık ve Ticaret Bakanlığı arasında imtiyaz sözleşmeleri imzalanmıştır. Bayındırlık hizmeti merkezi hükümet tarafından tesis ve kontrol edilirken şehirlerde elektrik üretim ve dağıtım hizmetleri imtiyazlı şirketlere yaptırılmaktaydı. Bu nedenle, aynı yıllarda (10

²² Arzu Varlı - Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.127-142.

Haziran 1910) “Menafii Umumiye Mûteallik İmtiyazat” kanunu çıkarılmıştır.²³İmtiyazlı şirketler 1940’lı yıllara kadar çalışmışlardır.

1908-1922 döneminde faaliyet gösteren diğer imtiyazlı şirketler Deniz nakliyatında istihdam edilmiştir. 19. yüzyılda ilk buharlı geminin Türk karasularında 1827-1828 yılında çalışmaya başlaması ile birlikte deniz ticareti filusunda kısa sürede gözlenen gelişme sonucunda, ticaret eşyası ve yolcu taşıyan gemilerin düzenli bir idareye bağlanması ihtiyacı ortaya çıkmış ve neticede Hazine-i Hassa’nın da iştirakiyle “Şirketi Osmaniye” isimli bir vapurculuk şirketi kurulmuştur.²⁴ Sonrasında Hazine-i Hassa bu şirketten ayrılarak kendi vapurlarını Hazine-i Hassa Kumpanyası adı altında çalıştırmaya başlamıştır. Bu şirket daha sonraları “Mecidiye Şirketi” ve Fevaidi Osmaniye” şirketi ismini almıştır. Ancak, devletin başarı gösterememesi üzerine deniz ulaşımının neredeyse tamamı yabancı tekeline geçmiştir. Bu dönemde, İstanbul’un ve boğaz içinin çeşitli semtleri arasında yolcu trafiği imtiyazlı iki özel şirket tarafından yürütülmekteydi. Bunlardan “Şirketi Hayriye” 1851 yılında kurulmuş, Haliç Şirketi ise 1913 yılında bir İtalyan şirketine Haliç’te gemi işletme imtiyazı verilmesi üzerine kurulmuştur.

Şirketi Osmaniye ve Mecidiye Şirketi 1870 yılında İdare-i Aziziye ismi altında birleştirilmiş ve Bahriye Nezareti bu şirketin kurucuları arasına dahil olmuştur. 1878’den sonra bu şirket İdare-i Mahsusa adını almış, II. Meşrutiyet sonrasında 1909 yılında bir İngiliz şirketine imtiyazlı olarak verilmiş, şirket taahhüdünü yerine getirmediği için 1910 yılında sözleşmesi feshedilerek yeni ismi ile “Osmanlı Seyrisefain İdaresi” kurulmuştur.

²³ Dündar Sağlam, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, SBF İşletme İktisadı Ve Muhasebe Enstitüsü Yayınları No:9, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s8.

²⁴a.g.e, s 9.

²⁵Bu idare faaliyetlerinde başarılı olmamış ve 1923 yılında Kabotaj hakkı'nın alınmasından sonra Türkiye Seyrisefain İdaresi adını almıştır.²⁶

Milli iktisat dönemi yönetimi, ekonomiyi milli teşebbüsler yoluyla güçlendirmeye çalışmış ve bu amaca yönelik olarak girişimlerde bulunmuştur. Ancak, savaşların ortaya çıkardığı sürekli istikrarsızlık koşulları altında Devlet işletmeciliği sürekli olamamıştır. Diğer taraftan, Milli İktisat döneminin korumacı politikası ve devlet desteğiyle yerli ve milli burjuvazi oluşturulması yaklaşımının 1923-1929 yılları arasında uygulanan iktisat politikaları ile bir süreklilik içinde olduğu görülmektedir.

2.1.2. 1923-1950 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekildiği ve yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğu 1923 yılı ile 1950 arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin tarihçesinin incelendiği bu bölümde, Türkiye ekonomisine etkileri yönüyle bağlayıcı nitelikteki Lozan Antlaşması (1923) ve Büyük Buhran (1929) arası dönem, korumacılık ve devletçilik yoluyla sanayileşme çalışmalarının yer bulduğu 1930-1939 Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı yıllarını ve sonrasında uygulanan iktisat politikalarını kapsayan 1940-1949 dönemini ayrı birer bölüm olarak incelenmiştir.

²⁵a.g.e. , s 9.

²⁶19 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı yasa ile Türkiye sahillerinin bir noktasından diğerine deniz ulaşımı Türk sancağı taşıyan gemiler dışındakilere yasaklanmış; liman hizmetleri ile ilgili işlemlerin yalnızca Türk vatandaşlarına açık tutulması kararlaştırılmış, Türk karasuları içinde balıkçılık, süngercilik ve benzeri işleri yapmak ve bu işlerde işçi olarak çalışmak; kaptanlık, çarkçılık, tayfalık gibi görevleri yerine getirmek de yine sadece Türk vatandaşlarına bir hak olarak verilmiştir. Yıldırım Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri**, Türk-İş Eğitim Yay. No. 55 Ankara, 2000, s 11.

2.1.2.1. 1923-1929 Dönemi

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle birlikte miras aldığı ekonomik görünüm içerisinde temel olarak gayrimüslim burjuvazinin oluşmasını ve güçlenmesini sağlayan koşulların yerli tüccara sağlanmaması nedeniyle yerli burjuvazinin oluşmamış olması, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında devletin girmiş olduğu savaşların iç finansman imkanlarını tüketmesi, borçlanmanın artması, erkek nüfusun azalması nedeniyle istihdamın azalması ve izlenen liberal politikalar nedeniyle sanayinin gelişmemesi yer almaktadır.

Devralınan koşullar altında devlet yöneticilerinin uygulamak istediği politika, siyasi bağımsızlığın sağlanmasının yanı sıra ekonomik bağımsızlığın da sağlanmasıydı. Ancak, 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ve ona ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi²⁷ 1929 yılına kadar olan dönemde Türkiye'nin uygulayacağı ekonomi politikalarını özgür bir şekilde belirlemesine, diğer bir ifadeyle ekonomik bağımsızlığına engel oluşturmaktaydı. Bunlarla birlikte, Lozan Anlaşması'nın borçlar konusundaki bağlayıcı hükümleri ve neticede Osmanlı borçlarının ilk taksidinin 1929 yılında ödenecek olması; diğer taraftan, 1929 yılında dünya ekonomisini sarsan büyük buhranın patlak vermesi Türkiye'nin korumacı amaçlarla gümrük tarifeleri başta olmak üzere diğer dış ticaret araçlarını kullanma imkanını ortadan kaldırmıştır.²⁸

Bu dönem içerisinde devlet, 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresini toplayarak siyasi bağımsızlığın yanı sıra ekonomik bağımsızlığın da sağlanmasını

²⁷ Bu Sözleşme, ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını, yeni yasaklar konulmamasını ve Türk gümrük tarifelerinin 5 (beş) yıl süre ile değiştirilmemesini içermekteydi. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, 1990, s 32.

²⁸a.g.e. , s 32.

amaçlamış, bu kapsamda karşılaşılabilecek olası tüm sorunların tartışılması ve iktisadi önlemlerin görüşülmesi öngörülmüştür.

Kongrede Mustafa Kemal Paşa, yabancı şirketlerin millileştirilme kapsamına alınması üzerinde durmuş, ayrıca kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini de savunmuştur. Atatürk hızlı bir sanayileşme, fabrikalarda yerli işgücünün istihdamı ve bütün sınıfların zengin olması düşüncesine sahipti.

Kongrede söz alan Mahmut Esat Bey ise konuşmasında ilk defa karma ekonomiden söz etmiştir. Mahmut Esat Bey'in ifadeleri aşağıda yer almaktadır:²⁹

“Yeni Türkiye'nin iktisadiyatı mevcut iktisadi sistem ve siyasetlerinin hiçbirinin aynı olmaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti, takip eylemek mecburiyetindeyiz. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerin hiçbirisine mensup değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben "Yeni İktisat Mektebi" diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiç birisine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye'nin muhtelif bir iktisat sistemi takip etmesi gereklidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüsü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Hülasa bazı hususatta, iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir.”

Mahmut Esat Bey'in yabancı sermaye ve dış ticaret ilişkileri konusunda görüşleri ise aşağıda yer almaktadır:

"Zannedilmesin ki yeni Türkiye İktisadi Mektebi'nin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk

²⁹A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:262, 1968, s 262.

ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizin de meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiyelilerin fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teşkilatı hatta diğer milletlerin gösterdiği teşkilattan fazla kolaylıkları irad etmeğe her zaman hazırız.”

Kongre kararları, “Misak-ı İktisadi” ve “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar” olmak üzere iki bölümde yer almıştır.

Misak-İktisadi bölümünde yer alan Misak-ı İktisadi Esasları kapsamında yer alan kararlardan bir bölümü aşağıdadır:³⁰

- Tüketilen eşya mümkün oldukça Türkiye’de yetiştirilir.
- Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçınılacaktır.
- Ormanlar korunacak, madenler ülke üretimi için işletilecek ve sahip olunan diğer servet unsurları bulunacaktır.
- Yabancı sermayesine karşı olunmayacak, ancak Türkiye’de kendi diline ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunulmayacaktır.

Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Gruplarının İktisadi Esasları bölümünde yer alan bazı kararlar ise şunlardır :³¹

• Çiftçi grubu için görüşülen sorunlar, reji sorunu, ziraat ve maarif sorunu, asayiş sorunu, aşâr sorunu, Ziraat bankası ve itibar-ı zirai sorunu, yollar sorunu vb. olarak yer almaktadır. Bu kapsamda;

- Reji idaresi ile yönetiminin kaldırılması,
- Tütün tarımı ile ticaretinin serbest olması, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması ve vergilerin tüketiciden alınması,

³⁰A.GündüzÖkçün, 1968, s 388-389.

³¹a.g.e. , s 389-434.

- Aşarın kaldırılarak yerine uygun bir vergi konulması görüşülmüştür.

Tüccar grubu için ise bankalar ile kambiyo ve borsa işleri, Cuma gününün tatil olması, maden sorunları, ormanlar sorunu, deniz ticareti sorunu, ticaret odaları, dış ticaret kurumları vb. çeşitli konular görüşülmüştür. Bu çerçevede, uygun bir isimle ticaret ana bankası kurulması, dahili gümrüklerin kaldırılıp koruyucu gümrük tarifelerinin onun yerine kabul edilmesi istenmiştir. Sanayi grubunun iktisat esasları kapsamında gümrüklerde koruma usulü, Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi bankaları, sanayi eğitimi ve sanayi odalarına ilişkin görüşler yer almaktadır. Bu kapsamda, sanayiciye kredi vermek amacıyla bir Sanayi Bankası kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun güncel ihtiyaçları karşılayacak niteliğe kavuşturulması ve beş yıl sonunda yirmi beş yıl süreyle uzatılması vb. hususlar görüşülmüştür.

İşçi grubunun iktisat esasları kapsamında, "Amele" kelimesi yerine "İşçi" kelimesinin kullanılması, işgücünün tümüne dernekler (sendika) hakkının tanınması, çalışma saatlerine ilişkin düzenlemeler vb. görüşülmüştür.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar Hükümeti bağlayıcı bir yapıda olmamakla birlikte etkili olduğu alanlar sonraki dönemlerde ekonomik yapının oluşmasında rol oynamıştır.

1925 yılına kadar devlet teşebbüsleri alanında yeni bir gelişme görülmemektedir. Yalnız kalkınmanın hızla sağlanmasının bütüncül tedbirlerle sağlanabileceği anlaşıldığından devletin ekonomi alanında daha aktif rol alması gereği hissedilmiş ve 19 Nisan 1925 tarihli ve 633 sayılı kanun ile Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu kanunla o zaman mevcut olan devlet işletmeleri bankaya devredilmiştir. Kanunun ikinci maddesi bankanın çalışma alanını aşağıda yer aldığı şekilde belirlemektedir:³²

³² Dündar Sağlam, s 14.

“Bankaya devredilmiş olan sınıai müesseseleri yeni oluşacak şirketlere devredinceye kadar bizzat işletmek, iştirak suretiyle sanayi tesisatında bulunmak ve işletmek, bizzat ve iştirak yoluyla maden imtiyazı almak ve tüm madenleri işletmek, Türk sanayii ve maadin sahiplerine ve maden mültezim ve amillerine borç vermek, teşekkül amacına uygun olarak her türlü banka muamelesi yapmak.”

Banka kurulduktan sonra Feshane Yünlü Dokuma Fabrikasını, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikasını, Beykoz Deri Ve Kundura Fabrikasını ve Hereke İpekli Ve Yünlü Dokuma Fabrikasını devralmıştır.³³

Bankanın hukuki özellikleri şunlardır:

- Bankanın tüzel kişiliği vardır.
- Yaptığı işlemler Divanı Muhasebat (Sayıştay) vizesine tabi değildir.
- Banka devlet fabrikalarını geçici olarak işletmekle beraber ilerde teşekkül edecek şirketlere devretmeye mecburdur.

O dönemde devletin politikası, devlet işletmeciliği yapmak değil özel müteşebbislere kolaylıklar sağlamak yoluyla kalkınmayı sağlamak yönündedir. Ancak, sermaye birikiminin az olması, teknoloji ve altyapının yetersiz olması ve girişimci azlığı nedeniyle bu uygulamalar başarısız olmuştur. Bu nedenlerle, Sanayi ve Maadin Bankası da başarısız olmuş ve kredi fonksiyonunu yerine getirememiştir.

Diğer taraftan, İzmir İktisat Kongresi'nde bütün grupların gerekli düzenlemelerin yapılması konusunda hemfikir olduğu ulaştırma alanında, Kongre kararlarının da etkisiyle 1924 yılından itibaren başta demiryolu yapımına girişilmiş ve devlet, kaynaklarını büyük ölçüde bu alana yöneltmiştir.

³³a.g.e, s 14.

Türkiye'de 1924'te imparatorluk devrinden kalan 4086 km demiryolu hattı mevcut olup bu hattın 2352 km'lik kısmı yabancı şirketler tarafından, kalanı da devlet tarafından işletilmektedir. 1924-1931 arasında 1630 km. ilave demiryolu inşa edilmiş, 1928'de Anadolu-Bağdat hattı yabancı şirketlerden satın alınmıştır.³⁴

Ulaştırma alanında denizyolu ve limanlar da devletin yatırım yaptığı sektörlerin başında gelmektedir. Kabotaj hakkının Türkiye'ye geçmesi ile birlikte deniz ticaret filosunun artırılması zorunlu hale gelmiş ve bu amaçla çalışmalar başlatılmıştır. Devlet ile özel sektör bu alana birlikte yatırım yapmış ve 1923 yılında 34.902 tonluk olan miktar 1931 yılında 101.924 tonilatoya³⁵yükseltilmiştir. Buna ilave olarak, tersane yapımı ve mühendislik çalışmaları da yapılmıştır.³⁶

Bunlarla birlikte, Tütün İdaresi, barut ve patlayıcı maddeler tekeli, ispirto ve alkollü içkiler de Devletin müdahil olduğu sektörlerdir.

Türkiye'de Devletin ekonomiye müteşebbis olarak katılması ve dolayısıyla 1923-1929 yılları Türkiye'de kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) olgusu kapsamında arasında sayılabilecek nitelikte aşağıdaki kanunlar çıkarılmıştır:

- 22 Nisan 1924 tarihli 506 sayılı Bazı Demiryollarını Millileştirme Kanunu,
- 1925 yılında çıkarılan Tütün İdare-i Muvakkatesi Kanunu ile Barut ve Patlayıcı Maddeler Tekeli Kanunu,
- 1925 yılında çıkarılan Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu,
- 1.926 yılında çıkarılan İspirto ve Alkollü İçkiler Kanunu,

³⁴İ.Ceyhan Koç, İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26040>, s 161.

³⁵ Tonilato: gemilerin alabileceği yükü belirtmekte kullanılan, bir tona (I) eşit ağırlık birimi. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük

³⁶İ.Ceyhan Koç, a.g.m., s 162

- 1927 yılında çıkarılan Devlet Demir Yolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi Kanunu.

Söz konusu dönemde her teşebbüsün kendi kanunuyla yönetilmesi, dolayısıyla yönetim ve denetimlerinin birbirinden farklı olması ve bu kanunların KİT'lere yönelik ortak bir tanım içermemesi nedeniyle kamu iktisadi teşebbüsleri kavramının bir sistem dahilinde düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu ihtiyaç 17 Haziran 1938 tarih ve 3460 sayılı «Sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek sureti ile kurulan iktisadi teşebbüslerin teşkilatı ile idari ve murakabeleri» hakkındaki yasa ile karşılanmıştır.³⁷

Sonuç olarak, 1923-1929 dönemi, özel teşebbüs üstünde devlet müdahaleleri ve devlet işletmeciliğinin minimum düzeyde tutulması nedeniyle liberal dönem olarak anılmaktadır. Diğer taraftan, bu dönem sanayileşmenin gerçekleşmesi amacıyla yönelik olarak devletin bireylerin zenginleşmesine destek sağlaması ve bu yolla oluşturulacak yerli burjuvazinin gerektiğinde yabancı sermaye ile eşit koşullarda işbirliğine gidebilmesi için korumacı bir rejim³⁸izlemesi nedeniyle “ölçülü ve ılımlı” korumacı dönem olarak da tanımlanmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi'nde de ülke ekonomisinin kalkınma modeli olarak özel sektörün teşvik edilmesi yoluyla milli bir iktisat modeli oluşturulmasına karar verilmişti. Ancak, gerek bilgi, sermaye ve teknoloji birikimi olmaması gibi nedenlere bağlı olarak özel sektörün verilen desteğe rağmen istendiği ölçüde başarılı olamaması, gerekse 1929 Büyük Buhranı nedeniyle ekonominin zarara uğraması devletin ekonomiye daha aktif şekilde müdahale etmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, karma ekonomi sistemi içinde özel sektörün başarısız olduğu alanlarda devletin müdahalesi kaçınılmaz

³⁷ Rana Eşkinat ve Sevgi Gerek, “Türkiye'de Kit'lerin Günümüze Kadar Olan Gelişimi”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi** C: X, S: 1 - 2, 1992

³⁸ Prof. Dr. Korkut Boratav, 1990, s 47.

olmuştur. 1929 buhranından sonra liberal politikaların sorgulanmaya başlaması ve bu süreçte plânlı ekonomi politikası uygulayan Sovyetler Birliği'nin bunalımdan etkilenmeden ekonomik gelişme göstermesi, Türkiye'nin ilgisini çekmiş ve 1930'lu yıllarda kapitalizm temelli devletçilik ve plânlı ekonomi dönemi kesin olarak başlamıştır.

2.1.2.2. 1930-1939 Dönemi

1929 yılında Büyük Buhranın başlamasıyla birlikte 1908 yılından itibaren ekonomide var olan temel yöneliş terk edilmiş ve artık korumacı-devletçi sanayileşme dönemi başlamıştır. Bu çerçevede, 1930 ve 1931 yılları, dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin kontrol altına alındığı, diğer bir ifadeyle salt korumacı önlemlerin alındığı yıllardır. 1932 yılı devletçiliğe ani bir geçişin yaşandığı yıl ve 1933-1939 yılları ise devletçiliğin rayına oturduğu yıllar olarak adlandırılmaktadır.³⁹

Devletçilik politikasının 1930'lu yıllarda kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte, ekonomide yeni düzene geçme süreci 1930-1933 yılları arasında çıkarılan şu yasalarla tanımlanmaktadır :⁴⁰

- 20/02/ 1930 tarih ve 1567 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”
- 10/06/1930 tarih ve 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması” Kanunu,
- 11/06/1930 tarih ve 1715 sayılı “Türkiye’ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun”,

³⁹K.Boratav, 1990, s51.

⁴⁰ Erdiñ Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi İİBF Yayın No :16, Ankara, 1991, s 40.

- 1932 yılı yürürlüğe girme tarihli “Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun”,
- 03/06/1933 tarih ve 2262 sayılı “Sümerbank’ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun”,
- 18/06/1933 tarih ve 2299 sayılı “Ödünç Para Verme İşleri Kanunu”.

Yukarıdaki düzenlemelerle spekülâtif eğilimlere karşı Türk lirasının değerinin korunması, daha kaliteli ihraç malları üretilmesi, ihracatta standartlara uygunluğun sağlanması, Türkiye ile ticaret koşullarını yerine getirmemiş veya ihlal etmiş ülkelerden yapılacak ithalatın yasaklanması veya sınırlanması, bununla birlikte, ithal edilen tüketim mallarının kısıtlanması ve yabancı mallar yerine yerli malının kullanılması amaçlanmış ve bu şekilde dış ticaret denetiminin araçları oluşturularak ithal ikameci yaklaşımının önü açılmıştır. Ancak, yerli sanayi mallarının üretilmesi için gerekli olan milli sermayenin yeterli düzeyde olmadığı dikkate alındığında bu düzenlemelerin KİT’lerin oluşturulması politikasının bir parçası olduğu düşünülebilir.

Yerli sanayiinin geliştirilmesinde milli kaynakların yetersiz olması sorunu karşısında sanayi yatırımlarını artırmanın bir yolu olarak ekonomiye zarar vermeyecek nitelikteki yabancı sermayenin teşvik edilmesi yöntemine de başvurulmuştur. Ancak, dönemin şartları gereği yabancı sermaye girişi yeterli düzeyde gerçekleşmemiştir. Teorik olarak ortalama kâr oranlarının yükseldiği, pazar imkânlarının geniş olduğu, tüketim ve yatırım eğiliminin artma yönünde olduğu ekonomilerde yabancı sermaye girişinin gerçekleşmesi beklenir. Hâlbuki 1930 yılına gelindiğinde, büyük buhranın da etkisiyle, Türkiye ekonomisi yabancı sermaye girişine elverişli bir ortama sahip değildi. Yöneticilerin yasalara uymak şartıyla yabancı sermayeye kolaylık sağlamayı taahhüt etmeleri dahi yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yetmemiştir. Âli İktisat Meclisi

raporlarına göre 1932 yılında yeni yabancı sermaye girişi 4.3 milyon Türk Lirası iken bu rakam 1933 yılında 1,1 milyon Türk Lirasına gerilemiştir.⁴¹

Hükümet yabancı sermaye girişindeki bu gerilemeyi tersine çevirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. “Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 1931 yılında Amerika’ya giderek Amerikalı sermayedarları Türkiye’de yatırım yapmaya ikna etmeye çalışmış, bir yıl sonra da Fransızlar nezdinde girişimde bulunmuştu. Bu girişimlerden de sonuç alınamamıştır. Bundan başka Başvekil İsmet İnönü kredi bulmak amacıyla Sovyetler Birliği’ne ve İtalya’ya gitmiş, İtalyanlarla yapılan kredi anlaşması sonuçsuz kalmıştır. Sadece Sovyetler Birliği Birinci Sanayi Plânının finansmanında kullanılmak üzere, Türkiye’ye teknik ve mali yardımlarda bulunmuştur.”⁴²

Gerek kriz ortamının olumsuz sonuçları nedeniyle yabancı sermaye girişinin yetersiz olduğu, gerekse bu ortamda dış kredi bulmanın zor olduğu bir ortamda Türkiye oluşacak ek mali yüke rağmen yabancı şirketlerin bir kısmını satın alarak millileştirmiştir. Devlet, dönemin ekonomik şartları izin verdiği ölçüde millileştirme politikasını devam ettirmeye çalışmış ve bu doğrultuda yabancı şirketlerin elindeki imtiyazları satın almıştır.⁴³ Bu dönem içinde millileştirilen yabancı sermayeli şirketler şunlardır:

Tablo 1: Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler (1930-1939)

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketleri	31 Ocak 1928 tarih ve 1375 sayılı kanun	204 milyon İsviçre Fransı	Devlet, demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre Fransı ödemiştir.

⁴¹ Fikret Başkaya, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayıncılık Ltd.Şti, Ankara, 1986, syf 106.

⁴²a.g.e. ,s 107.

⁴³ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Plânı- 1933**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s 12.

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.Ş	30 Mayıs 1931 tarih ve 1815 sayılı kanun	50.000 Türk Lirası	Zarar eden hat 50.000 Türk Lirası karşılığı devlete geçmiştir.
İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	20 Mayıs 1933 tarih ve 2198 sayılı kanun	1933 yılından başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız Frangı	1933 yılından başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız Frangı ödeme şartıyla İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir.
İzmir Rıhtım Şirketi	12 Haziran 1933 tarih ve 2309 sayılı kanun	7.827.690 Fransız Frangı	İzmir rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay, 7.827.690 Fransız Frangı karşılığı devlete geçmiştir.
İzmir Kasaba ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma)	31 Mayıs 1934 tarih ve 2487 sayılı kanun	162.468.000 Fransız Frangı	
İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş	23 Aralık 1934 tarih ve 1659 sayılı kanun	Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız Frangı ile 40 yılda yüzde 7,5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız Frangı	
Aydın Demiryolu Şirketi	30 Mayıs 1935 tarih ve 2745 sayılı kanun	1.825.840 İngiliz Lirası	
İstanbul Telefon T.A.Ş	13 Haziran 1936 tarih ve 3026 sayılı kanun	800.000 İngiliz Lirası	
Ergani Bakır T.A.Ş	11 Haziran 1936 tarih ve 3034 sayılı kanun	850.000 Türk Lirası	1.500.000 lira tutarındaki %50 Alman sermayesi 850.000 Türk Lirası bedelle satın alınmıştır.Almanlar imtiyaz sözleşmesinin gereklerini yerine getirmeyince, 1925 yılında işletme hissesinin yüzde 50'si Almanlardan satın alındı ve Ergani Bakır İşletmesi Türk Anonim Şirketi kuruldu. Bu şirketin Türk grubu hissesi 1,5 milyon lira, Alman hissesi de 1,5 milyon liraydı. Almanların bu hissesi de 11 Haziran 1936 tarihinde millileştirildi ve devletleştirildi. İlk aşamada İş Bankası'nın da 500 bin liralık hissesi vardı. Bu hisse 14 Kasım 1944 tarihinde Etibank'a

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
			devredildi. Şirket böylece tümüyle devletleştirilmiş oldu.
Ereğli Şirketi	31 Mart 1937 tarih ve 3146 sayılı kanun	3.500.000 Türk Lirası	Şirkete ait olan Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür madeni işletmelerinin satın alma bedelidir. Bu yasayla Zonguldak limanı, demiryolu ve madenlerle, Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi Ereğli Şirketi'nden devralındı ve havzadaki deniz işleri tekel altına alındı. 30.5.1940 gün ve 3867 sayılı Yasayla Ereğli Kömür Havzası'ndaki ocakların Devlet tarafından işletilmesi kararlaştırıldı. 11.6.1937 gün ve 3241 sayılı Yasayla da Ereğli Kömürleri İşletmesi kuruldu. Diğer yabancı sermayeli şirketlerle yerli madenciler ve bankaların elindeki ocaklar da 30.5.1940 gün ve 3867 sayılı Yasa ("Füzyon Kanunu") uyarınca ve İcra Vekilleri Heyetinin 15.10.1940 gün ve 2/14547 sayılı kararına göre, 1940 yılı Aralık ayı başından itibaren devlet tarafından satın alındı. Ereğli Üzülmüş Bölgesinde 1935 yılında T.İş Bankası tarafından kurulan Maden Kömürü İşleri A.Ş. tarafından yaptırılan Sömikok ve Briket Fabrikası da 1940 yılında devletleştirildi
Şark Demiryolları T.A.Ş.	26 Nisan 1937 tarih ve 3156 sayılı kanun	20.760.000 İsviçre Fransı	
İzmir Telefon T.A.Ş.	25 Nisan 1938 tarih ve 3375 sayılı kanun	1.200.000 Türk Lirası	
Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.	11 Nisan 1938 tarih ve 3359 sayılı kanun	400.000 Türk Lirası	
İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi	22 Nisan 1938 tarih ve 3480 sayılı kanun	1.873.000 İngiliz Lirası	Yurtdışına istediği gibi kâr transfer edemeyen şirket, "birer vesile ile taahhütlerini ihmal ediyor ve fenni icaplara zahiren uygun göstermeğe çalıştığı bazı eski tesisatını ufak tefek tamiratla idameye çalışıyordu... Hükümetin günden güne artan uyanıklığı ve tedbirleri

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
			karşısında şirketin menfaati ve vaziyeti sarsılmağa başlamıştı. Bazı taahhüt ve anlaşmalara karşı şirketin aykırı hareketlerini gören hükümet, nihayet meseleyi esaslı bir surette halletmek üzere şirketle giriştiği müzakere neticesinde şirketi satın almaya karar verdi.” Türk Anonim Elektrik Şirketi, Hükümetle şirket arasında yapılan sözleşmenin 22.6.1938 gün ve 3480 sayılı yasayla onaylanması üzerine, 1 Temmuz 1938 tarihinde millileştirildi ve devletleştirildi.
İstanbul Tramvay Şirketi	12 Haziran 1939 tarih ve 3682 sayılı kanun	169.000 İngiliz Lirası	
İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi	12 Haziran 1939 tarih ve 3643 sayılı kanun	175.000 Türk Lirası	
Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik T.A şirketleri	5 Temmuz 1939 tarih ve 3689 sayılı kanun	6.616.131 Türk Lirası	
Bursa ve Müttehit Elektrik T.A. Şirketleri	5 Temmuz 1939 tarih ve 3689 sayılı kanun	295.110 İngiliz Lirası	

Kaynak:Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün,Yarın**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1979, s 456; Yıldırım Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri Ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri**, Türk-İş Eğitim Yay. No. 55 Ankara, 2000.

Yabancı şirketlerin millileştirilmesi, bu şirketlerin kamu hizmeti gören imtiyazlı kuruluşlar olmasına ve sözleşmelerine aykırı davranışlarda bulunmalarına bağlanmaktadır.⁴⁴ Ne var ki, 1930'lu yıllarda geçmiş tecrübelerin de etkisiyle yabancı sermayeye karşı bir güvensizlik mevcuttu. 1930 yılında İsmet Paşa : “Senelerden beri sermaye propagandası, milli politikayı çürütmek için çalışmaktadır. Şimdiye kadar hiçbir

⁴⁴ Doğan Avcıoğlu, 1979, s 458.

sermayedar, bana şartlarını söylemedi. Bu geçen senelerde sermaye getirecek adamın düşünebileceği şartları kabul edecek adamın, akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklıları zorlar, gözü kararmış biçare bir adam olması lâzımdır. Ecnebi şirketi inhisarından bu memleketin ne çektiğini bilmeyenler gaflete düşebilirler. Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklime, bizzat vaziyet etmek için gelir⁴⁵ ifadeleriyle tedirginliğini yansıtmaktadır. Diğer taraftan, yabancı sermayeden tamamıyla vazgeçilmiş değildir. 3460 sayılı iktisadi devlet teşekkülleri ile ilgili kanununun 26. maddesi, şirket haline getirilecek devlet teşebbüslerine yabancı sermayenin katılabilmesini mümkün kılmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında denilebilir ki; 1930'lu yıllarda sanayi yatırımlarını artırmak yoluyla siyasal bağımsızlığın yanı sıra ekonomik bağımsızlığını kazanma amacına doğru ilerlemek isteyen Türkiye, imkân ve kapasite yetersizliği nedeniyle özel teşebbüslerin etkin olamaması ve yabancı sermayenin de yetersiz olması nedeniyle sanayileşmeyi devletçilik kapsamında gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, milli nitelikte bir ekonominin kurulması ve dengeli kalkınmanın başlaması için devletin aktif müdahalesi gerekiyordu. Devletçilik konusunda Atatürk'ün yaklaşımı, kurumlar ve iktisadi teşebbüslerin genel menfaatleri doğrudan ilgilendirmesi halinde onları Ülkenin teknik ve finansal gücünün izin verdiği ölçüde devletleştirme şeklindedir. Devletçilik genel anlamda, zorunlu olarak devlet işletmeciliğini de içinde barındıran müdahaleci bir iktisat politikasıdır.⁴⁶

Devletin iktisadi hayatta ağırlığının artmasıyla birlikte devletin ekonomiye müdahale kapsamında yeni görevler üstlenmeye başlaması yeniden teşkilatlanmayı da beraberinde getirmiştir. Yeniden teşkilatlanma, devletin iktisadi hayatta yer alması ile devlet işletmeciliği olarak ifade edilebilecek çeşitli kurum ve kuruluşların kurulmasını gerektirmiş ve iktisadi nitelikteki döner sermayeli işletmeler, İktisadi kamu kurumları

⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, 1979, s458.

⁴⁶ Korkut Boratav, 1983, s 412.

(katma bütçeli idareler) ve kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) oluşturulmaya başlanmış⁴⁷ ve günümüze kadar bu işleyiş değişiklikler geçirerek gelmiştir.

Devlet işletmeciliği çerçevesinde 5 Temmuz 1932 tarihli ve 2038 sayılı yasa ile kurulan Devlet Sanayi Ofisi ile ilk adım atılmıştır. Bu ofis, devlet işletmelerini toplu olarak idare etmek üzere kurulmuş ve Sanayi Maadin Bankası statüsünde gerekli değişiklikler yapılarak özellikle kredi işleri yapmak üzere ayrı bir organ olan Sanayi Kredi Bankası oluşturulmuştur.⁴⁸ Söz konusu kanun, devlet sermayesinin iştirak etmiş olduğu müesseseler üzerinde sıkı bir devlet gözetimi oluşturmakta ve geniş bir korumaya veya büyük sermayeye ihtiyaç duyulan alanlarda fabrika kurulmasını devletin iznine bağlamaktadır. Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası bir yıl sonra lağvedilerek yerine Sümerbank kurulmuş ve her iki teşekkülün bütün varlığı ve alacakları Sümerbank'a devredilmiştir.

Sümerbank'ın kurulduğu dönemde üstlendiği iki önemli rolü bulunmaktadır. Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi'nin kuruluşu ile birlikte başlayan ve 1932 yılında peşpeşe çıkan ekonomiye müdahale niteliğindeki kanunların piyasa ve iş çevresinde yarattığı panik havasını daha liberal niteliğiyle yumuşatmıştır. Bununla birlikte, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânı'nın (BBSYP) gerçekleşmesinde önemli sorumluluklar üstlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânı, bugünkü kalkınma plânlarıyla benzerliği olmayan, nitelik yönüyle sadece sanayi sektörünü içerisine alan dar kapsamlı bir plândır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'na kadar yapılan çalışmaların kaynağı 1929 yılında Âli İktisat Meclisince hazırlanan "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" dur. Bu raporda üzerinde daha fazla durulan sektörler, pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt ve karton ile

⁴⁷Özhan Çetinkaya, **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2007, s 7.

⁴⁸Dündar Sağlam, 1967, s 14.

demir-çelik sektörleridir. Daha sonra Rus heyetlerinin İktisat Vekaletinden katılan uzmanlar ile birlikte hazırladığı “Türkiye’de Pamuk, Keten, Kendir, Kenevir, Kimya, Demir Sanayisi” isimli rapor, onun ardından da Amerika Birleşik Devletleri’nden gelen uzmanların ilgili konu üzerine hazırladıkları raporların getirdiği birikimle İktisat Vekaleti 1933 senesinde “Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar” isimli dokümanı dönemin hükümetine sunmuştur. Bu belge ilerleyen yıllarda Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı olarak anılacak olup, sadece kurulacak fabrikalara ait bilgileri içermemekte, ayrıca biri “sınai tesisat ve işletme” diğeri ise “İktisat Vekaleti Teşkilatına” dair iki raporu daha içermektedir.⁴⁹Plân, 1934 yılının ilk ayında kabul edilmiş ve nisan ayı itibariyle uygulanmaya başlamıştır.

Plân şu sanayilerin oluşturulması/geliştirilmesini kapsamaktadır;

- Halihazırda var olan gıda ve dokuma sanayi tesislerinin büyütülmesi ve gerektiği durumlarda bunlara yeni tesislerin eklenmesi,
- Türkiye’de ilk demir ve çelik sanayi işletmesinin kurulması,
- Madenlerden özellikle bakır ve kükürt olmak üzere hepsinin geliştirilmesi ve işletilmesi,
- Sanayi başta olmak üzere ekonomide ihtiyaç duyulan elektrik enerjisi şebekesinin kurulması,
- Kömür sanayii, yani kok ve diğer ikincil ürünler üretiminin geliştirilmesi,

⁴⁹ Fikret Yücel (Derleyen), **Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı 1934-1938**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, 1.Baskı, Ankara-Aralık 2014.

- Cam, selüloz, sülfirik asit, sutkostik, klor, süper fosfat, suni ipek ve seramik fabrikalarının kurulması.⁵⁰

Sanayi plânının uygulanması aşağıdaki kuruluşların sorumluluğuna bırakılmıştır⁵¹:

- Sümerbank (1933),
- Etibank (1935),
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1935),
- Elektrik İşleri Etüt İdaresi (1935).

Sümerbank, Devlet fabrikalarının idare ve işletmesinin kendisiyle devredilmesiyle birlikte sanayi plânı yatırımlarının önemli bir kısmının gerçekleştirilmesi sorumluluğunu yüklenmiştir. 43.953.000 lira tutarındaki yatırımları içeren Birinci Sanayi Plânının 39.978.000 liralık kısmının Sümerbank tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.⁵²

Sümerbank tarafından aşağıdaki sanayi sektörlerine yatırım yapılması plânlanmıştır:

- ✓ Dokuma Sanayii,
- ✓ Kâğıt Sanayii,
- ✓ Maden Sanayii,
- ✓ Porselen Sanayii,
- ✓ Kimya Sanayii.

⁵⁰Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Genişletilmiş 2.Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s 52.

⁵¹ Sümerbank dışındaki kuruluşlar İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı kapsamında yer almaktadır.

⁵² D. Sağlam, 1967, s 17.

Tablo 2: Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Programı Kapsamında Sümerbank Bünyesinde Temeli Atılan Fabrikalar

Sanayii	Fabrika/Müessesese	Tarih	İşletmeye Açılma Tarihi
Pamuklu Dokuma	Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesese	20.05.1934	1935
Kükürt	Keçiborlu		1935
Süngerçilik	Bodrum		1936
Pamuklu Dokuma	Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesese	20.10.1934	1937
Pamuklu Dokuma	Nazilli Basma Sanayii Müessesese	25.08.1935	1937
Gülyağı	Isparta		1938
Klor ve Südkostik	Merinos Yünlü Fabrikası	28.11.1935	1938
Kamgran (Merinos)			
Suni İpek	Gemlik Suni İpek Fabrikası	22.05.1936	1938
Seramik	Kütahya Keramik	1939	1940
Selüloz, Kâğıt ve Kısmen Kimya Sanayii	İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası	14.08.1934	
Demir ve Çelik	Karabük Demir Çelik Fabrikası	03.04.1937	

Kaynak: Dündar Sağlam, 1967, s 17 ve Meral Tecer, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39 Sayı 4 Aralık 2006, s. 96 verilerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de yer alan kuruluşlara ilave olarak Sümerbank bünyesine devredilen kuruluşlar ve devredildikleri yıllar aşağıda yer almaktadır:⁵³

- Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesese(1933),
- Malatya Pamuklu Sanayii Müessesese (1939),
- Sümerbank Defterdar Mensucat Fabrikası (1933 yılında özel sektörden alınarak),
- Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesese Hereke Fabrikası (1933),

⁵³ Y. Koç, **Atatürk’ün Millileştirmeleri Ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri** kitabından tarafimca derlenmiştir.

- Uşak Şeker Fabrikası (1933 yılında devir yoluyla),
- Sümerbank Yünlü Sanayii Müessesesi Bünyan Fabrikası (1934).

Ayrıca, 1934 yılında Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü kurulmuş ve 1938 yılına kadar 7 satış mağazası açılmıştır.

BBYSP’nda öngörülen toplam yatırım tutarı kırkdört milyon lira iken fiiliyatta yüz milyon lira harcanmıştır. Başka bir ifadeyle, kurulan yeni şeker ve çimento fabrikalarıyla birlikte, başlangıçta plânlanan projeler dışında başka projeler de gerçekleştirilmiştir.⁵⁴

İkinci Beş Yıllık Sanayi Plânı, birinci plân yürürlükte iken hazırlanmaya başlamış ve özellikle enerji kaynaklarının işletilmesini hedeflemiştir. 20.06.1935 tarihli ve 2805 sayılı kanun ile enerji ve maden alanlarında devlet adına işletme faaliyetinde bulunmak ve araştırma yapmak, memleketin elektrik enerji imkânlarını araştırmak ve plânlamak, ülkenin yeraltı servetlerini incelemek ve araştırmak üzere 1935 yılında sırasıyla Etibank, Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.⁵⁵

1938 yılı itibariyle Sümerbank’ın sanayi dahil olmak üzere ekonominin çeşitli sektörlerinde faaliyet gösteren 18 şirkette iştiraki bulunmaktaydı: tarımsal işleme sektöründe (T. Şeker Fabrikaları, Maraş Çeltik), Gülyağcılık (Aksaray Azmi Milli Şirketi), deniz avı sektöründe (Süngercilik Şirketi), madencilik (Kireçlik Kömür Şirketi), sigortacılık (Güven Sigorta Şirketi), bankacılık (T. Ticaret Bankası, Halk Bankası), ticaret (Umumi Mağazalar, Endüstri ve Tarım Şirketi, Türk – İngiliz Ltd Şirketi) ve elektrik sektörlerinde (Trabzon Elektrik Şirketi ve Malatya Elektrik Şirketi) idi.⁵⁶

⁵⁴ Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul ,s 83.

⁵⁵ D. Sağlam, 1967, s 18.

⁵⁶Meral Tecer, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39 Sayı 4 Aralık 2006, s. 75-116.

Bir diğer önemli kurum olan Etibank bünyesinde ise aşağıdaki kuruluşlar yer almaktadır.⁵⁷

- Soma, Çelttek, Tavşanlı, Değirmisaz, Yerköy ve Gerenez linyit ocakları (1938 yılında Etibank Garp Linyitleri Müessesesi oluşturuldu),
- Şark Kromları T.A.Ş (1938 senesinde Etibank Şark Kromları İşletmesi Müessesesi),
- Etibank Divriği Demir Madenleri İşletmesi (1939),
- Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi (1939),
- Sömikok ve Briket Fabrikası (1940),

Ayrıca, 1938 yılı sonu itibariyle de Etibank'ın 10 işletmesi (Değirmisaz Linyit Kömür Satış ve Mahrukat (Yakacak) Büroları, Murgul Bakır, Tavşanlı - Tunçbilek Linyit ve Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi, İngiliz Ticaret ve Finansman Korporasyonu, Türkiye Halk Bankası ve Adapazarı Demir ve Tahta Fabrikaları T.A.Ş.'de sermaye katılımı bulunmaktaydı.⁵⁸

Sümerbank ve Etibank bünyesinde ekonomiye kazandırılan işletmelerin çoğu, ilerleyen yıllarda oluşturulan bazı KİT'lerin temeli niteliğindedir.

Ekonomide devlet işletmeciliği ve neticesinde iktisadi devlet teşebbüslerinin artan önemine paralel olarak bu kuruluşlar arasında yasal birliğin sağlanması, bununla birlikte bu kuruluşların yönetim ve denetimlerinin belirlenmesi için 17.06. 1938 tarihli ve 3460 sayılı "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Devlet Teşekküllerinin Teşkilatıyla İdare ve Murakabesi Hakkında Kanun" çerçevesinde bütüncül bir düzenlemeye gidilmiştir.

⁵⁷Y. Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri Ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri** kitabından tarafımca derlenmiştir.

⁵⁸M.Tecer, 2006, s 98.

Bu çerçevede, ilgili kanun hükümlerine Sümerbank, Etibank, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ve Denizbank ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu tâbi kılınmıştır.⁵⁹Bu çerçevede, Sümerbank ve Etibank dışında kalan KİT'lerden Denizbank bünyesine İstinye Tersanesi (1912) ve Alaybey Tersanesi (1925) 1938 yılında devletleştirilerek devredilmiştir. Denizbank'ın başarısız olması üzerine 7 Haziran 1939 gün ve 3633 sayılı kanunla Devlet Denizyolları ve İşletmeleri Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanları Umum Müdürlüğü kurulmuş, bu işletmeler daha sonra Türkiye Denizcilik İşletmeleri'ne dönüşmüştür.

2.1.2.3. 1940-1949 Dönemi

1940-1949 Döneminde Türkiye ekonomisi İkinci Dünya Savaşının etkisinde kalmış ve her ne kadar savaşa katılmamış olsa da savaşın getirdiği enflasyon, kıtlık, rantçılık, güçlenen yerli varlıklı sınıflar ile hükümet arasında yaşanan çatışmalar ve hükümetin bu sınıflara karşı başlattığı girişimlerin etkisi altında yönetilme sorunları ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu çerçevede, 1940, 1942 ve 1945 yıllarında sırasıyla Milli Müdafaa (Koruma) Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkartılmıştır. Bunlarla birlikte, bu dönemde Türkiye kendisine yönelen Sovyet Baskısı karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda desteğini almak amacıyla yönünü yeni bir dış politikaya çevirmiş ve bu yöneliş iktisat politikasında özel girişimlere yeniden ağırlık verilmesi sonucunu doğurmuştur.

Diğer taraftan, savaş yıllarında bozulan ekonomik dengenin ülke ve dünya koşullarına uygun bir fiyat seviyesi belirlenerek kurulabilmesi için Cumhuriyet tarihinin

⁵⁹Bkz. "Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan iktisadî teşekküllerin teşkilâtîle idare ve murakabeleri hakkında kanun" un 50'nci maddesi.

ilk büyük devalüasyonu yapılmış ve sonuçta Türkiye 1947 senesinde IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütleri'ne üye olmak suretiyle uluslararası işbirliği bağlantılarını güçlendirmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bu gelişmelere paralel olarak 1947 yılı Kasım ayında yapılan Kurultay'da, devlet sektörünün iktisadi etkinliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiştir.

Bununla birlikte, yabancı sermayeli şirketlerin millileştirilmesi devam etmiştir.

Aşağıda 1940-1949 döneminde millileştirilen şirketlerin tablosu yer almaktadır.

Tablo 3: Millileştirilen Yabancı Sermayeli Şirketler (1940-1949)

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
Bomonti-Nektar T.A.Ş	26.4.1940 tarihinde	400.000 Türk Lirası	Türkiye'de ilk bira fabrikası bir Alman şirketi tarafından 1888 yılında inşasına başlanılan Bomonti Bira Fabrikası'dır. Bu şirket 1890 yılında üretime başladı. Diğer bir Alman şirketi de 1910 yılında Nektar isimli bir bira fabrikası kurdu. Ancak Nektar Şirketi başarısız kaldı ve 1912 yılında Bomonti Şirketi ile birleşti. Bomonti-Nektar Şirketinin sözleşmesi 1938 yılında sona erince, fabrika millileştirildi ve devletleştirildi; 1940 yılında İnhisarlar Genel Müdürlüğü'ne devredildi.
İlca Iskele-Palamutlu Demiryolu T.A.Ş	22 Eylül 1941 tarih ve 4127 sayılı kanun	10.000 Türk Lirası	
İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş	19 Temmuz 1943 tarih ve 4483 sayılı kanun	10.223.800 İsviçre Fransı	
Amerikan Şirketinde verilen kibrit ve çakmak imtiyazı	28 Mayıs 1943 tarih ve 4426 sayılı kanun	1.000.000 dolar	15.1.1930 tarih ve 1722 sayılı kanunla 10.000.000 Dolar kredi karşılığı verilen imtiyaz, 1.000.000 dolar ödenerek sonlandırılmıştır.

Yabancı Şirket	Kanun Sayı ve Tarihi	Kamulaştırma Bedeli	Açıklama
Izmir Suları A.Ş	5 Haziran 1944 tarih ve 4583 sayılı kanun	1.399.157 İsviçre Fransı karşılığı Türk Lirası	

Kaynak:Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1979, S 456; Yıldırım Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri Ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri**, Türk-İş Eğitim Yay. No. 55 Ankara, 2000, s6,13,14.

Millileştirme uygulamasının yanı sıra iktisadi devlet teşekkülleri bünyesinde yeni fabrika kurma ve daha önce kurulmuş olan bazı şirketlerin bu teşekküllere devredilmesi işlemleri de bir yandan devam etmiştir.

Bu kapsamda;⁶⁰

- 1938 yılında Sümerbank Sivas Çimento Sanayii Müessesesi'nin yapımı için sözleşme imzalanmış ve fabrika 5 Haziran 1943 tarihinde işletmeye alınmıştır.
- 1935 yılındaIsparta Gülyağı Fabrikası (Türk Gülyağcılığı Ltd.Şti.) faaliyete geçmiş, üçte iki oranında sermayesi Sümerbank'a, üçte bir oranındaki sermayesi ise Ziraat Bankası'na ait olan şirket 1945 yılında Tekel'e devredilmiştir.
- Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi 1943 yılında Etibank'a devredilmiştir.
- Şirketi Hayriye 1945 yılında Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletmesi'ne katılmıştır.
- MTA'nın 1940 yılında Raman'da petrol bulması, 1942 yılında Raman Sahası yakınındaki Maymune Boğazında (Siirt) daha önce satın alınan Türkiye Neft Sanayii A.Ş.'nin İstanbul'daki Boğaz İçi Rafinerisi'nin teçhizatının yeniden kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Petkim, İGSAŞ gibi kuruluşlar ülkeye kazandırılmıştır.

⁶⁰ Y. Koç, **Atatürk'ün Millileştirmeleri Ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri** kitabından tarafımca derlenmiştir.

2.2. 1950- 1960 Yılları Arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri

1950-1960 dönemi Türkiye ekonomi tarihinde “Demokrat Parti” dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin ayırt edici özelliği, 1923-1929 yılları arasında uygulanan, ancak sonrasında uygulama alanı olmayan liberal politikaların, yeniden öne çıkması nedeniyle İkinci Liberal Dönem veya Neo-Liberal Dönem olarak adlandırılmasıdır.

CHP yönetiminin devletçiliğe yaklaşımının özel girişimciliğin öne çıkartılması yönünde değişmeye başladığı bir dönemde, devletçiliği özel girişimciliğin gelişmesi için asgari düzeye indirilmesi gereken bir politika aracı olarak gören Demokrat Parti (DP) yönetimi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Devlet girişimciliğine yönelik yaklaşımları bu açıdan benzerlik gösteren iki parti, devlet işletmelerinin gelecekte özel müteşebbise devredilmesi konusunda farklı yaklaşım göstermiştir. DP, devlet işletmelerinin özel teşebbüse devrini isterken, CHP mevcut işletmelerin devrini benimsemezken yeni kamu yatırımlarına girişmemeyi kabul etmiştir.

Demokrat Parti'nin devletin ekonomik politikası olan devletçiliğe yaklaşımı, parti programında şu şekilde belirtilmektedir: "Devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeyini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişmesi, gerekse teşvik ve yardım yolları ile özel teşebbüs ve sermayenin genel yararlarına en uygun şekilde ve hızla gelişmesinde görev alması anlamında anlıyoruz. Özel teşebbüs menfaatleri genel menfaatin te'lifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, ekonomik koşullarımızın çizdiği yoldur."⁶¹ Bu

⁶¹**Demokrat Parti Programı [1946]**, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917>, erişim 19.11.2019.

açından devletin ekonomik politikası olan devletçilik, özel girişimcilik ve sermayenin azami düzeyde desteklenmesi yönünde uygulanabilir ve ekonomik koşullara göre revize edilebilir konumda yer almaktadır.

Demokrat Parti'nin 1946 yılında açıklanan parti programında sanayi işlerine ilişkin yaklaşımı aşağıda yer almaktadır:

Tablo 4: 1946 Yılı Parti Programında Demokrat Parti'nin Sanayi İşlerine Yaklaşımı

İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için özel teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice belirlenmek şartıyla, özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin birbirine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle bir birini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışması,	
Özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından devlet iktisadî faaliyetlerinin sınırları kesin olarak belirtilmelidir. Bunun için :	Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli genel bir plâna bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının sağlanması,
	Devletin iktisadî hayatı düzenleme yolunda alacağı tedbirler ile, Gümrük, Tekel ve para politikası gibi iktisadî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana

	istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden belirlenmesi ve açıklanması.
Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadî teşebbüsler şu nitelikte olmalıdır :	Özel teşebbüs ve sermayenin yetmeyeceği, yahut yeterli kâr görmediği için girişmeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere etki edecek ve memleket savunmasını sağlayacak nitelikteki teşebbüslere girişmek; özellikle ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak, bugün olduğu gibi demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt araçları inşa etmek ve işletmek. Milletin, gelecek nesilleri de kapsayan, daimî menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük Maden ve Orman işletmeleri kurmak. Devlet, girişeceği iktisadî işlerde, kazanç maksadından çok, benzeri özel işletmeleri sarsmamak şartıyla millî ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hareket eder.
Devlet iktisadî faaliyetleri düzenlemek yolunda alacağı tedbirlerde, iktisadî hürriyetini ortadan kaldıran tekelleri, milli emek ve sermayenin israfını, genel menfaate ve toplumsal adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.	
Memleketin ham maddesini kullanan, halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi sınıflarına geçim sahaları sağlayarak, dünya piyasalarına göre de rantabl olan	

sanayii ile, genellikle ziraat sanayii ve küçük sanayiden millî ekonomi bakımından himayeye muhtaç görülenler ve halkın özellikle köylünün boş zamanlarını kıymetlendiren el sanatları, devletçe himaye ve teşvik olunmalıdır. Sanayiimizin kuruluş ve işleyişinde en iyiyi en ucuza mâl etmek gereklidir.

Devlet tarafından kurulup özel ellerde daha verimli işletileceği anlaşılan işletmeler, elverişli şartlarla özel işletmelere devredilebilmelidir. Devlet işletmeleri ile benzerleri özel işletmeler, hiç bir şekilde birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

Kaynak: Demokrat Parti Programı [1946]

Diğer taraftan, nitelikleri yönüyle Tekel idaresinin de devlet ve amme iktisadî teşebbüslerinden olduğu, dolayısıyla tütün ve benzeri fabrika ve işletmeleri gibi, iktisadî teşebbüslerin, 3460 sayılı kanunun teşkil ettiği iktisadî devlet teşekkülleri topluluğu içerisine alınması gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, devletin devletçilik politikası gereği olarak yüklendiği her türlü ekonomik görevi başarıyla yerine getirebilmesi için iktisadi idare kurumlarının işletmesinin iktisadi ve ticari zihniyete ve esaslara göre yapılması gerektiği belirtilmektedir..

Aynı programda,

- Devletin elindeki sınırlı kaynakları tarım sektörüne tahsis etmesinden ziyade çiftçinin üretimini artıracak başta makineleşme olmak üzere, kredi koşullarında iyileştirme yapılması, kooperatifleşme, örnek çiftliklerin kurulması, bitki ve hayvan ırklarının ıslahı gibi her türlü teşvik ve yardımın yapılması gerektiği, nüfusun büyük bir kısmının tarımdan geçimini sağladığı kabulüyle birlikte ekonomik kalkınmanın temelini tarım olarak görülmesi gerektiği, bu nedenle tarımsal ürünlerin maliyetlerinin

düşürülmesi, iç ve dış pazar koşullarının geliştirilmesi gerektiği açıklanmaktadır.

- Maliye konusunda ise izlenecek siyasetin temelde denk bütçe olmasının, cari harcamaların borçlanma ile finanse edilmemesinin ve uzun vadeli borçlanma yoluyla üretimin artırılmasının devletin üzerindeki yükü hafifleteceği değerlendirilmektedir.
- Vergiler konusunda ise kamu gelirlerinin yeni vergiler konulmadan artırılması, vergi sisteminin sosyal adaleti sağlayacak şekilde revize edilmesi ve vergi adaletinin vasıtasız vergiler ile bireylerin mali gücüne uygun olarak sağlanmasının tercih edilmesi gerektiğine değinilmektedir.

Bunlarla birlikte, milli ekonominin ulaştırma ekonomisi geliştirilmeden ve ucuzlatılmadan istenen hızda gelişmeyeceği vurgulanarak ulaştırma işlerine bu bağlamda önem verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

1946 yılında Demokrat Parti'nin programında sanayi, ticaret, tarım, orman, maliye işleri vb. çeşitli alanlarda izlenecek yol açıklanmıştır. Tezin kapsamı açısından alınan tedbirlerin ve/veya yapılan girişimlerin KİT'ler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlar incelenmiştir. Bu çerçevede, Demokrat Parti'nin özellikle devletçiliğe bakışı ve sanayileşme politikası bağlamında KİT'lere yönelik politikası önem kazanmaktadır.

Demokrat parti dönemi literatürde, 1950-1954 yılları ve 1955-1960 yılları olarak iki döneme ayrılmaktadır. Bu ayrımın yapılmasında 1950-1954 döneminde liberal iktisat politikaları ile tarımın güçlenmesi, 1955-1960 döneminde ise sanayileşmenin hızlandırılmış olması rol oynamaktadır.. Bu kapsamda, öncelikle 1950-1954 dönemi, ardından da 1955-1960 dönemi incelenmiştir.

2.2.1. 1950-1954 Dönemi

Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 yılında seçimleri kazanmasının ardından Başbakan Adnan Menderes 29 Mayıs 1950 tarihinde yapılan Meclis oturumunda hükümetin programını açıklamıştır. Adı geçen oturumda Menderes, eski hükümetin siyasi görüş ve kanaatlerinin mali ve iktisadi politikasına da yansıdığını ve vatandaşın sadece siyasi nüfuz altında değil, aynı zamanda iktisadi alanda da nüfuz altında tutulmaya çalışıldığını ifade ederek eleştirmiştir. Böylece, zaman içinde ortaya çıkan devlet tipi müdahaleci kapitalist, bürokratik ve *inhisarcı*⁶² olarak tanımlanmış, bu tip devletin ise masrafları sürekli artırmak yoluyla borçlanmayı kaçınılmaz hale getirdiği ve iş ve *istihsal*⁶³ hayatını körelterek iktisadi kaynakların gelişimini engellediği ifade edilmiştir. Oturumda ayrıca, devlet masraflarının halihazırda genel bütçeden köy sandıklarına kadar devamlı artırılmasına ilaveten bir de iktisadi devlet teşekküllerinin her türlü gümrük duvarları ve türlü imtiyazlara sahip oldukları halde verimsiz çalışmaları ve ürünlerinin yüksek maliyetle gelen yüksek fiyatlandırmaya tabi olmasının memleket için ilave bir yük oluşturduğu belirtilmiştir.

Diğer taraftan, devlet imalâtçılığının yanı sıra devlet nakliyeciliğinin de çok pahalı olduğu ifade edilmiş ve bu duruma Devlet Demiryollarının, akaryakıt fiyatlarının çok yüksek tutulmasına rağmen şimdiden motorlu ulaşım araçlarıyla rekabet edemez hale gelmiş olması örnek gösterilmiştir. Benzer şekilde, devlet deniz nakliyeciliğinin de inhisarcı zihniyetle ele alınmasının iktisadi hayata olumsuz etkileri yanında Millî ticaret donanmasının gelişimini de engellediği vurgulanmıştır. İlaveten, devlet bankacılığı ile devletin *istikraz*⁶⁴ politikasının rasyonel olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede,

⁶²inhisarcı: tekeli. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>

⁶³istihsal: üretim. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁴İstikraz: borçlanma. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>

yüksek faiz ve iskonto oranlarının iş ve üretim hayatı üzerinde daima olumsuz etkiler gösterdiği, bunun dışında, borçlanma imkânlarının daralmasıyla birlikte devletin faiz oranlarını yükselttiği, bu şekilde de yerli sermaye birikimi ve bunun üretime akışının önlenmesi neticesinde memlekette, üretim hacmi ile uyumlu bir kredi hacminin bir türlü ortaya çıkamadığı ifade edilmiştir.⁶⁵

Menderes'in tek parti dönemine yönelik yukarıda yer alan eleştirileri, yeni dönemde farklı bir yol izleneceğinin sinyalinin vermektedir. Aynı oturumda Başbakan Menderes tarafından dile getirilen Hükümetlerince izlenecek yol aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 5: 1950 Tarihli Demokrat Parti Hükümet Programında Yer Alan İktisadi ve Mali Esaslar

<i>Bütün Devlet hizmetlerinin görülmesinde âzami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek Devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve Devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakikî mânasiyle muvazeneli bir hale getirmek. Ancak bu suretledir ki iktisadi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yaranın iktisadi refahı ve malî istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.</i>	
<i>İktisadi cihazlanmayı süratlendirmek. Bu maksatla;</i>	<i>Bütçede investisman mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki</i>

⁶⁵TBMM TD, Dönem 9, Birleşim 3, Oturum 1, c. 1 (29.05.1950), s 25.

	<i>bütün imkânları da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevzulara tevcih etmek ;</i>
	<i>Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,</i>
	<i>Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,</i>
	<i>Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.</i>
<i>İktisadi cihazlar için Devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plâna bağlamak.</i>	
<i>İstihsal hayatını Devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.</i>	

Kaynak: TBMM TD, Dönem 9, Birleşim 3, Oturum 1, c. 1 (29.05.1950), s 25

Başbakan, iktisadi ve malî görüşlerinin temelini “*bir taraftan Devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadi sahada Devlet sektörünü*

mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek” şeklinde dile getirmiştir.

Bu çerçevede, devlet işletmeciliğinin sadece özel teşebbüs ve sermayenin yetersiz kalacağı işler ve aynı zamanda kamu hizmeti niteliğinde olan iktisadi işlerde faal olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, iktisadi rejimin özel mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanmasının doğal neticesi olarak iktisadi sahada faaliyet gösteren asıl aktörlerin fert veya şirket halinde özel teşebbüs olması gerektiği ifade edilmiştir.

“Devletin doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmesi, düzenleyici veya denetleyici olarak iktisadi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna oluşturmali ve ancak mecburiyet halinde bu yola başvurulmalıdır” görüşü ile artık kamu niteliği taşımayan alanlarda işletmeciliğe geçilmeyeceği gibi, mevcut işletmeler içinde de sadece kamu hizmeti gören ve ana sanayiye ilgilendirenlerin faaileyete devam edeceği ifade edilmiş olup, diğerlerinin belirlenmiş bir plân çerçevesinde uygun koşullarla parça parça özel teşebbüse devredileceği belirtilmiştir.⁶⁶

Menderes, Hükümet Programını açıklarken Devlet Tekelciliği konusuna da değinmiş ve tekelciliğin minimum düzeye indirileceğini beyan etmiştir. “*Bunlardan hangilerinin doğrudan doğruya hususi teşebbüslere bırakılması ve hangilerinin ne gibi şartlarla Devlet elinde kalması gerektiğini tayinde kullanacağımız ölçü Devlet masraflarına karşılık bulmak ve bunu kolayca elde etmek hedefi yerine memleket iktisadiyatını malî politikanın dar çerçevesinden kurtararak vatandaş faaliyetine hasretmek imkânlarını aramak ve hazırlamak olacaktır.*” ifadeleriyle özel teşebbüsleri bu alanlara yönlendirebilecek koşulların meydana getirilmesi için çalışılacağı belirtilmiştir.

Bunlarla birlikte gümrük ve ziraat konularında da görüşleri şu şekildedir:⁶⁷

⁶⁶TBMM TD, Dönem: 9, Birleşim: 3, Oturum: 1, c. 1 (29.05.1950), s.27.

⁶⁷TBMM TD, Dönem: 9, Birleşim: 3, Oturum: 1, c. 1 (29.05.1950), s.28.

- Gümrük tarifelerinin uluslar arası anlaşmalara uygun olarak yeniden ya da tümden revize edilerek kanunlaştırılması ve bu çerçevede ülke ihtiyaçlarını karşılanması amacı doğrultusunda koşulların iyileştirilmesi ,

- Ziraat işlerinin ülke ekonomisine yüksek katkı sağlaması ve nüfusun yüzde sekseninin meşguliyetini oluşturması yönünden daha fazla ilkel yöntemlerle yapılmaması ve ivedilikle tarımda ve sulamada teknolojik desteğin artırılması yoluyla üretimin arttırılmasının gerekliliği, bu amaçla bütçe tasarrufu yapılarak Ziraat Bankasının sermayesi ve faaliyetlerinin arttırılması.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Demokrat Parti Hükümet Programının, 1946 yılında açıklanan parti programına paralel ve liberal bir çizgide hazırlandığını söylemek mümkündür. Ancak, hükümet programında parti programında yer alan “Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli genel bir plâna bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının sağlanması” hususuna değinilmemiştir. Bu husus CHP tarafından eleştirilmiş, DP hükümeti ise sanayi plânının etraflıca çizilmemiş olmasını şekilcilikten uzak kalmak olarak değerlendirmiş ve plân yerine uygulamaya alınacak iktisadi esasların Menderes tarafından ifade edildiği belirtilmiştir.⁶⁸ Başka bir ifadeyle, 1946 Parti Programında tanımlanan “Bizim devletçiliğimiz, ekonomik koşullarımızın çizdiği yoldur” şeklindeki devletçiliğe bağlı kalınacağı, diğer bir ifadeyle sanayi politikalarının zaman içinde yaşanacak gelişmelere ve ortaya çıkacak ihtiyaçlara göre yönlendirilmesinin, önünü görmeden hazırlanacak bir plâna göre yönlendirilmesine tercih edileceği anlaşılmaktadır.⁶⁹

⁶⁸TBMM TD, Dönem 9, Birleşim 5, Oturum 1, c. 1 (02.06.1950), s 96.

⁶⁹Murat Yıldız, **Demokrat Parti Dönemi Türkiye’de Sanayi Politikaları**, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi, Elazığ, 2015, syf 74

1950-1954 yıllarını kapsayan birinci dönemde iklim koşullarının olumlu gitmesi, yurtiçi konjonktürün uygun olması ve devam eden Kore savaşı, tarımsal üretimin artmasına paralel olarak tarımsal ürün talebinin yükselmesi ve neticede ticaret hadlerinin ülke lehine dönmesi, ekonomik gelişmeyi hızlandırmıştır. İlaveten, Marshall Plânı ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin yanında olma kararı ve dış yardım ile birlikte borçlanma imkanlarının genişlemesi bu dönemde Türkiye'de ekonomik canlılığı çoğaltan faktörler olarak görülmektedir.⁷⁰

Diğer taraftan, kalkınmanın finansmanı kapsamında özel girişimciliğin teşvik edilmesinin yanı sıra yabancı sermayeye de ihtiyaç duyulmuş ve 1950-1960 yılları arasında yabancı sermayenin ana kaynakları BD bağışları, dış yardım şemsiyesi altında kredi borçlanmaları ve yabancı sermayeyi teşvik kanunu kapsamında gelen yatırım amaçlı sermaye olmuştur.

Ayrıca, Türkiye'nin dış yardım ve kredilerden yararlanması, hazırlanan yabancı kaynaklı raporlarda bazı şartlara bağlanmıştır. Konuyla ilgili olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanan üç önemli rapor Hiltz, Barker ve Thornburg raporlarıdır.

Hazırlanan raporların üç temel tavsiyesi aşağıda yer almaktadır:⁷¹

- ✓ Türkiye'nin ağır sanayileşmeden vazgeçerek tarım ekonomisine ağırlık vermesi,
- ✓ Sanayileşmenin tarım ürünlerine ve hafif sanayiye kaydırılması,
- ✓ Devletçilikten vazgeçilerek özel sektörün ön plâna çıkarılması.

⁷⁰Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 67, No. 2, 2012, s. 167.

⁷¹Murat Yıldız, "1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri", **International PeriodicalfortheLanguages, Literature LiteratureandHistory of TurkishorTurkic** Volume 12/31, p. 303-318 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12798> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY, s 315.

Raporların temel tavsiyeleri, sanayileşme çabası içindeki Türkiye’yi tarım ürünleri ve hafif sanayi dar alanı içinde bırakmaktadır. Bununla birlikte DP parti ve hükümet programında Devletin doğrudan doğruya gireceği iktisadi teşebbüsler, özel teşebbüs ve sermayenin yetmeyeceği, yahut yeterli kâr görmediği için giremeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere etki edecek ve memleket savunmasını sağlayacak nitelikteki teşebbüsler” olarak tanımlanmaktadır. Bu teşebbüsler kapsamında özellikle ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt araçları inşa etmek ve işletmek” yer almaktadır.⁷² Dolayısıyla, raporlarda vurgulanan tavsiyelere tamamen uyulması Hükümetin kendi programından bir ölçüde vazgeçmesi anlamına geleceği için DP’nin uygulamalarına değinmek, devletçilik politikalarında söz konusu raporların etkili olup olmadığını görmek açısından yararlıdır. Bu çerçevede, DP döneminde ağır sanayi alanında yeni tesislerin kurulduğu ve önceki tesislerin de modernize ederek genişletildiği, halihazırdaki KİT’lere yenilerinin de eklendiği göz önünde tutulduğunda hükümetin devletçilik politikalarından vazgeçmediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Karabük Demir-Çelik tesislerinin kapatılması önerilmiş olmasına rağmen 1957 yılında ek tesisleri kurulmuştur.⁷³ Bu uygulamalar, sonuçta ABD eksenli dış yardım kuruluşlarının yaptığı hibe ve kredilerde ciddi düşüslere sebep olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1950-1954 döneminde kurulan KİT’ler yer almaktadır.

⁷²Demokrat Parti programı [1946], TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917>, erişim 19.11.2019.

⁷³M.Yıldız, a.g.m, s 315.

Tablo 6: 1950-1954 Yılları Arasında Kurulan KİT'ler

Kuruluş Tarihi	Kuruluş Adı
10/08/1951	Denizcilik Bankası
28/08/1952	Et ve Balık Kurumu
04/10/1952	Elazığ İplik Fabrikası
13/07/1953	PTT Genel Müdürlüğü
06/09/1953	Bahçesir İplik Dokuma Fabrikası
02/11/1953	Ankara Çimento Fabrikası
08/12/1953	Devlet Su İşleri
15/01/1954	Türkiye Vakıflar Bankası
19/04/1954	Susurluk Şeker Fabrikası
24/04/1954	İskenderun Suni Gübre Fabrikası
26/04/1954	Burdur Şeker Fabrikası
22/08/1954	Çorum Çimento Fabrikası
16/09/1954	Afyon Çimento Fabrikası
17/09/1954	Tunçbilek Termik Santrali
18/09/1954	Eskişehir Çimento Fabrikası
19/09/1954	Konya Şeker Fabrikası
21/09/1954	Amasya Şeker Fabrikası
24/11/1954	Kütahya Şeker Fabrikası
15/12/1954	TPAO

Kaynak: Ebru Öztüm Tümer, **Türkiye’de Özelleştirmenin Ücret Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Y.Lisans Tezi, s.69-70.

DP’nin politikası İsmet İnönü tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. İnönü, ülkenin iktisadi kalkınması için son sekiz senede elde edilen son derece önemli fırsatların, 1947 yılından itibaren alınan özellikle askeri yardımlar ve Marshall yardımı gibi dış yardımların, uygulanan plânsız ve yanlış politikalar neticesinde sadece yerli kaynakları değil, aynı zamanda dış yardımları da önemli ölçüde zayıflattığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Ayrıca, dışarıdan sağlanan hammadde ve yedek parçanın yeterince sağlanamamasının bazı fabrikaların tamamen veya kısmen kapatılmasına neden olması ve sonuçta arz kıtlığından kaynaklı olarak fiyatların sürekli yükselmesi sanayileşmenin ve iktisadi hayatın sorunları kapsamında eleştirilmiştir. Bunun yanında, ithal maddelerindeki artışların da paranın değer kaybetmesi neticesinde karşılaşılan zorluklar dolayısıyla dış ticareti de sıkıntıya sokacağı ve neticede iç fiyatların yükselmesi ile birlikte sıkıntıya ve pahalılığa çare bulunamaz bir noktaya gelineceği de ifade edilmiştir. İnönü ayrıca, Demokrat Parti iktidarının izlediği dış ticaret politikalarını, neticesinde 5 yıl önce 62 milyon olan dış ticaret açığının, 1955 Ekiminde 10 aylık sürede 482 milyona

çıkıldığını ve bir yılda dokuz kat arttığını ifade etmiştir. Dış borçların artması ile başlayan ödeme güçlüğüne Duyun-u Umumiye ile bağdaştırmıştır.⁷⁴

DP hükümetinin devletçiliğe yönelik liberal nitelikteki yaklaşımında şüphesiz Sovyet tehdidine karşı ABD ile kurduğu yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerin etkisi vardır. Dönemin koşulları ABD'nin dünya ekonomik sistemindeki yerini göz ardı etmeyi imkânsız hale getirmiştir. Öyle ki CHP de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile yakın ilişkilerin güçlendirilmesini önemsemiş ve katı devletçi uygulamalarını bu çerçevede yumuşatmaya başlamıştır. Dolayısıyla, liberal nitelikteki politikalar biraz da o dönemin koşullarının zorunlu bir neticesidir.

Diğer taraftan, Türkiye'ye yabancı sermayenin gelişini kolaylaştırmak için 1951 senesinde 5821 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir. 5821 sayılı kanun ile aynı zamanda yerli sermayeye kullanımına da açık olan ve yabancı sermayeye ayrıcalık oluşturmayacak şekilde sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarına yatırım yapmak üzere gelen yabancı sermayeye belirli hak ve kolaylıklar sağlanmıştır. 1954 senesinde ise 5821 sayılı kanundan beklenen faydanın sağlanamadığının görülmesi üzerine reel anlamda yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır.⁷⁵Bu kanunların dışında 1954 senesinde 6326 sayılı Petrol Kanunu ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunlar sırasıyla, yabancı sermaye ile işbirliğini artırmak ve petrol arama amacıyla yabancı firmalarla işbirliğini öngörmüştür. Bununla birlikte, 4 Ağustos 1950 tarihinde Sinaî ve Kalkınma Bankası kurularak 12. 500. 000 TL sermaye tahsis edilmiş ve özel girişimin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu sayede, özel sektörün önünde tek parti döneminde engel olarak görülen unsurlar kaldırılmıştır.

⁷⁴TBMM TD, Dönem: 10, Birleşim 15, Oturum 1, c. 8 (16.12.1955), s 264.

⁷⁵A.Takım, 2012, s 179.

Diğer taraftan, dönemin ilk yıllarında serbest dış ticaret rejimi de denenmiş, fakat karşılaşılan ödeme zorlukları bu politikanın uzun ömürlü olmasına imkan vermemiştir. Ayrıca, vergi gelirleri özel kesim ve kamu kesimi yatırımlarının finansman ihtiyacını karşılamaya yetmediği için açık finansmana ve para arzının genişletilmesine dayanan, enflasyonist bir politika uygulanmasıyla sonuçlanmıştır.

Ancak, sanayileşmenin yanı sıra tarım kesiminin de geliştirilmesi ilkesi, büyük yatırımlar yapılarak geniş kapsamlı bir üretimi artırma politikası şeklinde hayata geçirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Tarım sektöründeki gelişme sanayi ve ticaret kesimlerinin gelişmesine de olumlu katkılarda bulunmuş, imalât sanayiinde esas olarak yine ihracat sanayii yerine ithal-ikame sanayi kollarına ağırlık verilmiştir. Ancak, bu dönemde nispeten basit teknoloji gerektiren tekstil, gıda, dericilik, tütün, cam, toprak ve kilden mamuller imalatına ağırlık verilmiştir. İlâveten, hem özel yabancı sermaye tarafından hem de lisans anlaşmalarının sağladığı teknoloji transferinin de yardımıyla kimya, ilaç sanayii, otomotiv, tarım makine ve aletleri, elektrikli makine, elektronik gibi nispeten daha ileri teknoloji gerektiren ithal-ikame imalât sanayii kolları da geliştirilmiştir.

2.2.2. 1955-1960 Dönemi

1955-1960 yıllarını içeren ikinci dönemde, ilk dönemde uygulanan liberal politikalar, ekonominin durgunlaşması, ihraç ürünleri talebinin düşmesi ve yabancı kaynakların yeterli düzeyde olmaması nedenlerine bağlı olarak tıkanan dış kaynak ve finansman imkânları yüzünden yerini ithalat sınırlamalarına bırakmak zorunda kalmıştır.⁷⁶ Ancak, bu sınırlama dışa bağımlı gelişmeye tepki niteliğinde olmayıp,

⁷⁶K.Boratav, 1990, s 85.

koşulların değişmesi nedeniyle geleneksel ithalat ve kambiyo denetimlerine mecburi bir yöneliş şeklinde yorumlanabilir.

Devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi politikasını yürütmekte kararlı görünen Hükümet, bu dönemde kamu yatırımlarını azaltmak bir yana genişletmek zorunluluğu içinde kalmıştır. Kamu kesimi enerji başta olmak üzere kömür, çimento ve şeker gibi üretim kollarında öncü rolünü sürdürmüş ve bu sayede milli gelirden kamu yatırımlarının katkısı artmıştır. Ne var ki, tarım dışı faaliyetler kapsamında değerlendirildiğinde özel sınai üretimde çalışan işçi sayısı kamu işyerlerindeki işçi sayısından daha hızlı artmış olup, özel sektör üretimindeki bu genişleme dönemin önemli gelişmelerinden birini oluşturmuştur.⁷⁷

1955-1960 döneminde uygulanan dış ticaret kontrollerine rağmen ticaret açıkları ortadan kalkmamıştır. Özellikle 1953-1956 yılları arasında, tesis ve fabrika kurulması, büyük ölçüde dış kaynağa ihtiyaç göstermesi nedeniyle ödemeler bilançosunda açığa neden olmuş ve 1954 yılından itibaren hava şartlarının kötüleşmesi nedeniyle zirai üretimin de azalması dış açığı artırmıştır.⁷⁸

Yaşanan tecrübe neticesinde kamu kesiminin sayısal büyüklüğü yönünden devletçi modelle benzerlik gösteren, fakat kamu kesiminin özel sektöre destek olma niteliğinin önde olmasıyla devletçi modelden ayrılan, yeni bir karma ekonomi anlayışı kurumsallaşmıştır.⁷⁹

Hükümet, önlenemeyen dış ticaret açıklarına ve dış yardım ve kredi sağlanmasında yaşanan sıkıntılara karşı korumacı politikaları yeniden çözüm olarak görmüştür. 1954'den itibaren liberalizme döviz darboğazı yüzünden kısıtlama getirilmiş,

⁷⁷a.g.e, s 86.

⁷⁸Sefer Şener, “Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları”, **Yönetim Bilimleri Dergisi** (3: 1) 2005, s 145.

⁷⁹K.Boratav, 1990, s 86.

bu kapsamda ithalat kısıtlaması bir önlem olarak zaruri görülmüş ve Türkiye'de şeker ve çimento fabrikaları kurmaya ve işletmeye olanak sağlanmıştır. Sonuç olarak, devlet ekonomideki kaçınılmaz olarak yer almak durumunda kalmıştır.⁸⁰

Korumacı politikalar kapsamında DP yönetimi, İnönü döneminde katı bir muhalefetle karşılaşan Milli Korunma Kanunu'nu 1956 senesinde yeniden yürürlüğe koymuştur. Bu kanun uygulama biçimiyle tek parti dönemi uygulamalarını aratmayacak ölçüde kısıtlamalar getirmiştir.

Millî Korunma Kanununda cezalar hususunda bazı değişiklikler yapılmış ve bu yasanın ilk uygulandığı zamanlarda verilen cezalar ile kıyaslandığında, para cezaları ve hapis cezalarının sırasıyla 10 kat ile 6-10 kat arasında arttırıldığı görülmektedir. Yasaya uygulamada karşı çıkanlar ise “Millî Korunma Mahkemeleri”nin kurulmasını öngören 1018 Sayılı Kararname ile daha hızlı ve etkin şekilde cezalandırılmıştır. Bu kararnameye göre; başta ithalatçı kârının % 20'den % 70'e; perakendeci kârının ise % 25'ten % 40'a çıkarıldığı açıklanmıştır. Bu karardan üç gün sonra ise satıcıların aşırı kâr edecekleri göz önünde alınarak, 1020 sayılı başka bir kararname ile ithalatçı kârının % 20'ye; toptancı kârının da % 10'a düşürülmesine karar verilmiştir. Ne var ki, alınan önlemler yeterli gelmemiş ve teneke, çivi, demir, nal mihî, benzin kömür, lastik ve gaz yağı gibi önemli maddelerin darlığı, 1956 yılında da giderilememiştir. Bunun üzerine Hükümet stokçuluk ve aşırı kâr ortaya çıkmaması için 25 Haziran 1956 tarihinde Millî Korunma Teşkilât Yasası'nı zorunlu olarak kabul etmiştir.⁸¹ Neticede, yapılan katı uygulamalar halkta

⁸⁰Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** Sayı 40, Kasım 2007, s. 556.

⁸¹Yrd. Doç. Dr. Mustafa Albayrak, “Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2007, Cilt 23, Sayı 67-68-69, s 237.

olduğu kadar parti içinde de hoşnutsuzluk yaratmaya başlamıştır. Bir örnek olarak, 10 Haziran 1958 tarihli grup toplantısında Isparta milletvekili Tefik Tığlı'nın ifadelerine yer vermek yerinde olacaktır. Tığlı, Türkiye'de ekonomide üretim açısından karşılaşılan sorunlara yaptığı yorumda, üretimde genellikle iktisadi devlet teşekkülleri tarafından büyük girişimler yapıldığı, ancak son yıllarda gerek dış ödeme olanaksızlıkları gerekse azalan hammadde stokları ve gerekli ithalatın yapılamaması nedeniyle yeni kuruluşların kurulamadığını, mevcut kuruluşların ise maliyet yüksekliği, düşük fiyatlar ve aşırı personel istihdamı yüzünden zarar ettiğini, buna ilaveten döviz yetersizliği nedeniyle bazı kuruluşların üretime geçemediği, bazılarının ise dış ülkelerdeki anlaşmalarını transfer gecikmesi nedeniyle yapamadığı, planlanan tesislerin malzeme ve araç gereç yetersizliği nedeniyle tamamlanmadığını ifade etmiştir. Diğer taraftan, ödenek yokluğu yüzünden devlet ait önemli kuruluşların ihale edilemediğini eklemiş ve Millî Korunma Kanununa rağmen devam eden karaborsanın küçük esnaf ve zanaatkârları mağdur ettiğini, onların da bu durumdan şikayetçi olduklarını belirtmiştir. Ayrıca, hem dağıtım işlerinin aksaması hem de tüketimin artmasının da mal darlığında etkili olduğunu savunmuştur.⁸²

1958 yılına gelindiğinde Türkiye'nin içinde bulunduğu enflasyon ve ekonomik sıkıntıya Millî Korunma Kanunu da çözüm olmamış, Demokrat Parti iktidarının 1955 yılı öncesinde uyguladığı kalkınma ve istikrar programını daha sonraki yıllarda sürdürme imkanı kalmamış ve dış yardım alınması zorunluluk haline gelmeye başlamıştır.

Diğer taraftan, karşılaşılan sorunların korumacı politikalar yerine dünya ekonomisi ile bütünleşme faaliyetleri kapsamında çözülmesi konusunda dışarıdan gelen baskılar neticesinde 1954 yılından itibaren Uluslararası Para Fonu (IMF) kanalıyla önerilen istikrar programları gündemde tutulmuştur.

⁸²M. Albayrak, 2007, s 243.

Tüklenen döviz rezervleri ile Kore savaşının oluşturduğu olumlu etkinin bitmesi, milli gelir ve üretimde artışının yavaşlamasına neden olmuş, buna karşın, bütçe açıkları, artan hazine avansları, destekleme alımlarının finansmanı gibi nedenlerle para arzının arttırılmasına yönelik bir para politikası izlenmesi nedeniyle fiyatlar hızlı artmıştır. Bunların yanı sıra yatırımlardaki plânsızlık, dış yardım ve kredilerin aynı nedenlerle azalması, dolar cinsinden ithalatın 1953-1958 arasında yüzde 40'tan fazla düşmesi ve dışarıdan gelen baskıların giderek artması sonucunda hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar programı uygulamaya yönelmiştir. Söz konusu istikrar programı dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın arttırılması yanı sıra enflasyonun kontrolüne yöneliktir. Bu programda yer alan önlemleri iki grupta özetlemek mümkündür:⁸³

1- a) Para ve kredi arzının kontrol altına alınması, özellikle para arzının artmasına neden olacak Merkez Bankası kredilerinin sınırlandırılması,

b) Kamu sektörünün ve öncelikle KİT'lerin finansal dengeye kavuşturulması

2- a) İç ve dış fiyatlar arasındaki farkı gidermek ve böylece dış dengenin yeniden sağlanması amacıyla Türk parasının devalüe edilmesi,

b) Ağır dış borç yükünün, kredi veren ülkelerle anlaşmaya varılarak ertelenmesi ve yeniden dış kaynak sağlanması.

4 Ağustos 1958 tarihinde yeni bir devalüasyon yapılmış ve dolar Türk Lirası karşısında 3,2 misli değer kazanmıştır.⁸⁴ Kamu harcamalarıyla ilgili önlemlerin tam uygulanmamış olması ve para arzını daraltıcı önlemlerin geç alınmış olması gibi nedenlerle ekonomide dengesizlik ve fiyat artışları devam etmiştir.

Kamu iktisadi teşebbüslerine etkisi yönünden devalüasyonu değerlendirmek gerekirse, bilindiği üzere devalüasyon teoride ithal malı fiyatını yükselterek ve ihraç malı

⁸³ Lale Alkinoğlu, "Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları ve Sonuçları", Erişim <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/508942>, 11.11.2019 .

⁸⁴1 dolar 2,80 TL'den 9 TL'ye yükselmiştir. K.Boratav, 1990, s 88.

fiyatını ucuzlatarak dış ticaret açığını düşürmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, KİT ürünleri de maliyet ve fiyat artışları yönüyle etkilenmektedir. Devalüasyonların getirdiği ithal malları fiyat artışları içte enflasyonu tetikleyici niteliktedir. Bunu önlemek için teoride sıkı maliye politikaları uygulanması gerekmektedir. Basiretli bir tüccar gibi davranması gereken KİT'lerin üretim yapabilmesi için bu fiyat artışını girdilere yansıtması gerekir. Her KİT bir ekonomik işletme olduğu için devamlılığını sağlayabilmek için sübvans edilemeyen bir kârlılığa ulaşması gerekmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise tasarrufların artırılmasıdır. Tasarruf artırılmadığı durumda enflasyonist etkinin önlenmesi kolay değildir. Diğer taraftan, KİT'lerin gereği gibi yüksek teknoloji ile üretim yapma politikası izleyememesi, üretimin tedariki sırasında girdilerin spot piyasadan ucuza alınması ve vergilemeden kaçınma, ihtiyacı olan döviz sağlama gibi hususlarda özel sektör kadar geniş olanaklara sahip olmaması başta üretim olmak üzere, satış ve pazarlama aktivitesini düşürmektedir. Tüm bu bileşenlerin etkisiyle devalüasyon dönemlerinde KİT'ler faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmaktadırlar.⁸⁵

Demokrat Parti döneminde de KİT'ler yukarıdaki sıkıntılarla karşılaşmış, ancak hem çevresel koşulların hem de piyasa ekonomisine uyma konusunda uygun davranış biçimlerinin yetersizliği nedeniyle işlevsel olarak liberal bir ekonomik sistemin oluşturulamaması, bununla birlikte KİT'lerin iktidara iktisadi gücü elinde tutarak egemenliğini sağlamlaştırma hususunda sağladığı katkının etkisiyle DP yönetiminde KİT'lerin sayısı azalmamış, aksine artış göstermiştir. Aşağıdaki tabloda 1955-1960 döneminde kurulan KİT'ler gösterilmektedir.

⁸⁵ Ramazan Uludağ, **Ekonomik Büyüme Sürecinde KİT'ler ve TOKİ**, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri, 2011, s 167-168.

Tablo 7: 1955-1960 Döneminde Kurulan KİT'LER

Kuruluş Tarihi	Kuruluş Adı
04/03/1955	Türkiye Traktör Fabrikası
03/04/1955	Antalya Dokuma Fabrikası
23/07/1955	Izmit Dikişli Boru Fabrikası
05/10/1955	Soma Termik Santral
06/10/1955	Söke Çimento Fabrikası
06/10/1955	Aydın Dokuma Fabrikası
06/02/1956	Şekerbank

Kuruluş Tarihi	Kuruluş Adı
01/03/1956	THY
09/04/1956	Adana Çırçır ve Bez Fabrikası
30/09/1956	Erzincan Şeker Fabrikası
30/09/1956	Erzurum Şeker Fabrikası
01/09/1957	Türkiye Kömür İşletmeleri
04/10/1957	Nevşehir Mensucat Fabrikası
08/10/1957	Mudanya Jüt İpliği Fabrikası
11/10/1957	Afyon Çimento Fabrikası
22/05/1958	Ankara Şeker Fabrikası
21/09/1958	Manisa Tekstil Fabrikası
21/09/1958	Denizli Tekstil Fabrikası
23/09/1958	Aydın Tekstil Fabrikası
19/01/1959	Öğretmenler Bankası
26/06/1959	Eskişehir Bet. Traves Fabrikası
10/09/1959	Ankara Oteli

Kaynak: Ebru Öztüm Tümer, **Türkiye’de Özelleştirmenin Ücret Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Y.Lisans Tezi, s.69-70.

Yukarıdaki tablo verileri ile devletin üretimdeki yerinin azalmak bir yana arttığı gerçeği somut hale gelmiştir. Demokrat Parti döneminde sanayileşmenin devlet eliyle kurulmuş işletmelerin belirli olgunluğa ulaştıktan sonra özel teşebbüse devredilmesi ve serbest ekonomi koşulları altında sanayileşme ve kalkınmanın özel teşebbüs öncülüğünde gerçekleşmesi yoluyla sağlanması amaçlanmıştır. Ancak, gerek özel sermayenin yetersizliği ve yeni girişimlerde yabancı sermaye payının artması, gerekse liberal politikalar ve konjonktürel değişmeler neticesinde devlet ekonomiye yeniden müdahale etmek durumunda kalmıştır.

Demokrat Parti dönemi sanayi politikaları kapsamında en çok eleştiri plânsız sanayileşme hususunda yapılmıştır. Tez dahilinde 1950-1954 döneminde anlatılmış olan Menderes’in sanayileşmeyi bir plân dahilinde gerçekleştirme fikri uygulamaya çok

yansımamıştır. Plân anlayışı CHP ile Demokrat Parti arasında farklılık göstermektedir. CHP'ye göre plânlı sanayileşme; uzun yıllara yayılmış, yatırımın yapılacağı sektör ve bölge önceden belirlenmek üzere bir plâna bağlanarak uygulanması şeklinde anlam kazanırken, Demokrat Parti ise plânlı sanayileşmeyi; plânlama kapsamında uzun yıllara yayılmadan konu ile ilgili bakanlıklarca yapılan çalışmalarının mecliste ilgili komisyonlarda detaylı bir şekilde tartışılarak sonuca bağlanması ve anlık olarak uygulanması gereken bir politika şeklinde algılamaktadır.”⁸⁶

Menderes, “Demokrat Parti İktidarı, plân proje yapmak suretiyle memleket ekonomisini tepeden ve bir merkezden idare edilir bir güdümlü ekonomi halinde kalkındırmak prensibini men eden bir iktidardır. Dünyanın bütün ekonomileri, totaliter devletlere has beş yıllık plânlarla değil, hususi teşebbüsün ve vatandaş zekâsının kendi mahsulü olarak meydana gelmiştir” diyerek bir anlamda ekonominin özel teşebbüs faaliyetleri ile gelişeceğini ifade etmiştir. Aslında DP döneminde asıl sorun sanayileşmenin plânlı veya plânsız olmasından ziyade sermayenin yeterli düzeyde olmamasıydı. Ancak, plânlanmış bir yatırım programının kaynak israfını azaltarak kaynakların etkin kullanılmasını daha etkin bir şekilde sağlayacağı da açıktır. Koşullara göre yeniden güncellenebilecek bir devletçilik anlayışı bir yana, özel sektörün doğrudan belirli alanlara bir takım teşvikler ile yönlendirilmemiş olması, gelişigüzel bir tarzda sanayileşmeye sebep olmuştur. Sonuçta milli sanayileşme yerine montaj sanayisi gelişmiştir.⁸⁷

Demokrat Parti yönetiminin KİT'leri yönetme usulü de özellikle 1957 senesinden sonra büyük eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Bu eleştiriler en çok, kuruluşların yönetim kurullarındaki personele yönelik olmuştur. Şöyle ki, 3460 sayılı kanunun tanımladığı nitelikleri haiz kimseler yerine söz konusu nitelikleri taşımayan parti üyeleri

⁸⁶TBMM TD, Dönem 10, Birleşim 15, Oturum 1 c. 8 (16.12.1955), s 278

⁸⁷M.Yıldız, 2015, s 145.

ve sempatizanlarının yönetim kurullarına getirilmesi, işletmelerin idaresinde siyasi müdahalelerin önemli etkisinin olması, devamlı açıklarla enflasyonu körüklemeleri hususlarında yoğunlaşmıştır.⁸⁸

2.3. 1960- 1983 Yılları Arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesi sonrasında çok partili demokrasi sisteminin gelecek yıllarda daha iyi işlemesi ve ekonominin daha sağlıklı takip edilmesini temin etmek üzere gerekli müesseseleri kurmak maksadıyla hazırlanan⁸⁹ ve referandum yoluyla yürürlüğe giren 1961 yılı Anayasası ile karma ekonomi sistemi ile plânlı ekonomik kalkınma programı kabul edilmiştir.

1961 Anayasasında “İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikleri yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak” devletin ödevi olarak kabul edilmiştir.⁹⁰Bu çerçevede, Anayasa ile uyumlu olarak 30/09/1960 tarihinde Devlet Plânlama Teşkilâtı (DPT) kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. DPT örgütlenmesi, çalışma düzeni ve kadrolaşmasının tamamlanmasının ardından “Plân Hedefleri ve Stratejisi”ni hazırlayarak 1961 yılı Haziran ayında Yüksek Plânlama kuruluna sunmuştur. Kurul’un önerisi Bakanlar Kurulu’nda 30 Haziran’da kabul edilmiş ve 5 Temmuz 1961 tarihli resmi

⁸⁸Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yayını, 1980, s 640.

⁸⁹Mükerrem Hiç, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:268, 1970, İstanbul, s 90.

⁹⁰ 1961 Anayasası, madde 41, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> erişim 24.11.2019

gazetede yayınlanmıştır.⁹¹ Bu kapsamda, Türkiye’de plânlamanın temel özellikleri şu şekildedir:

- Demokrasi düzeni amacıyla kalkınma plânu yapılacaktır.
- Onbeş senelik süreç içinde beşer senelik plânlara hazırlanacaktır.
- Plân, karma ekonomi düzenine uygun olarak kamu sektörü için emredici, özel sektör için rehber niteliğinde olacaktır.
- Plân döneminde yıllık olarak hedeflenen büyüme hızı %7 olacaktır.

1962 yılı, birinci beş yıllık plânın hazırlığının tamamlanabilmesi kapsamında geçiş yılı olarak kabul edilmiştir ve hazırlanan yıllık program yürürlüğe konulmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1962 yılı sonrasında iktisat politikaları plânlama tabanına oturtulmuştur.⁹²

1962 sonrası dönem, görüntü olarak 1930’lu yılların iç pazarın güçlendirilmesine yönelik korumacı ve ithal ikameci görüntüsüne ve 1954-1961 dönemine benzer görünmekle birlikte farklılaştığı hususlar bulunmaktadır. Şöyle ki, sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından tamamen farklı özellikler taşımaktadır. Birinci beş yıllık plânla birlikte ithal ikameci sanayileşme çok açık bir stratejik tercih olarak uygulamaya konulmuştur.⁹³

Türkiye, 1963 yılında plânlı döneme girerken 15 yıllık perspektif plân hazırlamıştır. Bu plân , ülkenin sosyoekonomik açıdan potansiyelini değerlendirmek ve bu potansiyeli orta vadede hazırlanan plânlara uygun olarak en iyi şekilde yönlendirebilmek için, belirlenen amaç ve hedeflerin önceliklerini tespit etmektedir. Bu çerçevede, 1963-1977 perspektif plâna göre Birinci., İkinci. ve Üçüncü. Beş Yıllık Kalkınma Plânları hazırlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1963-1967) temel altyapı

⁹¹ E. Tokgöz, 1991, s 98.

⁹² K. Boratav, 1990, s 94.

⁹³ a.g.e, s 95.

yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık vermiştir. İkinci. Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1968-1972) özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ilkesini benimsemiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1973-1977) ise gelir seviyesinin arttırılmasını, sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım mali üreten sektörlerde hızlandırılmasını ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını amaçlamıştır.⁹⁴

Beş yıllık plânlarda büyüme hızı, yatırım, tasarruf hacmi gibi büyüklükler saptamak için Harrod-Domar modeli kullanılmış, ilgili büyüklükler saptandıktan sonra sektörel yatırım, üretim düzeylerine uygun olarak proje seçimi yapılabilmesi için girdi-çıkıtı tablosundan faydalanılmıştır. Başka bir ifadeyle, kademeli bir plânlama tekniği⁹⁵ uygulanmıştır.

Kalkınma plânlarıyla birlikte hem kamu sektörünün emredici nitelik kazanması hem de plânlarda konulan hedefler için yatırım kaynaklarının yaratılması zorunluğu, bu dönemin KİT'ler açısından sayısal gelişmeden çok yön verme çalışmalarının yoğunlaştığı bir yeniden düzenleme dönemi niteliği kazanmasına neden olmuştur. 1960-75 yılları arasında geçen süre içinde aşağıdakiler⁹⁶ dışında yeni bir KİT kurulmamış olması da KİT'lerin yön verme rolüne odaklanıldığının göstergesidir.

- i. T. C. Turizm Bankası A. Ş. (1960)
- ii. Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (1963)

⁹⁴Beş Yıllık Kalkınma Plânları, Kalkınma Bakanlığı (mülga), <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBD8FB4D720EB6A172>, erişim 28.11.2019

⁹⁵E.Tokgöz, 1991, s 102.

⁹⁶ Rana EŞKİNAT, Sevgi GEREK, “Türkiye’de KİT’lerin Günümüze Kadar Olan Gelişimi”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak, Dergisi C: X, S: 1 - 2, 1992, S-35-43, s 41.**

- iii. Devlet Yatırım Bankası (1964)
- iv. Türkiye Elektrik Kurumu. (1970)
- v. Çay Kurumu (1971)

Birinci beş yıllık plânda Türkiye'nin ileri bir üretim sistemine geçmesinde⁹⁷ devlet yatırımlarının ve kamu iktisadi teşebbüslerinin birincil önemde olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, ikinci beş yıllık plânda kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomideki rolünün artırılması ve üçüncü beş yıllık plânda etkin ve dinamik bir hale getirilmesi gereği de ayrıca vurgulanmıştır.

2.3.1. 1963-1967 Dönemi (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)

“İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak bir demokratik düzeni kesin olarak seçmiş olan Türk Milletinin, Anayasamızda açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı, keyfi ve plânsız davranış tecrübelerine son verip adalete, tam çalışma esasına ve herkesin insan haysiyetine yaraşır bir yasayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenleme arzu ve azmine uygun olarak; milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yöneltmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere” Birinci Beş. Yıllık (1963 - 1967) Kalkınma Plânı (BBYKP) hazırlanmıştır. BBYKP, 16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı Uzun Vadeli Plânın Yürürlüğe Konması ve Bütünlüğünün Korunması hakkındaki

⁹⁷ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1llık-Kalk%C4%B1nma-Plân%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>, s 60.

Kanun hükümlerine göre TBMM Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde görüşülmüş ve 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmıştır. 03/12/1962 tarih ve 11272 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.⁹⁸

Plânda, ilgili bütün devlet daire, teşekkül ve müesseseleri ile mahalli idareler plânda öngörüldüğü ölçülerde ve hiçbir eksik olmaksızın kamu yatırımlarını gerçekleştirmekle sorumlu tutulmuştur. Diğer taraftan, özel teşebbüsten beklenen ise yatırım tahminlerini plânda öngörülen düzeyde gerçekleştirmek için çabalaması olmuştur. Ayrıca, özel teşebbüsün bu çabasının idare tarafından plân kapsamında mevcut imkânlarla azami ölçüde destekleneceği belirtilmiştir.

“Özel sektörün iktisadi kalkınmanın bütün şartlarını yalnız başına gerçekleştirmesi mümkün değildir. İktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için yatırımların hızlandırılması, üretimin yapısında ve metodlarında bazı temel değişikliklerin meydana getirilmesi gerekir. Faaliyetlerini piyasa şartlarına göre ayarlayan müteşebbisin bunları gerçekleştirmesi mümkün değildir. Az gelişmiş ve durgun bir iktisadi düzenden ileri ve dinamik bir bünyeye geçiş için merkezi otoritenin sistematik ve rasyonel tedbirler alması gerekmektedir.” denilerek kamu ve özel sektör faaliyetlerini kesin çizgilerle ayrılmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır. İlâveten, devletten tarımdaki öncü rolünü sanayi alanında da sürdürmesi ve gelişmiş teknoloji ve yüksek sermaye gerektiren yeni üretim alanlarında teşebbüsler kurması gerekli görülmüştür.

İktisadi kalkınma ile ilgili kaynakların sağlanmasında özel tasarrufun artması önemli olmakla birlikte özel tasarrufların artması için alınacak tedbirler özel tüketimi artırarak toplam tasarrufu azaltıcı etkide bulunabilir. Gelirin adil dağılımını engelleyecek böyle bir sonucun ortaya çıkmaması için vergi sisteminin adil olması ve devletin

⁹⁸ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plân%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>,

teşebbüslerince yaratılacak fonlar da büyük rol oynayacaktır.⁹⁹ Bu çerçevede, BBYKP'nda gerek toplam yatırımların gerekse sektörel yatırımların yıllık programlarda devlet ve özel olarak ayrı ayrı gösterileceği, bu sayede bir yandan sektörlere göre ihtiyaç duyulan en düşük özel yatırım miktarı gösterilmiş olurken diğer yandan özel sektörün hedef yatırım miktarını aştığı veya o miktara ulaşamadığı durumlarda kamu yatırım hedeflerinin revize edileceği belirtilmiştir.

İktisadi kalkınma hedefi doğrultusunda kamu sektörü;

- Fazla sermaye ve geniş bir organizasyon gerektiren, mahiyetleri icabı kısa sürede kârlı olmayan ancak üretken yatırımlar için gerekli olan *temel yatırımları*,
- Yatırımlarını kamu iktisadi teşebbüslerinin üretkenliğini artıracak ve genel olarak bu sektörde verimliliği sağlama amacıyla yapacaktır. Bununla birlikte, Plân kapsamında yatırım yapılmasını gerektiren bir alanda özel teşebbüs tarafından yatırım yapılmamasının ekonomide tikanıklıklara yol açacak olması halinde yapılacak yatırımları içeren *üretken yatırımları* gerçekleştirecektir.

Bunlarla birlikte, iktisat politikasının tüm araçlarının kamu ve özel kesim arasında eşit olarak uygulanması ilkesi esas alınmış ve iktisadi devlet teşebbüslerinin bu çerçevede aşağıdaki prensipler doğrultusunda hareket etmesi beklenmiştir:

- İktisadi devlet teşebbüslerinin fiyat politikası iyi birer müteşebbis davranışına uygun olarak kârlarını azamileştirme amacı taşıyacaktır.
- İktisadi devlet teşebbüslerini maliyetlerinin altında fiyat tespit edebilmelerinin yegane koşulu, yeni kurulan bir sanayiinin iç pazarda bir süreliğine korunması

⁹⁹ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plân%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>, s 60.

gerekliliğidir. Örneğin, işletmenin tam kapasitede çalışması için gereken talep düzeyi yeterli değilse ya da bazı tüketici grupların sosyal veya politik nedenlerle korunması gerekiyorsa maliyetin altında fiyat tespiti mümkün olabilecektir.

- Yukarıdaki koşullarının oluşması halinde ortaya çıkacak işletme açığını kapatmak için bütçeden ödenek ayrılacaktır. Ancak bu yapılırken özel teşebbüsle haksız rekabet sonucu vermemesi ilkesine riayet edilecektir.

Plânda ayrıca, milli ekonomide büyük birer varlık olan ve sermayesi devlet tarafından sağlanan kamu iktisadi teşebbüslerinin köklü bir revizyona ihtiyaç duyduğu belirtilmekte ve gelecekteki devlet yatırımlarının hem geçeceği kanal hem de toplanacağı kuruluşlar olma yönüyle söz konusu teşebbüslerin kalkınma plânı açısından yaşamsal önemde oldukları belirtilmektedir. Teşebbüslerin o günkü durumları, tutarsız bir işletme politikası ile yatırım politikasına sahip olmaları yönüyle ülke kalkınmasındaki rollerinin hakkını verebilmeleri için yetersiz görülmüş ve çalışma sistemlerinin yeniden düzenlenmesinin şart olduğu vurgulanmıştır.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin sahip oldukları avantajlar aşağıda yer almaktadır;

- Büyük sermaye ve işgücü varlıkları,
- Çeşitli alanlarda yapmış oldukları üretim nedeniyle sahip oldukları üretim ve tesis kurmada tecrübe sahibi olmaları,
- Yeni üretim sahalarının geliştirilmesinin gerekli olduğu hallerde gerek araştırma yapma tecrübeleri ve gerekse risk alabilecek düzeyde büyük sermayeye sahip olmaları,
- Dağıtım tesislerinin geniş olması, buna ilaveten yurt genelinde taşra kuruluşlarının olmasının getirdiği imkânları,
- Yurtdışı pazarlarda yatırım maddeleri alım ve satımını kolaylaştıracak bağları sağlamış olmaları,

- Yurt çapında kazandıkları ticari tecrübeleri,
- İnsan kaynakları alanında tecrübeleri,
- Büyük işletmeci olmanın getirdiği diğer tüm avantajları.

Bu avantajlardan yararlanarak ekonominin bütününde büyük gelişmeye yol açabilmeleri için KİT'lerin modern işletmeciliğin ve piyasanın kurallarına uygun olarak aşağıdaki çalışma ilkeleri doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir. Bu çerçevede;

- Maliyetlerin düşmesi için sahip oldukları tesislerde en uygun üretim seviyesinde çalışılması,
- Kâr maksimizasyonu serbest piyasa şartlarına uygun olarak sağlanmalıdır.
- Kamu iktisadi kuruluşları, yatırımlarını öz kaynaklara veya başka sağlam kaynaklara dayanarak yapmalıdır.
- Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin *müstahsil*¹⁰⁰le yaptığı çalışmalara benzer çalışmalar mümkün olan başka alanlarda da uygulanmalıdır.
- Dengeli kalkınmanın sağlanması için plânda gelişmesi öngörülen fakat ülkede henüz gelişmemiş alanlarda gerekli olan yatırım, kamu iktisadi kuruluşlarınca doğrudan veya dolaylı olarak yapılmalıdır.
- Üretici ve tüketicinin aynı şekilde korunması için kuruluşlardan alımlar zamanında yapılmalıdır.
- Dış pazarlara üretilen malın istenen kalitede ve zamanında verilmesi için modern kalite kontrolü ve pazarlama anlayışıyla yapılmalıdır.
- Dağıtım ve satış ağı iyi kurulmalı ve ihtiyaç duyulan maddeler ve hizmetler tüm bölgelere ulaştırılmalıdır.

¹⁰⁰müstahsil; üretici. Bkz. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük.

Kamu iktisadi kuruluşlarının yukarıdaki çalışma ilkelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesinde göz önünde tutulacak ilkeler BBYKP’nda şu şekilde belirlenmiştir :

- Rasyonel ve verimli çalışmanın sağlanması için işletme düzeyinde bağımsız çalışma olanağı tanınacaktır.
- Kamu iktisadi kuruluşları ve sahip oldukları kaynaklar, çeşitli alanlarda kullanılmak üzere kurulacak bir müşterek fonda toplanacak ve kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde kullanılacaktır.
- Yeni kurulacak bir düzen ile işletme yönetiminde birlik ve işletmeler arasında yatırım ve üretim faaliyeti, araç ve personelde ortak kullanım ve değişim ve alışveriş bakımından işbirliği sağlanacaktır.

Plân döneminin ilk senelerinde hasılanın önemli miktarda arttırılması amaçlanmış ve buna uygun olarak iktisadi devlet teşekküllerinde yeniden düzenleme yapılması ile tarım ve sanayi alanlarında verimliliği artıracak diğer tedbirlerin alınması gerekli görülmüştür.¹⁰¹

İktisadi devlet teşekküllerinden plân dönemi içerisinde yaratılacak fonlar aşağıdaki tabloda sütun 4 de gösterilmiştir. Bu tahminlerde hesaplara dahil edilen unsur, 1963 yılından önce başlamış yatırımların gelecekteki etkileri olmuştur. Diğer taraftan, iktisadi devlet teşekküllerinde alınacak yeniden düzenleme tedbirleri ile birlikte ortaya çıkacak verimlilik artışı, fiyatlama politikasında gerçekleştirilecek değişiklikler ve aynı plân döneminde başlayıp bitecek yatırımların meydana getireceği ek fonlar dikkate alınmamıştır.

¹⁰¹ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plân%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>, s 130.

Bu dönemde ayrıca kamu iktisadi teşebbüsleri için yüksek aciliyet arz eden orta süreli kredi ihtiyacının karşılanması için bu teşebbüslerin sahip olduğu fonların toplanacağı ve bir elden yönetilecek olan «Devlet Yatırım Bankası» kurulacağı belirtilmiştir.

Tablo 8 :Kamu Kesimi Gelir Hedefleri 1963 - 1967 (1961 fiyatlarıyla - Milyar TL.)

Yıllar	Kamu vergi geliri (1)	Diğer Kamu gelirleri (2)	Tasarruf bonoları (3)	İktisadi Devlet Teşekküllerince yaratılacak fonlar (4)	Mahallî gelirler (5)	Kârşılık paralar ve yabancı kredi kârşılıkları (6)	Kaynağı Belirtilemeyen fonlar (7)	Toplam gelir (8)
1962 (*)	7.70	0.93	0.50	0.55	1.34	2.02	--	13.04
1963	9.00	0.98	0.55	0.67	1.44	1.41	0.84	14.87
1964	10.10	1.03	0.57	0.96	1.54	1.37	0.18	15.9
1965	10.92	1.08	0.61	1.01	1.63	1.39	0.43	17.1
1966	11.80	1.13	0.65	1.08	1.76	1.49	0.80	18.8
1967	12.80	1.19	0.70	1.23	1.88	1.39	1.11	20.30
G.S.M.H. nin yüzdesi olarak								
1962 (*)	14.61	1.76	0.95	1.04	2.35	3.83	--	24.74
1963	15.95	1.74	0.95	1.19	2.35	2.30	1.48	26.36
1964	16.74	1.71	0.95	1.59	2.35	2.60	0.30	26.43
1965	16.93	1.67	0.95	1.37	2.35	2.16	0.70	26.33
1966	17.10	1.64	0.95	1.56	2.35	2.16	1.29	27.23
1967	17.32	1.61	0.95	1.66	2.35	1.88	1.30	27.47
İNDEKS								
1962 (*)	100	100	100	100	100	100	--	100
1963	117	105	106	122	107	69	100	114
1964	131	111	114	175	113	77	21	122
1965	142	116	122	184	123	69	34	131
1966	153	122	130	196	131	74	106	144
1967	166	128	140	244	140	69	132	156
Yıllık ortalama artış - yüzde olarak (1963 - 1967)								
	10.8	5.0	7.0	18.2	7.0	--	--	9.3

Kaynak: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 126.

KİT'lere yönelik reorganizasyon çalışmaları kapsamında, 12/03/1964 tarihinde "İktisadi Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri" ile ilgili 440 sayılı kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte KİT'lerin mevcut sistemde yeniden düzenlenmesinin yanı sıra, söz konusu yeniden düzenlemenin daha geniş bir alanı kapsaması ve bu müesseselerin kaynak üreten ve ekonomiyi sürükleyen bir sektör yapılması amacıyla geçici birinci maddesinde "İktisadi Devlet Teşekkülleri Yeniden Düzenleme Komisyonu" kurulması hükme

bağlamıştır. Ancak, komisyon devletin ekonomik işleyişi içinde bu işletmeleri amacına uygun şekilde işletmeye yarayacak esasları tam olarak tespit edememiş ve bu yüzden 1968 yılında dağıtılmıştır.¹⁰²

KİT'lerle ilgili olarak 1964 yılında çıkarılan bir diğer kanun da 22 Mayıs 1964 tarihli 468 sayılı ve "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin TBMM'nce Denetlenmesi" ile ilgili kanundur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminin Türkiye için hem plân hem de plânlama konusunda deneyim kazandığı bir dönem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu alanda daha fazla tecrübe kazanmasının önünde o dönem siyasi arenada meydana gelen karışıklıklar neticesinde teknokratların sıklıkla değişmesi engel oluşturmuştur.¹⁰³

2.3.2. 1968-1972 Dönemi (İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)

İkinci plân döneminin hedefleri aşağıda yer almaktadır:

- Yıllık büyüme hızının % 7 olması,
- Ekonomide sanayi sektörünün yıllık büyüme hızının % 12 ve dönem sonunda GSMH içindeki payının % 20,5 düzeyine çıkması,
- Tarım sektörünün ortalama olarak %4,1 büyümesi,
- Ekonomide enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin önlenmesi,
- Dış tasarrufların GSMH içindeki payının 1967 yılında % 2 iken 1972'de % 1,7'ye düşürülmesi,

¹⁰²Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980 s 641.

¹⁰³ Erdinç Tokgöz, 1991, s 106.

- Yatırım harcamaları 1967’de GSMH’nin %19,9 u iken 1972 sonunda %34,3’e yükselmesi,

- Yurtiçi tasarrufların GSMH’ya oranının 1967 de %17,9 iken 1972 de %22,6’ya çıkması,

- Yıllık ortalama olarak ithalatın %7,9, ihracatın %7,4 ve işçi dövizlerinin %5,5 oranında artacağı hesabına dayanarak 1972 yılı sonunda dış ticaret açığının 395 milyon, cari işlemler açığının ise 226 milyon dolar olması.¹⁰⁴

Diğer taraftan, bu dönemde iktisadi devlet teşebbüslerinin ellerinde bulundurdukları fonlardan azami tasarruf sağlanması temel ilke kabul edilmiş, bu kuruluşların cari harcamalarının mümkün olan en düşük seviyede tutulması amaçlanmış ve verimsiz çalışmaları önlenerek maliyetlerin düşürülmesine gayret edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵

KİT’lerin yeniden düzenlenmesi konusuna 12 Mart 1971 hareketinden sonra kurulan Birinci Erim Hükümetinin programında özel bir ağırlık verilmiştir. Bu programda KİT’lerin çalışmalarında kârlılık ve verimlilik ilkeleri ile modern işletmecilik usullerinin hakim kılınacağı, kuruluşların siyasi baskılardan uzak tutularak, bunun yanı sıra etkin bir mali ve ekonomik denetim sisteme tabi olarak faaliyet göstermeleri öngörülmüştür. Ayrıca, ilk kez bu programda aynı ve benzer alanlarda çalışan kuruluşların holdingler halinde biraraya getirileceği ifade edilmiş ve Devlet Yatırım Bankası’nın da bu maksatla bir kalkınma bankası haline getirileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴a.g.e, s 109.

¹⁰⁵İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kin-ci-Be%C5%9F-Y%C4%B1llık-Kalkınma-Plânı-1968-1972%E2%80%8B.pdf>, s 103.

¹⁰⁶Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980, s 641.

Diğer taraftan, 11 Aralık 1972 tarihli resmi gazetede Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reform Stratejisi¹⁰⁷ yayınlanmış ve bu stratejide KİT'lere verilmek istenen yeni yapı belirlenmiştir. Bu yapıda her ikisi de Başbakanlığa bağlı olacak Devlet Teşebbüsleri Yüksek Kurulu ile Devlet Teşebbüsleri Genel İdaresi oluşturulmuştur. KİT'ler sektör holdingleri şeklinde organize edilecek, bunlara bağlı işletmeler ise Ticaret Kanunu hükümlerine bağlı sermaye şirketleri haline getirilecekti. Ancak, bu strateji uygulama imkanı bulamamıştır.¹⁰⁸

İkinci plân döneminde üç hükümet görev yapmış ve bu dönemde ortaya çıkan siyasal, sosyal ve ekonomik kaos ortamının yaygınlaşması nedeniyle özellikle 1969-1981 yılları arasında ülkede baş gösteren istikrarsızlık, makro politikaların kısa vadeli olmasına neden olmuştur.¹⁰⁹

Bu dönemde gerçekleşen önemli bir olay da 23 Kasım 1970 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile imzalanan Katma Protokol nedeniyle Türkiye'nin yeni sanayi yatırımları plânlaması ve gümrük duvarlarıyla bu yatırımları korumasının olanaksız hale gelmesidir.

2.3.3. 1973-1977 Dönemi (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)

Önceki iki plânın aksine, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, ortaya çıkan çalkantılı dönemin getirdiği gelişmeler ve zorunluluklar neticesinde 1962 yılında kabul edilen 15 yıllık perspektife ve stratejiye dayandırılmamıştır. Bu dönemde, Avrupa Ekonomik

¹⁰⁷Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reform Stratejisi, Üçüncü plân dönemine hazırlık kapsamında hazırlandığı için *1973-1977 Dönemi (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)* bölümünde daha detaylı olarak anlatılmıştır.

¹⁰⁸**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, 1980, s 642.

¹⁰⁹ Erdinç Tokgöz, 1991, s 109.

Topluluğu ile gümrük birliğine geçişi başarma öne çıkmıştır ve söz konusu sebepler Üçüncü Beş Yıllık Plânın 1995 yılını hedef alan bir perspektife ve stratejiye göre hazırlanmasını gerektirmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nda Türkiye'nin yeni yüzyıla sanayileşmiş bir toplumun yapısı ile girmesi hedeflenmiş ve Türkiye'nin milli geliri içinde bugünkü yüzde 23 civarında olan sanayinin payının 1995 te yüzde 40'a yaklaştırılması, tarım gelirinin yüzde 28 olan payının yüzde 10 civarına inmesi amaçlanmıştır. Ayrıca sanayi sektöründe çalışanların toplam çalışanlara oranının yüzde 11 den yüzde 22 ye ulaşması, tarımda çalışanların yüzde 60 larda olan payının yüzde 20 lere düşürülmesi önem kazanmıştır.

Bu amaçlara ulaşılması için;

- Gayri safi yurt içi hâsılanın gelecek 22 yıllık geçiş döneminde yılda ortalama yüzde 9 civarında artması,
- Sanayi gelirinde birinci ve ikinci plânlarda kabul edilen yüzde 12 civarındaki artış hızı hedefinin gelecek 22 yılda mutlaka gerçekleştirilmesi,
- Sanayi sektörü içinde ara mallarında yatırım malları sanayilerinin artış hızının, yılda ortalama yüzde 14 civarında olması hedeflenmiştir.

Bu sonucu elde edebilmek için Türkiye'nin kamu yönetiminde bir reform gerçekleştirerek hem kamu yönetimini hem de kamu iktisadi teşebbüslerini daha etkin ve dinamik bir hale getirmesi; bunun yanında toprak ve tarım, hukuk ve adalet, vergi ve maliye, petrol ve maden ile eğitim reformlarını mutlaka yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Yeni stratejinin dayanağı söz konusu reformların gerçekleştirilmesidir. Bu reformların hızlı kalkınmanın önündeki engelleri ayıklayacağı, yatırım ve hizmetlerin hızla oluşmasını imkân dahiline sokacağı ifade edilmiştir.¹¹⁰

¹¹⁰Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 4.

Uzun dönemli bu perspektif içinde hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Plânın başlıca büyüklükleri de şöyledir:

- Gayri safi milli hâsıla bu dönemde 88 milyar lira artarak 1972 yılında 191 milyar liradan, 1977 yılında 279 milyar liraya ulaşacak, yılda ortalama % 7,9 oranında büyüyecektir.¹¹¹
- Yılda ortalama yüzde 7.9 oranında bir büyüme hedeflenecektir
- Bu büyüme gerçekleştiğinde, fert başına 5 bin TL. civarında olan gayri safi milli hâsıla, üçüncü plân dönemi sonu olan 1977 yılında 6.640 liraya çıkmış olacaktır.
- 291 milyar liralık toplam yatırım yapılacaktır. Yatırımların %12'si tarımda, %45'i sanayide, %43'ü de hizmetler sektöründe gerçekleşecektir.
- 281 milyar liralık sabit sermaye yatırımının yarısına yakın bir kısmı (Yüzde 45 i) madencilik, imalât ve enerji sektörlerine yöneltilecektir
- Toplam tasarrufların 1977 yılında %25,5'e çıkacaktır.¹¹²
- Dışa bağımlılığın azalması için ihracat artırılacaktır.
- Hızlı sanayileşme ile birlikte tarım dışında 1,6 milyon insana iş imkanı sağlanacaktır.

Yeni stratejide özel kesime çok büyük bir yer verilmiş, makine ve madenî imalât, kimya sanayileri kurmak isteyenlerin özellikle teşvik edileceği belirtilmiştir. Devletin ise yalnız çok büyük sermayeyi gerektiren ya da ülkenin savunması ile ilgili olan ara malı ve yatırım malı gibi sanayi kollarına yöneleceği veya geri kalmış illerin sanayileşmesi için gerekli, sosyal kârı çok, nakdî kârı olmayan teşebbüslere geçeceği ifade edilmiştir.

¹¹¹ Erdinç Tokgöz, 1991, s 114.

¹¹²a.g.e. , s 114.

11 Aralık 1972 tarihli ve 14388 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmış olan Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reform Stratejisi, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânına da alınmıştır. Bu stratejide, “Karma ekonomi içinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri gereken hallerde kamu yararını da gözeterek kalkınmanın belli bir hız ve biçimde gerçekleşmesinde tamamlayıcı bir güç ve araç olarak belirmektedir.” denilmektedir. Aynı stratejinin işletmecilik bölümünde “Belli ekonomik görevlerin yerine getirilmesi açısından her zaman daha uygun alternatifi mevcut olmayan kamu iktisadî teşebbüslerinin, ekonomiyi yaygın biçimde etkileyen bir verimsizlik kaynağı haline gelmemesi ve kalkınmanın gerektirdiği tasarruflara diğer kamu fonları yanında makul bir katkıda bulunabilmesi zorunludur. Bu sebeple bütün kamu iktisadî teşebbüslerinin öncelikle teknik verimliliklerini arttırarak maliyetlerini asgariye indirmeye ve faaliyet gösterdikleri piyasaların şartlarına göre tarife-fiyat-kâr politikası tespit ederek kaynak yaratmaya çalışmaları başlıca sorun olarak belirmektedir.” ifadesi yer almaktadır.¹¹³

Aynı gazetede reform çerçevesinde belirlenen hedefler aşağıda yer almaktadır:

- Kamu iktisadî teşebbüsleri, çalışmalarında üstün bir etkinlik ve verimlilik düzeyine varmalıdırlar.
- Bunun sonucunda kamuya, giderek artan kaynak yaratmalıdırlar.
- Teknoloji birikimini, adaptasyonunu ve üretimini yapacak bir bünye kazanmalıdırlar.
- Kendini yenileyecek bir yapıya ve işleyişe kavuşturulmalıdırlar.

Kamu iktisadi teşebbüsleri reformu KİT’lerin yapısı, işleyişi, personel rejimi ve denetim konularını kapsamaktadır. Bu kapsamda, KİT’lerin yapısına yönelik yeniden düzenlemenin aşağıdaki şekilde yapılması tasarlanmıştır:

¹¹³11 Aralık 1972 tarihli ve 14388 sayılı Resmi Gazete,

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14388.pdf>

Tablo 9 : 1972 Yılı KİT Reformu Kapsamında Tasarlanan KİT Yapısı

• Kamu teşebbüslerinin yapısı «genel idare» ve «İdarenin bütünlüğü» İlkelerinden hareket edilerek düzenlenecektir. Bu ilkelere göre KİT'ler birer merkezi yerinden Yönetim Kuruluşudurlar.
• İdarenin bütünlüğü içinde bunların merkezi bir kısım görevlerini ayrı karar organı olan birer Merkez Kuruluşu olarak yürütürler. Bu türlü görevler, Katma Bütçelerle, döner sermayelerden daha esnek bir düzene sahip kuruluşlara gitmek zorunluğunu doğurmuştur.
• Kamu iktisadî teşebbüslerini bütünü ile yönetecek olan organlardan birisi Başbakanlığa bağlı olarak kurulması öngörülen «Devlet bütçe ödenekleri ve KİT işletmelerinin kârları ile diğer gelirleri bu genel idarenin hesaplarında görülecektir.
• İdare, Muhasebe-i Umumiye Kanunu esasları dahilinde katma bütçeli bir birim olacak, gerektiğinde bir döner sermayede tahsis edilebilecektir. Devlet Teşebbüsleri Genel İdaresi malî ve teknik hususlarda, izleme genel gözetim ve işbirliği fonksiyonlarını ifa edecektir.
• «Devlet Teşebbüsleri Genel İdaresi» kendisine tevdi edilen Kamu varlıklarını ve fonlarını ve kendi kanununa göre elde edeceği gelirleri, kurulacak Devlet Holding'leri eliyle işletecek, görevlerini bunlar eliyle yapacaktır.

- Mevcut İktisadî Devlet Teşekkülleri ve bu nitelikte olmayan Kamu teşebbüsleri sektör gerekleri gözönünde tutularak Devlet Holding'leri bünyesi içine alınacaktır. Bu yapılırken mevcut sistemin aksamadan yürütmesine dikkat edilecektir. Bu holdingler sadece işletme görevlerini, Ticaret Kanunu hükümlerine göre kuracakları sermaye şirketleri eliyle yürüteceklerdir. Bu şirketler ilgili sektör holdingi ile diğer Devlet Holdingleri tarafından kurulacaktır. Hizmet ve mal üreten şirket halindeki bu işletmeler Ticaret Kanunu esaslarına göre çalışacaklardır. Devlet Holdinglerinin, özel firmalar ve yabancı sermaye ile müştereken işletme kurmaları, Kanunun müsaade ettiği hallerde ve Bakanlar Kurulu Kararı ile gerçekleştirilebilir.

Kaynak: 11 Aralık 1972 tarihli ve 14388 sayılı Resmi Gazete

KİT sisteminin işleyişi ise amaçlara uygun olarak Devlet Teşebbüsleri Yüksek Kurulu ve Devlet Teşebbüsleri Genel İdaresi eliyle holdingleri, holdingler ise sermayelerine sahip oldukları şirketleri, yönetecek ve kontrol edecektir. Devlet holdingleri, işletme sorumluluğunu bütünü ile işletmeci şirketlere devredeceklerdir. Bu durumda holdingler eğitim, araştırma, plânlama, finansman, organizasyon - metod, personel ve işbirliği gibi ortak hizmet konularına göre örgütleneceklerdir. Devlet holdingleri yükümlü oldukları yatırım işleri, ana plân, projelendirme, ihale, mühendislik ve kontrol gibi işlerini kendi bünyelerinde yürüteceklerdir. İşletmeci şirketlerin amaçları, üretim faktörlerinde en yüksek verimliliği sağlamak olacağından, girdilerin seçiminden ve bileşiminden, çıktılarının nicelik ve niteliğinden sorumlu olacaklardır. Şirket yönetimi,

holdingin tercihlerini, sorumluluğu ve hesap sonucu holdinge ait olmak üzere icra edecektir. Şirketin kârlılığı ve verimliliği başarılarının objektif kriteri olacaktır.

İtalyan ve İspanyol devlet işletmeciliği sistemlerinden ilham alan yeni strateji modern ve ilerici reorganizasyon ilkeleri içermesine rağmen hiçbir zaman uygulamaya konamamış, üçüncü plânın bu konudaki hükümleri de kâğıt üzerinde kalmıştır.¹¹⁴

Diğer taraftan, 1971-1980 döneminde devletçilik ve kamu yatırımları aşırı ölçüde artmış, özel teşebbüs yatırımları ve faaliyetlerinin gelişmesi yavaşlamış, ağır sanayi teşebbüslerinin kurulması ve genişletilmesine paralel olarak korumacılık da artmıştır. Bu arada, KİT idareleri üzerindeki politik baskılar da artmış ve özellikle KİT ve kamu istihdam seviyeleri süratli bir artış içine girmiştir. Bu gibi politikalar neticesinde KİT'ler sürekli zarar eden, zararları giderek büyüyen kuruluşlar haline gelmişlerdir. 1979 yılına gelindiğinde KİT'lerin yeniden düzenlenmesi ve verimliliklerinin artırılması çabalarına rastlanmamakla birlikte KİT mamullerine yapılan zamlar neticesinde KİT'ler kâra geçirilebilmişlerdir.¹¹⁵

2.3.4. 1979-1983 Dönemi (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Dönemi)

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı hazırlıkları 1977 yılında başlamış olmakla birlikte, 1977 yılı sonunda Süleyman Demirel hükümetinin görevi bırakması ve yerine Bülent Ecevit'in hükümeti kurma çalışmaları nedeniyle 1 Ocak 1978 tarihinde yürürlüğe girmesi gereken dördüncü plân ertelenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Ecevit hükümeti önce 1978 yılı için bir yıllık geçiş programı hazırlayıp yürürlüğe koymuş ve daha sonra dördüncü plân hazırlıkları başlatılmıştır. Ancak, plânı hazırlayıp yürürlüğe

¹¹⁴Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980, s 642.

¹¹⁵Süreyya Hiç, Türkiye Ekonomisi 1, Mentiş Kitabevi, İstanbul, 1990, s 134.

koyan bu hükümetin de Kasım 1979'da görevden ayrılması üzerine Süleyman Demirel yeniden Başbakan olmuş ve DPT Müsteşar vekilliğine getirilen Turgut Özal ile birlikte "24 Ocak Kararları" olarak anılan istikrar programını hazırlamışlardır.¹¹⁶

Bununla birlikte, dördüncü plânı hazırlayan hükümet ve teknik kadronun bir yıl geçmeden görevden ayrılmış olmaları nedeniyle plânın uygulanabilirliği ortadan kalkmıştır. Ardından gelen hükümetler ise gerek iktisadi gerekse sosyal politikalarını yıllık programlarla belirleme yolunu seçmişlerdir.

Kamu iktisadi teşebbüsleri ile ilgili yaklaşım, 24 Ocak 1980 tarihli kararlar ve Turgut Özal'ın liberal ekonomi görüşü çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. 24 Ocak kararları, 1960 yılından itibaren benimsenmiş ithal ikameci sanayileşme politikasının yerine dışa açık, ihracat ağırlıklı, serbest piyasa kurallarının hakim olduğu bir ekonomi politikasının uygulanmasını gündeme getirmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması, sermayenin tabana yayılması, KİT'lerin serbest piyasa koşullarında etkinlik esasına göre çalışmalarının sağlanması, özelleştirme ve Türk lirasının konvertibl hale getirilmesi amacıyla çeşitli idari ve yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁷

Özelleştirme politikaları 12 Eylül 1980 ihtilali nedeniyle duraksamış, ancak 1983 yılında Turgut Özal'ın başbakan olması ile yeniden gündeme gelmiştir. 1982 yılında yeni anayasa kabul edilmiş ve KİT'lerin tanımı anayasada yerini almıştır.

"Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi" başlıklı 165. Maddede KİT'ler *Sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıkları* olarak tanımlanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisince denetlenmesi esaslarının kanunla düzenleneceği ifade edilmiştir.

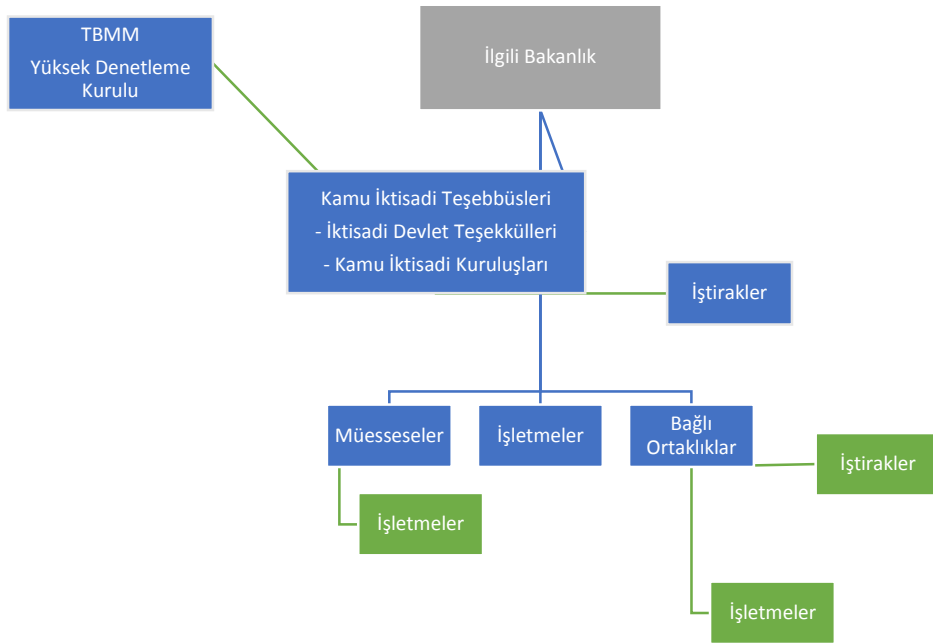
¹¹⁶Erdinç Tokgöz, 1991, s 118.

¹¹⁷ Pınar Fezyioğlu Akkoyunlu, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Beta Basım, Yayım, Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2011, s 61.

11 Nisan 1983 tarihinde 440 sayılı Kanun'un yerine 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarılmış, bu kararname 19 Ekim 1983 tarihinde 2929 sayılı ile kanunlaştırılmıştır. 08 Haziran 1984 tarihli ve 233 sayılı KHK ile bu kanun yürürlükten kalkmıştır.¹¹⁸

233 sayılı KHK kapsamında KİT Şeması aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: 233 Sayılı KHK Kapsamında KİT Şeması

Kaynak: Sayıştay Başkanlığı, Kamu İşletmeleri 2015 Yılı Genel Raporu¹¹⁹

Daha sonra 28 Mayıs 1986 tarihinde *1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu*, *3182 Sayılı Bankalar Kanunu*, *2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki Ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun*, *2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu*, *7/11/1985 Tarihli Ve 3238 Sayılı Kanun*, *2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda*

¹¹⁸a.g.e, s 62.

¹¹⁹ 233 Sayılı KHK kapsamında yer alan tanımlar tezin birinci bölümünde yer almadığı için bu bölüme ayrıca eklenmemiştir.

*Değişiklik Yapılması Ve 1177 Sayılı Tütün Ve Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması Ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun*¹²⁰ ile de özelleştirmenin yasal altyapısı oluşturulmaya başlanmıştır.

¹²⁰ 28/5/1986 tarih ve 3291 sayılı kanun, 3/6/1986 tarih ve 19126 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

BÖLÜM 3

1950-1983 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ : EKONOMİDEKİ YERİ

3.1. 1950'li Yıllarda Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Liberal ekonomi politikası vaadiyle iktidara gelen Demokrat Parti, çeşitli dış borçlanma ve dış yardımlardan yararlanma imkânı bulmuş, ancak özel teşebbüs ve özel tasarrufun ekonomide yeterince gelişmemesi nedeniyle KİT'lerin geri planda tutulması politikası uygulamada yer bulamamıştır. Özellikle, 1954 yılından itibaren hem tarımın hem ithal ikameci sanayileşmenin teşvik edilmesi için limanlar, karayolları vb. altyapı ile demir çelik, çimento gibi ara malları sanayii ve şeker pancarı üretimini geliştirmek için şeker gibi nihai tüketim malı sanayilerine büyük ölçüde yatırım yapmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda, süt, et ve balık gibi çeşitli gıda ürünlere yönelik KİT'ler de geliştirilmiştir. Ancak, 1950'li yıllarda gerçekleşen sanayileşme daha çok ithal girdilere bağlı ve montaj sanayi niteliğindedir. Dolayısıyla, hem yatırım malları hem de yedek parça ve ara malı ithalatı büyük ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, kamu yatırımlarının kısmi olarak açık finansman¹²¹ yoluyla yapılması enflasyonun şiddetini giderek artırmış ve ağır dış ödeme sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, 1950'li yıllar Türkiye'nin 1933-1939 yıllarındaki ilk kalkınma hamlesinden sonra farklı bir

¹²¹ Açık finansman politikası, hükümetin bütçe gelirlerinden daha fazla harcama yapmasına dayanan bir politika izlemesidir. Buna açık bütçe politikası da denir. Bütçe açıkları iç borçlanma veya merkez bankasının açıktan para basması ile karşılanır.

strateji ve ekonomik rejim ile başarılı ikinci büyük kalkınma hamlesi olarak nitelendirilmiştir.¹²² Bu çerçevede tezin bu bölümünde, KİT'lerin üretimde, istihdamda, milli gelir ve dış ticaret içindeki payları değerlendirilmiştir.

3.1.1. Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yeri

Bilindiği üzere yatırım, ekonomik büyümenin itici gücüdür. Yatırımların sektörlere dağılımı, sektörlerin sermaye-hasıla oranları ve yatırımların olgunlaşma süresi ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Yatırım tamamlandıktan sonra ömrü boyunca üretime katkıda bulunduğu gibi, kararlaştırıldığı ve yatırım mallarına talep şeklinde ortaya çıktığı anda da ekonomiyi etkiler. Bu talebin mal içeriği yatırım mallarını üretimini veya ithalatını gerektirir. Yatırım talebinin yurtiçi üretim ile karşılanan kısmı, imalât sanayiinde doğrudan ve dolaylı olarak istihdam yaratır.¹²³

1950-1960 döneminde gerçekleşen KİT yatırımları tutarı ile bu yatırımların toplam yatırımlar içindeki payları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tablodan görüleceği üzere, yatırımların hem değeri hem de toplam içindeki payları 1953 yılında bir önceki yıla göre önemli oranda yükselmiş, 1955 yılına gelindiğinde ise 1953 yılı yatırımlarına nispeten iki katına çıkmıştır. 1957 ve 1958 yıllarında düşüş olmakla birlikte 1959 yılından itibaren KİT yatırımlarının bir önceki yıla göre değer olarak yaklaşık üç katına yükseldiği, toplam yatırımlar içindeki payının da yaklaşık iki katına çıktığı görülmektedir. Bu sonuç, ekonomide koşulların kötüye gittiği yıllarda KİT'lerin rolünün arttığını da göstermektedir.

¹²² Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi 2**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1990, s 69.

¹²³ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, APA Ofset Basımevi, İstanbul, 1980, s 53.

Tablo 10: 1950-1960 Dönemi KİT Yatırımları

Yıllar	Değer (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)
1950	91,8	9,1
1951	123,9	9,8
1952	167	9,1
1953	253,8	12,1
1954	253,3	14
1955	539,9	14,9
1956	539,9	16,5
1957	432,8	10,7
1958	437,1	9,3
1959	1104	15,7
1960	1399	17,9

Kaynak:Dündar Sağlam, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme İktisadi Ve Muhasebe Enstitüsü Yayınları No : 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s 122.

Bir ülkede, özellikle Türkiye gibi gelişen ve sanayileşen bir ülkede yatırım seviyesinin artması, makro iktisat teorisi kapsamında denge gelir seviyesini yükseltecek, gelir seviyesinin artması da çarpan etkisiyle istihdamı artıracaktır. Bu çerçevede, sabit sermaye yatırımları, stok yatırımları ve kamu harcamaları aynı etkiyi yaratmakla birlikte sabit sermaye yatırımları, özel veya kamu sabit sermaye yatırımları olması yönünden fark etmeksizin ülkenin üretim kapasitesini artıracaktır. Bu çerçevede, öncelikle kalkınmanın itici gücü olması nedeniyle önem atfedilen sanayi sektöründe, özellikle imalât sanayiinde 1950-1960 döneminde özel sektör ve devlet yatırımlarının yeri, daha sonra ise kamu iktisadi kuruluşlarının üretimdeki yeri incelenmiştir.

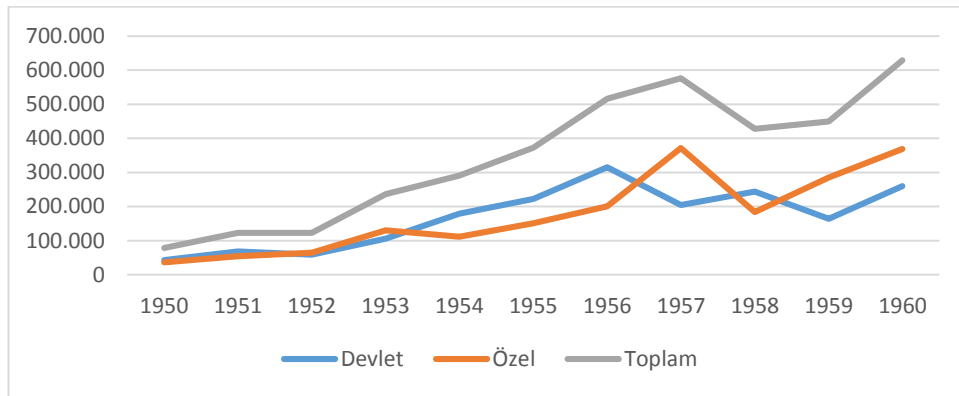
Yatırımların ve üretimin ekonomideki yeri ve önemi Türkiye açısından savaş yıllarında dahi önemsenmiştir. Ne var ki, 1938-1945 döneminde, doğrudan Türkiye’yi içine almamış olsa dahi, savaş yılları olması nedeniyle yatırım imkânları kısıtlı olmuştur. Savaş yıllarında yatırımlar daha çok devlet tarafından iktisadi devlet teşekkülleri aracılığıyla yapılmıştır. Bu dönemde iktisadi devlet teşekküllerinin bina, makine-donatım gibi sabit kıymetleri 1940 yılında 161,5 milyon, 1941’de 172,6, 1942’de 186,6, 1943’te

239,2, 1944 ve 1945 yıllarında da sırasıyla 298,7 ve 328,7 milyon dolar olmuştur.¹²⁴

Diğer bir ifadeyle, savaş yıllarında dahi devlet yatırımlarını her sene artırmıştır.

İstatistiklerin düzenli tutulmaya başlaması, özel sektör için 1950 yılında başlamıştır. Bu kapsamda, orta ve büyük sanayi kuruluşları hakkında elde edilen veriler çerçevesinde devlet ve özel sermayeye ait söz konusu kuruluşların sabit sermaye yatırımlarının 1950 yılından 1956 yılına kadar genel eğilimi yükselme yönünde olmuştur. 1957 yılında devlet yatırımları düşerken özel sektöre ait yatırımlar artmıştır. 1958 yılında ekonomik hayattaki gerilemeye karşı alınan önlemler neticesinde devlet yatırımları yeniden artmıştır. Özel sektör yatırımları ise 1958 yılındaki azalmanın ardından sürekli artmıştır. Bununla birlikte, toplam olarak bakıldığında sabit sermaye yatırımlarının 1958 yılından itibaren sürekli arttığı görülmektedir. Aşağıdaki şekilde sabit sermaye yatırımlarının seyri yer almaktadır.

Şekil 2: 1950-1960 Döneminde Sabit Sermaye Yatırımları

Kaynak: Tablo 11 verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur..

Sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tablo 11'den de görüleceği üzere 1960 yılı sonunda toplamda en çok yatırım 1.05 milyar lira ile gıda sektörüne yapılmıştır. Gıda sektörünü 1.01 milyar lira ile dokuma, 364.8

¹²⁴Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Sevinç Matbaası, 1963, Ankara, s 142.

milyon ile maden eritme, 281.7 milyon lira ile taş toprak ve 207.3 milyon ile kimya sanayii takip etmektedir. Gıda ve maden eritme sanayiinde devlet yatırımı özel sektörden fazla iken, dokuma, taş-toprak ve kimya sanayiinde özel sektör yatırımları daha fazladır. Toplam olarak bakıldığında ise 3,8 milyar lira tutarındaki sabit sermaye yatırımınının 1.87 milyar lirası devlet yatırımı, 1.96 milyar lirası özel sektör yatırımdır.

Tablo 11: 10 Beygir Gücü ve Daha Yukarı Çalıştırıcı Kuvvet Kullanan veya 10 ve Daha Fazla İşçi Çalıştıran Yapım Sanayii Kuruluşlarında Sabit Sermaye Yatırımları (1000 TL)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	Toplam
Gıda												
Devlet	6.532	9.095	11.467	36.682	71.356	12.7505	165.486	85.534	49.548	40.062	53.097	656.364
Özel	5.063	8.146	9.685	12.481	13.030	21.092	12.232	229.038	14.490	26.804	44.464	396.525
Toplam	11.595	17.241	21.152	49.163	84.386	14.8597	177.618	314.572	64.038	66.866	9.7561	1.052.789
İçli												
Devlet	2.701	974	971	593	8.527	8.718	593	612	96	2.985	3.606	30.376
Özel	34	350	1.034	847	1.703	538	517	98	421	1.838	1.434	8.814
Toplam	2.735	1.324	2.005	1.440	10.230	9.256	1.110	710	517	4.823	5.040	39.190
Tütün												
Devlet	405	3.214	1.494	2.796	2.512	10.187	681	9.869	195	4.619	4.418	40.390
Özel	1.259	2.142	735	807	1.202	1.035	593	1.412	905	3.661	4.351	18.102
Toplam	1.664	5.356	2.249	3.603	3.714	11.222	1.274	11.281	1.100	8.280	8.769	58.512
Dokuma												
Devlet	19.885	28.397	8.045	33.619	47.455	38.217	40.568	43.102	17.705	23.600	16.379	316.972
Özel	15.160	25.655	32.163	59.071	53.345	83.725	105.732	78.564	86.056	76.443	83.041	698.955
Toplam	35.045	54.052	40.208	92.690	100.800	121.942	146.300	121.666	103.761	10.0043	99.420	1.015.927
Giyim												
Devlet	690	776	308	388	149	5	-	399	278	403	1.063	4.459
Özel	28	36	12	17	103	117	78	150	681	930	708	2.860
Toplam	718	812	320	405	252	122	78	549	959	1.303	1.771	7.319
Tahta												
Devlet	321	43	319	950	1.248	772	529	754	771	1.443	4.604	11.754
Özel	802	1.286	927	768	1.470	1.132	6.464	1.831	6.057	4.980	2.458	28.175
Toplam	1.123	1.329	1.246	1.718	2.718	1.904	6.993	2.585	6.828	6.423	7.062	39.929
Mobilya												
Devlet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özel	37	6	96	51	497	202	217	436	484	580	328	2.934
Toplam	37	6	96	51	497	202	217	436	484	580	328	2.934
Kâğıt												
Devlet	1.941	7.597	9.402	3.464	19.588	1.561	2.469	2.962	2.112	3.240	24.926	79.262
Özel	41	100	201	606	185	77	508	38	1.153	608	977	4.494
Toplam	1.982	7.697	9.603	4.070	19.773	1.638	2.977	3.000	3.265	3.848	25.903	83.756
Basmı Yayımlar												
Devlet	2	41	-	79	123	97	97	222	161	13	672	1.507
Özel	1.012	1041	979	3.697	2.869	4.074	1.762	2.189	3.537	6.042	102.016	129.218
Toplam	1.014	1.082	979	3.776	2.992	4.171	1.859	2.411	3.698	6.055	102.688	130.725

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	Toplam
Gıda												
Deri Sanayisi												
Devlet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özel	320	678	242	309	257	452	700	972	351	2.071	1.472	7.824
Toplam	320	678	242	309	257	452	700	972	351	2.071	1.472	7.824
Kauçuk												
Devlet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Özel	2.324	1.523	1.442	2.694	1.954	4.026	14.390	5.405	5.707	10.242	7.450	57.157
Toplam	2.324	1.523	1.442	2.694	1.954	4.026	14.390	5.405	5.707	10.242	7.450	57.157
Kimya												
Devlet	275	97	43	254	667	602	281	1.058	2.854	6.202	5.487	17.820
Özel	4.967	5.361	7.589	14.438	14.427	14.672	21.442	17.177	19.331	33.333	36.775	189.512
Toplam	5.242	5.458	9.632	14.692	15.094	15.294	21.723	18.235	22.185	39.535	42.262	207.332
Maden Kömürü												
Devlet	-	-	-	1.281	1	154	40.410	1.895	435	5.470	6.103	55.749
Özel	-	-	-	-	94	-	-	-	104	18	43	259
Toplam	-	-	-	1.281	95	154	40.410	1.895	539	5.488	6.146	56.008
Taş-Toprak												
Devlet	657	821	3.415	1.086	3.997	1.159	31.265	5.164	51.735	3.575	6.941	109.815
Özel	3.232	3.290	4.347	30.941	14.642	13.496	16.636	8.764	14.621	22.513	39.451	171.933
Toplam	3.889	4.111	7.762	32.027	18.639	14.655	47.901	13.928	66.356	26.088	46.392	281.748
Maden eritme												
Devlet	5.041	12.830	17.739	11.338	8.780	12.709	19.227	44.551	77.065	23.990	72.795	306.065
Özel	317	105	86	347	190	1.028	4.447	4.960	8.738	31.578	6.979	58.775
Toplam	5.358	12.935	17.825	11.685	8.970	13.737	23.674	49.511	85.803	55.568	79.774	364.840
Madeni Eya												
Devlet	609	434	614	6.843	2.342	9.312	4.138	2.739	28.864	39.620	46.565	142.080
Özel	743	2.564	1.956	1.620	2.804	2.099	5.453	8.987	7.890	14.338	14.568	63.022
Toplam	1.352	2.998	2.570	8.463	5.146	11.411	9.591	11.726	36.754	53.958	61.133	205.102
Makine												
Devlet	962	228	315	193	164	6.694	6.694	1.075	754	613	662	18.354
Özel	621	427	1.893	673	1.183	1.968	3.003	9.193	9.274	39.926	10.768	78.929
Toplam	1.583	655	2.208	866	1.347	8.662	9.697	10.268	10.028	40.539	11.520	97.283
Ulaşım Araçları												
Devlet	2.632	3.931	4.246	6.084	3.958	4.064	3.063	4.408	4.693	8.391	11.646	57.116
Özel	89	290	254	316	1.093	844	5.064	1.290	2.434	4.600	5.764	22.038
Toplam	2.721	4.221	4.500	6.400	5.051	4.908	8.127	5.698	7.127	12.991	17.410	79.154
Çeşitli												
Devlet	-	-	-	28	8.245	401	180	406	6.952	-	666	16.878
Özel	267	1.033	459	562	825	252	1.521	1.047	1.361	4.721	6.066	18.114
Toplam	267	1.033	459	590	9.070	653	1.701	1.453	8.313	4.721	6.732	34.992
Genel Toplam												
Devlet	42.653	68.478	58.378	105.678	179.112	222.157	315.681	204.750	244.218	164.226	259.630	1.864.961
Özel	36.316	54.033	64.100	130.245	111.873	150.829	200.759	371.551	183.595	285.226	369.113	1.957.640
Toplam	78.969	122.511	122.478	235.923	290.985	372.986	516.440	576.301	427.813	449.452	628.743	3.822.601

Kaynak: Necdet Serin, *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 144-145.

Not: Kitapta yer alan toplama hataları yazar tarafından düzeltilerek tabloya aktarılmıştır.

İmalât sanayii yatırımlarında özellikle petrol-maden kömürü, kâğıt ve kâğıt ürünleri ile gıda sanayilerinde devletin ağırlığı görülmektedir. Deri ve kauçuk sanayileri ise tamamen özel sektörün hakimiyetindedir.

Tablo 12: İmalât Sanayii Yatırımlarının Devlet ve Özel Sektör Bağlamında Oransal Dağılışı- 1959

Sanayi Dalları	Devlet Payı %	Özel Sermaye Payı %	Toplam Yatırımlar İçinde Sanayi Dallarının Payı %
Gıda	79,9	20,1	25,2
İçki	78,4	21,6	1,1
Tütün	72,3	27,7	1,6
Dokuma	32,8	67,2	30,6
Giyim	61,2	38,8	0,2
Tahta-Mobilya	20,2	79,8	1,2
Kâğıt-K.Yapınları	93,4	6,6	1,8
Basım-Yayın	3,0	97,0	0,9
Deri- D.Yapınları	-	100,0	0,2
Kauçuk	-	100,0	1,7
Kimya	7,5	92,5	5,5
Petrol, M.Kömürü (a)	99,5	0,5	1,7
Taş-Toprak	43,7	56,3	8,0
Maden Eritme	81,8	18,2	9,5
Madeni Eşya	63,3	36,7	4,8
Makine (b)	20,8	79,2	3,0
Ulaştırma Araçları	73,2	26,8	2,0
Çeşitli	57,4	42,6	1,0

Kaynak: Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, syf146.

(a) Yalnız M.Kömürü

(b) Elektrik Makineleri Dahil

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere özel sektörün sermaye bakımından devlet yatırımlarını geçtiği alanlar , deri, kauçuk, kimya, dokuma, mobilya, makine ve taş-toprak sanayisidir. Buna karşılık, petrol-maden kömürü, maden eritme, kâğıt, gıda, içki, tütün, ulaşım araçları ve giyim kollarında da devlet yatırımlarının özel sektör yatırımlarını geçtiği görülmektedir. Özel sektörün kısa zamanda bu kadar büyümesindeki temel etken, öncelikle İkinci Dünya Savaşı sırasında tüccar kesimin hızlı bir şekilde zenginleşmesi ve sermaye biriktirmesi ile Demokrat Parti'nin özel sektöre sanayiye yönelik açtığı krediler olarak belirtilebilir.¹²⁵ Diğer taraftan, yatırımlarda özel/devlet sermaye payının yüksek

¹²⁵M.Yıldız, 2015, s.203

olması, ilgili sektörde faaliyet gösteren özel/devlet kuruluş sayısının yüksek olduğu yönünde bir çıkarım yapılmasına neden olabilir. Ancak, bu yanıltıcıdır. Aşağıdaki tabloda devlet ve özel sektör kuruluşlarının çeşitli sanayi dalları kapsamında yüzdesel olarak dağılımı verilmiştir.

Tablo 13: Sanayi Sektörlerinde Faaliyet Gösteren Kuruluş Sayısının Özel Sermaye (Ö) ve Devlet Sermayesi (D) Kapsamında Yüzdesel Dağılımı

	1950 D.	1950 Ö.	1952 D.	1952 Ö.	1954 D.	1954 Ö.	1956 D.	1956 Ö.	1958 D.	1958 Ö.	1960 D.	1960 Ö.
Gıda	1	99	0,85	99,15	1,49	98,51	2,27	97,73	2,49	97,51	1,96	98,04
İçki	41,7	58,3	31,25	68,75	31,82	68,18	26,53	73,47	28,07	71,93	16,67	83,33
Tütün	17,5	82,5	17,21	82,79	7,54	92,46	9,78	90,22	11,34	88,66	23,13	76,87
Dokuma	3,5	96,5	2,65	97,35	2,72	97,28	2,58	97,42	2,11	97,89	2,03	97,97
Giyim	7,4	92,6	18,18	81,82	11,76	88,24	7,69	92,31	5,56	94,44	3,92	96,08
Tahta-Mobilya (a)	4,7	95,3	5,33	94,67	4,21	95,79	2,35	97,65	2,56	97,44	4,01	95,99
Kağıt-K.Yapımlar ı	18,2	81,8	22,22	77,78	22,22	77,78	12,5	87,5	7,69	92,31	8,11	91,89
Basım-Yayın	2,5	97,5	2,82	97,18	6,8	93,2	3,25	96,75	3,62	96,38	3,18	96,82
Deri-D.Yapımları (b)	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100
Kauçuk	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100	-	100
Kimya	1,9	98,1	1,66	98,34	1,93	98,07	1,56	98,44	1,82	98,18	1,83	98,17
Petrol, M.Kömürü (c)	100	-	100	-	33,33	66,67	71,43	28,57	75	25	85,71	14,29
Taş-Toprak	4	96	4,39	95,61	1,11	98,89	1,42	98,58	2,87	97,13	3,22	96,78
Maden Eritme	5,5	93,5	12,5	87,5	14,04	85,96	12,5	87,5	11,11	88,89	9,57	90,43
Madeni Eşya	15,8	84,2	15,79	84,21	12,5	87,5	9,65	90,35	8,97	91,03	8,05	91,95
Makine	4,7	95,3	4,29	95,71	3,8	96,2	2,65	97,35	2,21	97,79	2,72	97,28
Ulaştırma Araçları	23,9	76,1	20,51	79,49	21,43	78,57	13,58	86,42	12,9	87,1	13,33	86,67

	1950 D.	1950 Ö.	1952 D.	1952 Ö.	1954 D.	1954 Ö.	1956 D.	1956 Ö.	1958 D.	1958 Ö.	1960 D.	1960 Ö.
Çeşitli	-	100	-	100	15,7 9	84,21	15,38	84,62	12,6 4	87,36	19,8 1	80,1 9

Kaynak: EK 1 'de yer alan tablodan türetilmiştir.

Bu çerçevede, devletin en çok yatırım yaptığı alanlar olan gıda, maden eritme, kâğıt, tütün, içki, giyim, madeni eşya ve ulaştırma araçlarında özel sektör kuruluşlarının sayısı olarak daha yüksek oranda kuruluşa sahip olduğu görülmektedir. Tablo 14'te devlet ve özel sektörün 1959 yılı itibariyle sermaye paylarının, 1960 yılı itibariyle de kuruluş sayısı bakımından karşılaştırması yer almaktadır.¹²⁶

Özel sektörün maden, maden eritme, kâğıt üretimi gibi ileri teknoloji ve yüksek sermaye isteyen sektörlerden kaçındığı görülmektedir. Gıda ve giyimde ise özel sektöre ait işletme sayısının daha fazla olmasına rağmen, devlet teşekküllerinin büyüklüğü ve kapasiteleri göz önüne alındığında daha fazla sermaye gerektirdiği görülmektedir. Dolayısıyla, kuruluşların sayısal üstünlüğünden çok sanayinin sadece belirli alanlara yoğunlaşmadan, hemen her alanda halkın ihtiyacını karşılayacak ve ithalatı azaltarak dış ticaret açığını önleyecek sanayileşme politikalarının izlenmesi önemlidir.¹²⁷ Maden, petrol ve ulaştırma sektörlerinin ise yüksek sermaye, tecrübe ve ileri teknoloji gerektirmesi bu alana özel sektörün yönelmesine engel oluşturmaktadır.

Tablo 14: Sanayi Sektörlerine Göre Devlet ve Özel Sektörün Kuruluş Sayısı ve Sermaye Paylarına Yönelik Karşılaştırma

Sanayi Dalları	Devlet Payı %	Özel Sermaye Payı %	Devlet Kuruluşu Payı %	Özel Kuruluş Payı %
Gıda	79,9	20,1	1,96	98,04
İçki	78,4	21,6	16,67	83,33
Tütün	72,3	27,7	23,13	76,87
Dokuma	32,8	67,2	2,03	97,97

¹²⁶ Veriler aynı yıla ait olmamakla birlikte 1959 ve 1960 yılları arasında genel eğilimi tersine çevirecek bir etken olmadığı varsayılmış ve tablo bu doğrultuda oluşturulmuştur.

¹²⁷M.Yıldız, 2015, s 204.

Sanayi Dalları	Devlet Payı %	Özel Sermaye Payı %	Devlet Kuruluşu Payı %	Özel Kuruluş Payı %
Giyim	61,2	38,8	3,92	96,08
Tahta-Mobilya	20,2	79,8	4,01	95,99
Kağıt-K.Yapınları	93,4	6,6	8,11	91,89
Basım-Yayın	3	97	3,18	96,82
Deri- D.Yapınları	-	100	-	100
Kauçuk	-	100	-	100
Kimya	7,5	92,5	1,83	98,17
Petrol, M.Kömürü (a)	99,5	0,5	85,71	14,29
Taş-Toprak	43,7	56,3	3,22	96,78
Maden Eritme	81,8	18,2	9,57	90,43
Madeni Eşya	63,3	36,7	8,05	91,95
Makine (b)	20,8	79,2	2,72	97,28
Ulaştırma Araçları	73,2	26,8	13,33	86,67
Çeşitli	57,4	42,6	19,81	80,19

Kaynak: Tablo 11 ve EK 1'deki verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, 1948-1960 yılları arasında sabit fiyatlarla toplam yatırımların kamu ve özel olarak bileşimine bakıldığında özel sektörün payının kamu sektöründen yüksek olmakla birlikte sürekli azaldığı, kamunun payının ise arttığı görülmektedir.

Tablo 15: Toplam Yatırımların Kamu ve Özel Olarak Bileşimi 1948-1962

Dönemler	Özel Sektörün Payı	Kamu Sektörünün Payı
1948-1949	63,5	34,5
1950-1953	59,1	40,9
1954-1958	55,6	44,4
1959-1962	52,0	48,0

Kaynak: Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1990 s.50

1950 yılından sonra özel teşebbüs yatırımlarının teşvik edilmesi ve liberal bir ekonomi rejimi uygulanmasının tek başına özel sektörün ilerlemesini sağladığını söylemek yetersiz olacaktır. Çünkü, bu dönemde uygulanan destek politikasıyla birlikte devlet altyapı, ara malları ve temel maddeler olmak üzere birçok sanayi sektörünü kurmak ve genişletmek durumunda kalmıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere söz konusu yatırımlar sonucunda özel sektör yatırımları artarken kamu yatırımları 1955-56 yılları dışında özel sektörden daha hızlı artmıştır, bu da özel sektörün toplam yatırımlar içindeki

payını azaltmıştır. Bu sonuç, kamu yatırımlarının özel yatırımlara rakip değil tamamlayıcı olması ilkesinin benimsenmiş olmasına da gösterge niteliğindedir.

Tablo 16: Özel ve Kamu Sabit Yatırımlarının Toplam Sabit Yatırımlar İçindeki Payı ve Yıllık Artış Hızları (1968 Fiyatlarıyla,%)

Yıllar	Özel Sabit Yatırım Oranı	Kamu Sabit Yatırım Oranı	Özel Yatırımların Yıllık Artışı	Kamu Yatırımların Yıllık Artışı	Toplam Yatırımların Yıllık Artışı
1950	61	39	23,3	40,5	29,5
1951	62	38	8,5	4,2	6,8
1952	60	40	22,5	34,2	26,9
1953	53	47	1,7	31,7	19,8
1954	56	44	1	9,7	4
1955	58	42	6,1	0	3,4
1956	53	47	14,7	1,6	7,8
1957	51	49	1,3	9,7	5,2
1958	57	43	11,3	12,2	0,1
1959	54	46	1,8	12	4,1

Kaynak:Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1980, s.189

3.1.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Yeri

Önceki bölümde yatırım yönüyle 1950-1960 dönemi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise kamu iktisadi kuruluşlarının faaliyet kollarına göre gerçekleştirdikleri üretim incelenmiştir.

Tablo 17: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1950 - 1960 (Milyon TL. 1962 fiyatları ile)

Sektörler	1950	1951	1952	1953	1954	1955
I. Ulaştırma	1024	1085	1125	1200	1627	1820
II. Sanayi	1642	1871	1988	2254	2352	2530
aa. İmalât Sanayi	1152	1342	1427	1541	1627	1808
1.Ağır sanayi	209	185	319	355	370	420
2.Gıda Sanayi	215	290	262	290	300	407
3.Mensucat	592	615	666	710	727	740
4.Diğer İmalât sanayi	136	152	180	186	230	241
bb. Madencilik ve taşocaklığı	490	529	561	688	698	692
1. Maden kömürü	369	373	370	467	487	484
2.Bakır	77	115	144	170	174	157
3.Diğer madencilik	44	41	47	51	37	51
cc. Elektrik	-	-	-	25	27	30
III. Tekel	995	1054	1133	1200	1228	1349
IV. Tali kuruluşlar	702	1022	2082	2155	2462	1506
V. Diğer kamu kuruluşları	131	143	158	189	155	209
Toplam kamu kuruluşları kesimi	4494	5175	6486	6998	7824	7415
Sektörler	1956	1957	1958	1959	1960	
I. Ulaştırma	1934	2102	1961	2033	1982	
II. Sanayi	2804	3049	3055	3448	3837	
aa. İmalât Sanayi	1955	2029	2065	2432	2782	
1.Ağır sanayi	531	411	379	476	541	
2.Gıda Sanayi	442	510	556	721	900	
3.Mensucat	721	798	798	826	896	
4.Diğer İmalât sanayi	261	310	332	408	445	
bb. Madencilik ve taşocaklığı	778	933	883	895	908	
1. Maden kömürü	542	671	644	623	612	
2.Bakır	164	179	161	218	207	
3.Diğer madencilik	72	83	78	54	89	
cc. Elektrik	71	87	107	121	147	
III. Tekel	1453	1753	1877	1836	1904	
IV. Tali kuruluşlar	1482	1644	1690	2337	1407	
V. Diğer kamu kuruluşları	205	286	329	330	424	
Toplam kamu kuruluşları kesimi	7873	8834	8912	9984	9554	

Kaynak:Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s.26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü¹²⁸

Tablodan da görüleceği üzere kamu iktisadi kuruluşlarının üretimi 1950-1960 döneminde 1955 ve 1959 yılları dışında sürekli bir artış göstermiştir. En çok üretim,

¹²⁸“Faaliyet kollarına göre kamu kuruluşları üretimi 1950 - 1960 (Milyon TL. 1962 fiyatları ile)”

başlıklı tablo kapsamında yer alan kuruluşlar EK 2’de yer almaktadır.

sanayi sektöründe gerçekleşmiş ve 1950 yılından itibaren 1,6 milyar liradan 1960 yılında 3,8 milyar liraya kesintisiz bir şekilde artmıştır. Sanayi sektöründe en yüksek üretim imalât sanayiinde gerçekleşmiştir. Madencilik sektöründe maden kömürü üretimi en büyük paya sahip iken onu bakır ve diğer madenlerin üretimi takip etmiştir. Sanayi sektörünü ulaştırma sektörü takip etmiştir. Sektörlerin üretim yönünden yüzdesel ağırlıklarına bakıldığında 1960 yılı itibariyle en yüksek pay % 40 ile sanayi, sanayi kapsamında da % 29,12'lik payla imalât sanayiine aittir. En yüksek üretim gıda sektöründe gerçekleşmiş, gıda sektörünü mensucat (dokuma) ve ağır sanayi takip etmiştir. Diğer taraftan, imalât sanayiini % 20,75 ile ulaştırma, % 19,93 ile tekelle ve % 9,5 ile maden sektörü takip etmektedir. Sektörlerin üretim yönüyle payları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 18: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi Payları

Sektörler	1950%	1951%	1952%	1953%	1954%	1955%	1956%	1957 %	1958 %	1959 %	1960 %
I. Ulaştırma	22,79	20,97	17,35	17,15	20,79	24,54	24,56	23,79	22,00	20,36	20,75
II. Sanayi	36,54	36,15	30,65	32,21	30,06	34,12	35,62	34,51	34,28	34,54	40,16
a. İmalât Sanayi	25,63	25,93	22,00	22,02	20,79	24,38	24,83	22,97	23,17	24,36	29,12
1. Ağır sanayi	4,65	3,57	4,92	5,07	4,73	5,66	6,74	4,65	4,25	4,77	5,66
2. Gıda Sanayi	4,78	5,60	4,04	4,14	3,83	5,49	5,61	5,77	6,24	7,22	9,42
3. Mensucat	13,17	11,88	10,27	10,15	9,29	9,98	9,16	9,03	8,95	8,27	9,38
4. Diğer İmalât sanayi	3,03	2,94	2,78	2,66	2,94	3,25	3,32	3,51	3,73	4,09	4,66
b. Madencilik ve taşocaklığı	10,90	10,22	8,65	9,83	8,92	9,33	9,88	10,56	9,91	8,96	9,50
1. Maden kömürü	8,21	7,21	5,70	6,67	6,22	6,53	6,88	7,60	7,23	6,24	6,41
2. Bakır	1,71	2,22	2,22	2,43	2,22	2,12	2,08	2,03	1,81	2,18	2,17
3. Diğer madencilik	0,98	0,79	0,72	0,73	0,47	0,69	0,91	0,94	0,88	0,54	0,93
c. Elektrik	-	-	-	0,36	0,35	0,40	0,90	0,98	1,20	1,21	1,54
III. Tekelle	22,14	20,37	17,47	17,15	15,70	18,19	18,46	19,84	21,06	18,39	19,93
IV. Tali kuruluşlar	15,62	19,75	32,10	30,79	31,47	20,31	18,82	18,61	18,96	23,41	14,73

V. D İşer kamu kuruluşları	2,91	2,76	2,44	2,70	1,98	2,82	2,60	3,24	3,69	3,31	4,44
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Tablo 17 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.3.İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

10 ve daha çok işçi çalıştıran veya 10 ve daha çok motor gücü kullanan sanayi gruplarına göre kuruluş başına ortalama olarak düşen işçi miktarı sını kuruluşlarının büyüklüğü hakkında bilgi vereceği değerlendirilmektedir.¹²⁹ Bu kapsamda, 1923 yılına kıyasla 1950 yılında sanayi kuruluşunda çalışan işçi sayısı iki misli artmış, ancak 1939 yılına göre azalmıştır. Bunun sebebi, 1950 yılından itibaren kurulan sını kuruluşlarda, kullanılan makine ve donatımın 1939 yılına göre daha az işçiye ihtiyaç göstermesi veya sını kuruluşlarda sermaye yoğunluğunun artmış olmasıdır.

Bununla birlikte, 1950-1960 döneminde devlet sektöründe kuruluş başına düşen işçi miktarı 639 iken özel kuruluşlarda bu rakamın 35 olduğu görülmektedir. Arada bu büyüklükte bir fark olması, devletin sını kuruluşlarının büyük sanayi gruplarında yoğunlaşması, özel kuruluşların daha orta büyüklükte olmasıdır. Ayrıca, devlet sektöründe ihtiyaçtan fazla işçi çalıştırılmaktadır. Farkın bir diğer önemli sebebi, özel kuruluşların standart büyüklükte olmayıp çeşitli sektörlere ayrılmış olmasıdır.¹³⁰

Sanayi gruplarına göre özel ve devlet kuruluşları başına düşen işçi miktarı da “Sını Gruplara Göre Özel Sermaye ve Devlet Açısından Sını Kuruluş Başına İşçi Miktarı” tablosunda görüleceği üzere büyük farklılıklar göstermektedir. Bu grupta Necdet

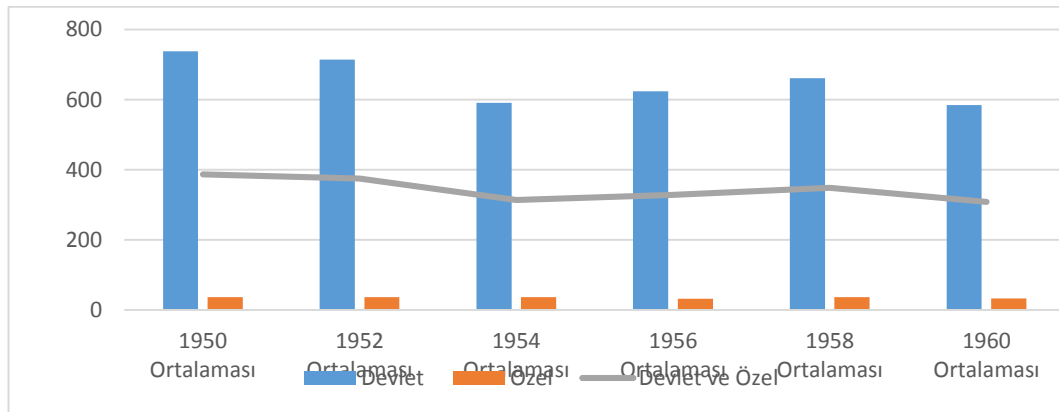
¹²⁹Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 164.

¹³⁰a.g.e, s 165.

Serin'in ifadesiyle bazı sanayi gruplarında göz önünde tutulması gereken noktalar vardır. Örneğin, tütün sanayiinde özel kuruluşlarda sadece tütün kuruluşları varken, devlet kuruluşları arasında sigara fabrikaları da yer almaktadır. Maden eritme grubunda devlet kuruluşları demir-çelik fabrikalarını içine almaktadır. Ayrıca, gıda, dokuma, giyim, içki gibi sektörlerde özel kuruluşlarla beraber çalışmalarına rağmen devlet fabrikaları özel kuruluşlardan daha büyüktür.

1950 yılında devlet kuruluşları başına düşen işçi miktarı ortalama olarak 738 iken özel kuruluş başına düşen işçi miktarı 36'dır. 1960 yılına gelindiğinde bu rakamlar sırasıyla 652 ve 35 olarak belirlenmiştir. Bu dönemde devlet kuruluşlarında ortalama olarak 652, özel kuruluşlarda 35 işçi çalıştığı dikkate alındığında devlet kuruluşlarının özel kuruluşlardan yaklaşık 20 kat daha büyük olduğu sonucuna ulaşılabılır. Bununla birlikte, 1950-1960 döneminde özel sını kuruluş başına düşen işçi miktarı devlet ve özel sektör ortalamasının oldukça altında olup, fazla değişkenlik göstermezken, devlet sını kuruluş başına düşen işçi miktarı her yıl için ortalamasının üstündedir. Aşağıdaki grafikte özel ve devlet sını kuruluşları başına çalışan işçi sayısının ortalama değere göre izledikleri seyir gösterilmiştir.

Şekil 3: 1950-1960 Döneminde Özel ve Devlet Sını Kuruluşları Başına Çalışan İşçi Sayısının Ortalama Değerleri

Kaynak: Tablo 19 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 19: Sınai Gruplara Göre Özel Sermaye ve Devlet Açısından Sınai Kuruluş Başına Düşen İşçi Miktarı

	1950		1952		1954		1956		1958		1960		1950-1960 Ortalaması		
	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D+Ö
Gıda	596	18	747	19	561	19	557	17	604	19	654	18	620	18	319
İçki	247	13	272	13	197	18	209	16	198	15	211	10	222	14	118
Tütün	131	33	754	18	830	14	102	10	862	11	631	13	902	17	537
Dokuma	146	72	155	68	127	67	112	61	135	74	137	69	135	69	714
Giyim	842	20	861	22	882	15	895	12	100	18	107	16	926	17	549
Tahta-Mobilya (a)	173	9	152	9	177	10	197	7	160	9	163	10	170	9	90
Kağıt-K.Yapımlar ı	156	25	162	22	147	33	181	23	218	15	166	19	172	25	873
Basım-Yayın	107	24	106	27	113	26	134	25	166	28	167	26	132	26	79
Deri-D.Yapımlar ı (b)	-	22	-	33	-	21	-	20	-	23	-	13	-	22	22
Kauçuk	-	80	-	84	-	70	-	50	-	58	-	41	-	65	65
Kimya	221	20	237	20	191	20	232	21	209	25	212	25	217	22	120
Petrol, M.Kömürü (c)	127	-	80	-	175	12	156	16	146	22	160	19	141	17	79
Taş-Toprak	271	59	273	38	253	26	229	27	295	31	322	34	374	36	155
Maden Eritme	167	12	124	13	698	12	814	13	957	22	109	26	107	16	547
Madeni Eşya	455	27	421	29	512	37	398	32	412	37	598	32	478	32	255
Makine	259	13	357	16	314	17	328	20	260	30	311	26	305	20	163
Ulaştırma Araçları	980	11	135	15	106	14	119	12	115	14	155	16	116	14	589
Çeşitli	-	11	-	12	555	14	11	27	21	23	214	20	63	18	-
Ortalama	738	36	714	36	591	36	624	32	661	36	584	33	652	35	344

Kaynak: Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 164.

- (a) Devlet için yalnız tahta
- (b) Yalnız özel sermaye
- (c) Yalnız maden kömürü

Türkiye'de orta ve büyük sanayi kuruluşlarında çalışan işçi sayısının sektörlere göre dağılımına bakıldığında 1950-1960 döneminde dokuma, gıda ve tütün sektörlerinin işçi sayısı bakımından üstün oldukları görülmektedir. 1950 yılında çalıştırılan toplam işçi sayısı 165.700 iken, 1954, 1958 ve 1960 yıllarında sırasıyla 220.500, 292.600 ve 301.100

olarak belirtilmiştir. Tablo 20’de de görüleceği üzere, istihdam edilen işçi sayısı bu dönemde sürekli artan bir seyir izlemiştir.

Sadece devlet sanayiinde çalışan işçi sayısına bakıldığında (Bkz. Tablo 21) 1950 yılında 76.033 işçinin istihdam edildiği ve bu sayının orta ve büyük sanayi kuruluşlarında çalıştırılan işçi sayısının % 46’sına karşılık geldiği görülmektedir. 1954, 1958 ve 1960 yıllarında bu oran sırasıyla 39,08, 40,28 ve 42,51 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet kuruluşları özel kuruluşlara göre sayıca az olmakla birlikte orta ve büyük sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin ortalama olarak % 40’ına iş vermektedir.¹³¹ Ayrıca, istihdam seviyesi ve sabit sermaye yatırımları yönünden imalât sanayii alanında devletin rolü ve ağırlığının önemini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 20 : 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısı¹³²

	1950	1954	1958	1960	Toplam
Gıda	21.800	33.000	41.900	50.900	147.600
İçki	2.600	3.300	3.800	4.200	13.900
Tütün	29.000	39.500	39.100	33.100	140.700
Dokuma	55.400	73.400	100.000	98.800	327.600
Giyim	2.200	2.000	2.600	2.900	9.700
Tahta-Mobilya	3.800	4.500	6.000	6.800	21.100
Kağıt- K.Yapımları	5.400	6.400	9.400	10.400	31.600
Basım-Yayın					
Deri- D.Yapımları	900	900	1700	1.700	5.200
Kauçuk	3.900	4.600	7.400	6.100	22.000
Kimya	7.600	10.800	15.600	17.200	51.200

¹³¹Needet Serin, Türkiye’nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 185.

¹³² Tablo, EK 3’te yer alan *Türkiye’de Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısı (Bin)* başlıklı tablodan tarafimca türetilmiştir.

	1950	1954	1958	1960	Toplam
Petrol, M.Kömürü (Sadece Maden Kömürü)	300	200	900	1000	2.400
Taş-Toprak	6.800	11.100	17.400	17.700	53.000
Maden Eritme	5.600	6.100	12.800	14.700	39.200
Madeni Eşya	7.200	8.400	11.000	12.400	39.000
Makine (Elektrik Makineleri Dahil)	1.500	2.200	6.300	4.900	14.900
Ulaştırma Araçları	11.200	13.400	14.700	16.300	55.600
Çeşitli	500	700	2000	2000	5.200
TOPLAM	165.700	220.500	292.600	301.100	979.900

Kaynak: Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 183.¹³³

Tablo 21: Devlet Sanayiinde Çalışan İşçi Sayısı ve Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısına Oranı

	1950	%	1954	%	1958	%	1960	%
Gıda	5359	25	10.099	31	20.523	47	21.930	43
İçki	2467	95	2.757	84	3.169	83	13.381	81
Tütün	13142	45	12.451	32	18.955	48	19.550	60
Dokuma	23426	45	25.536	35	28.373	28	28.966	29
Giyim	1685	77	1.765	88	2.019	78	2.147	76
Tahta-Mobilya	1.901	50	1.940	43	1.925	32	2.766	41
Kağıt-K.Yapınları Basım-Yayın	3.347	62	3.733	58	5.196	55	5.826	56
Deri-D.Yapınları								
Kauçuk								
Kimya	1.326	18	1.722	16	2.093	13	2.327	20
Petrol, M.Kömürü (Sadece Maden Kömürü)	253	84	175	87	875	97	957	90
Taş-Toprak	1.083	16	1.013	9	3.824	22	4.183	24
Maden Eritme	5.026	90	5.580	91	10.309	81	10.050	69

¹³³ Kitapta yer alan toplama hataları tarafimca düzeltilmiştir.

	1950	%	1954	%	1958	%	1960	%
Madeni Eşya	5.463	96	5.929	67	5.759	52	7.392	60
Makine (Elektrik Makineleri Dahil)	777	53	941	43	1.038	17	1.245	25
Ulaştırma Araçları	10.778	96	12.777	96	13.568	92	15.018	92
Çeşitli			43	9	226	11	250	15
TOPLAM	76.033	46	86.161	39	11.7852	40	127.988	43

Kaynak: Necdet Serin, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 186.

Devlet sanayii, yukarıda da ifade edildiği üzere bünyesinde kamu iktisadi kuruluşları dahil olmak üzere devlet fabrikalarını da kapsamaktadır. Bu çerçevede, sadece kamu iktisadi kuruluşlarının çeşitli faaliyet kollarında istihdam ettiği işgücü aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Sanayi sektöründe 1950, 1954, 1958 ve 1960 yılları için 81.580, 88.759, 106.609, 123.288 işgücü istihdam edilmiştir. Devlet sanayiinde çalışan işgücü ile kamu iktisadi kuruluşlarına çalışan işçi sayısı oranlandığında görülmektedir ki devlet sanayiinde çalıştırılan işgücünün ortalama olarak % 99'u kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edilmektedir. Başka bir ifadeyle, sanayi sektörünün % 99'una kamu iktisadi kuruluşları işgücü sağlamaktadır.

Tablo 22: 1950 – 1960 Döneminde Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü

Sektörler	1950	1954	1958	1960
I. Ulaştırma	72.181	90.964	102.797	101.165
II. Sanayi	81.580	88.759	106.609	123.288
a. İmalât Sanayi	48.670	54.226	65.157	79.594
a.1. Ağır sanayi	12.020	13.825	16.291	19.943
a.2. Gıda Sanayi	7.339	8.928	12.850	15.455
a.3. Mensucat	24.133	25.547	27.653	30.410
a.4. Diğer İmalât sanayi	5.178	5.967	8.363	13.816

Sektörler	1950	1954	1958	1960
b. Madencilik ve taşocaklığı	40.859	42.762	48.920	53.734
b.1.Maden kömürü	36.768	38.007	42.421	46.509
b.2.Bakir	2.161	3.074	3.225	3.248
b.3. Diğer madencilik	1.930	1.681	3.274	3.956
c. Elektrik	-	646	2.095	2.299
III. Tekel	24.762	25.352	31.846	40.722
IV. Tali kuruluşlar	2.788	7.117	11.873	11.347
V. Diğer kamu kuruluşları	2.407	6.258	14.275	17.815
Toplam kamu kuruluşları kesimi	183.718	218.450	267.400	294.342

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 40-41,Tablo 10,

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü¹³⁴

3.1.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

Bilindiği üzere Gayrisafi yurtiçi hasılanın üç farklı hesaplama yöntemi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla üretim yöntemi, gelir yöntemi ve harcamalar yöntemidir.

¹³⁵ Üretim yöntemi ile hesaplamada her bir üreticinin ürettiği katma değer bulunur ve bu katma değerler toplanarak Gayrisafi yurtiçi hasılaya ulaşılır. Bu doğrudan hesaplama yönteminin yanı sıra dolaylı olarak üreticinin elde ettiği katma değer; bu üreticinin

¹³⁴ Tablodaki birimler, çalışanlar sayısıdır. Daha geniş açıklama DİE 570 ve 628 sayılı yayınlarında bulunabilir.

¹³⁵ Tezin bu bölümünde üretim yöntemi ile gayrisafi yurtiçi hasıla kullanıldığı için gelir ve harcama yönteminden bahsedilmemiştir.

ödediği faiz, kira, işçi ücretleri ve maaş tutarlarının elde ettiği ticari kârlarla toplanmasıyla da bulunabilir.¹³⁶

$$\sum \text{Katma Değer} = \text{GSYH}$$

Çalışmanın bu bölümünde aşağıdaki tabloda yer alan faaliyet kollarına göre kamu iktisadi kuruluşlarının katma değerleri toplamını gösteren değerler, yukarıdaki formülasyona uygun olarak gayrisafi yurtiçi hasıla olarak kabul edilmiştir. Kamu iktisadi kuruluşlarının dış alem net faktör gelirleri tespit edilemediği, bu nedenle de GSMH ve dolayısıyla milli gelir hesaplanamadığı için söz konusu kuruluşların GSYH içindeki payları belirlenmiştir.

Tablo 23: Sektörlere Göre Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değeri, 1950-1960 (Milyon TL. 1962 fiyatları ile)

Sektörler	1950											
	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960		
I. Ulaştırma	645	719	827	888	1109	1229	1378	1460	1288	1331	1303	
II. Sanayi	820	1118	1134	1282	1458	1516	1632	1821	1745	1983	2129	
a. İmalât Sanayi	529	756	718	759	861	959	1013	1081	1050	1282	1426	
a.1.Ağır sanayi	100	166	180	182	205	244	334	227	214	301	325	
a.2.Gıda Sanayi	111	150	132	146	151	207	225	261	284	370	455	
a.3.Mensucat	264	372	319	341	375	373	312	419	365	405	437	
a.4.Diğer İmalât sanayi	54	68	87	90	130	135	142	174	187	206	209	
b. Madencilik ve taşocaklığı	291	362	416	507	581	541	583	701	636	636	623	
b.1.Maden kömürü	233	251	270	343	417	384	414	504	461	433	397	
b.2.Bakır	35	89	120	134	141	126	132	148	120	168	164	
b.3.Diğer madencilik	23	22	26	30	23	31	37	49	55	35	62	
c. Elektrik	-	-	-	16	16	16	36	46	59	65	80	
III. Tekel	649	721	784	766	783	893	1011	1155	1172	1154	1294	
IV. Tali kuruluşlar	101	120	139	162	182	213	220	244	279	335	300	

¹³⁶ Ahmet Çelenkoğlu, *Üç Aylık Milli Gelir Hesapları*, DPT Uzmanlık Tezi, 1993, Ankara, s 6.

Sektörler	1950										
	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	
V. Diğer kamu kuruluşları	77	91	112	137	109	150	142	187	206	185	189
Toplam kamu kuruluşları kısmı	2292	2769	2996	3235	3641	4001	4383	4867	4690	4988	5215

Kaynak:Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 27,Tablo 6, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablo 24: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1950-1960 (Toplam Kamu Kuruluşları Kesimi- (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1950	1660,3	778,1	882,2
1951	2006,9	968	1038,9
1952	2639,7	1408,7	1231
1953	2875,5	1508,5	1367
1954	3384	1813,2	1570,8
1955	3513	1630,5	1882,5
1956	4029,3	1806,7	2222,6
1957	4957,7	2309,3	2648,4
1958	6562,9	3207,8	3455,1
1959	9679,3	4792,8	4886,5
1960	9405,5	4421,9	4983,6

Kaynak:Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablo 25: 1950-1960 Döneminde Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değerleri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları (%)

	1950	1955	1960
Üretim faaliyet kollarına göre GSYH (Cari üretici fiyatlarıyla- Milyon TL)	9.714.5	19.190.9	46.976.9
Üretim faaliyet kollarına göre GSYH (1968 yılı üretici fiyatlarıyla- Milyon TL)	38.597.3	56.912.1	71.391.1
Türkiye Kamu Kuruluşları cari üretim hesapları, Toplam Kamu Kuruluşları Kesimi Katma Değeri (Milyon TL Cârî fiyatlarla)	882.2	1.882.5	4.983.6
Türkiye Kamu Kuruluşları toplam katma değeri - Faaliyet kollarına göre (Milyon TL. 1962 fiyatları ile)	2.292	4.001.	5.215
KİK Payı (Cari Fiyatlarla)	9,08	9,81	10,61
KİK Payı (Sabit Fiyatlarla)	5,94	7,03	7,30

Kaynak:Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863, Tablo 5-6, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayımları, APA Ofset Basımevi, İstanbul, 1980; KİK Payları yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 23 ve 24’de yer alan kamu iktisadi kuruluşlarının 1950,1955 ve 1960 yıllarına ait katma değer verileri ile aynı yıllara ait Tablo 25’de yer alan Türkiye GSYH verileri oranlandığında; cari fiyatlarla bu kuruluşların 1950 yılında GSYH içindeki payı 9,08 iken 1955 yılında 9,81’e ve 1960 yılında 10,61’ye yükseldiği görülmektedir. Sabit fiyatlarla hesaplandığında ise 1950 yılında GSYH içindeki payı 5,94 iken 1955 yılında 7,03’e ve 1960 yılında 7,30’a yükseldiği görülmektedir. Bu sonuç, gayrisafi yurt içi hasıla içinde kamu iktisadi kuruluşlarının yurtiçi hasılaya katkısının DP döneminde uygulanan liberal politika uygulamalarına rağmen arttığını teyit etmektedir.

3.2. 1960-1983 Yılları Arasında da Kamu İktisadi Teşebbüsleri

3.2.1. 1963-1967 Dönemi

3.2.1.1. Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Yeri

Yatırımın üretimi besleyen yönü dikkate alınarak 1950-1960 döneminde olduğu gibi bu bölümde de öncelikle iktisadi teşebbüslerin yatırım alanındaki durumu ortaya konulmuştur.

Türkiye'de kamu iktisadi kuruluşları plânlı dönemde de yatırım ve üretim alanlarında da varlığını sürdürmüştür.

KİT yatırımlarının değeri ile toplam yatırımlar içindeki payları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Görüleceği üzere KİT yatırımlarının değeri birinci plan döneminde yaklaşık iki katına çıkmıştır. Toplam yatırımlar içindeki payı ise sürekli bir yükseliş içindedir.

Tablo 26: 1963-1967 Dönemi KİT Yatırımları ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları

Yıllar	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)
1963	1.591,00	16,3
1964	1.883,00	18,3
1965	2.115,00	18,4
1966	3.928,00	19,9

Yıllar	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)
1967	3.027,00	18,1

Kaynak: Barış Övgün, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115.

1963-1967 Birinci plân döneminde oransal olarak en yüksek yatırım ortalama %30,54 payla hizmetler sektörüne yapılmıştır. Hizmetler sektörünü %30,52 payla imalât, % 19,36 payla madencilik ve % 18,26 ile enerji sektörü yatırımları takip etmiştir. Yıllara göre yüzdesel dağılımlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Görüleceği üzere birinci plân döneminde hizmet yatırımı öne çıkmıştır. Bununla birlikte, madencilik sektöründeki KİT yatırımı dönemin ilk yıllarında azalırken, 1965 yılında % 8 artış göstermiş, ancak dönemin sonuna doğru azalmıştır. Enerji sektörü birinci plân döneminin her yılında payını korumuştur denilebilir. Tarım sektörü ise en az KİT yatırımının yapıldığı sektör olup, payı da giderek azalmıştır.

Tablo 27: I. Plân Döneminde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak)

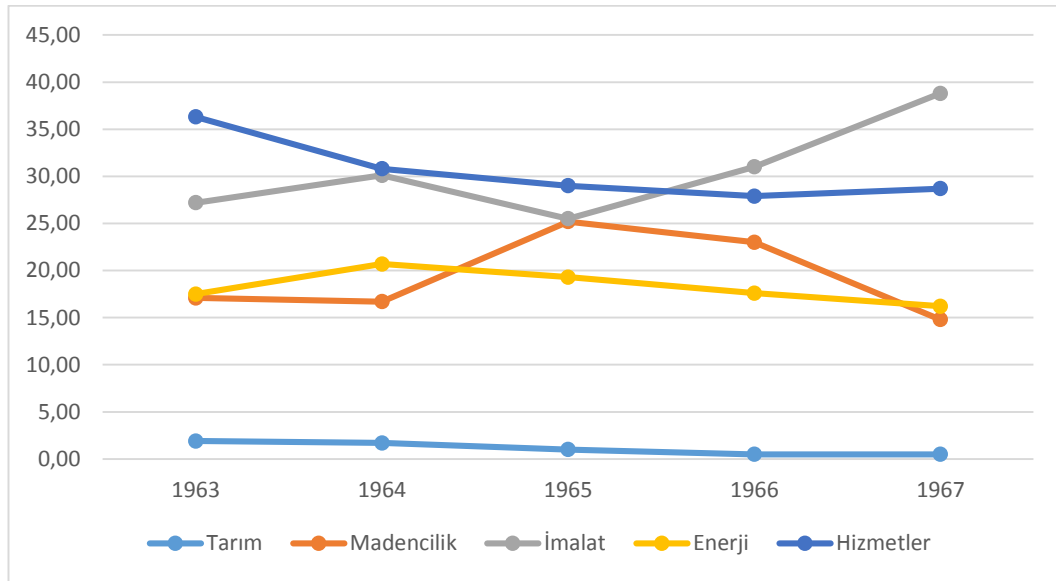
Sektörler	1963	1964	1965	1966	1967
Tarım	1,90	1,70	1,00	0,50	0,50
Madencilik	17,10	16,70	25,20	23,00	14,80
İmalat	27,20	30,10	25,50	31,00	38,80
Enerji	17,50	20,70	19,30	17,60	16,20
Hizmetler	36,30	30,80	29,00	27,90	28,70

Kaynak: Bilge Aloba Köksal- A.Rasih İlkin, **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişim(1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayını, 1973, s.72

Aşağıdaki şekilde yatırımların yıllara göre izlediği yol gösterilmekte olup, dönemin ilk iki yılında yatırımlarda üstünlüğe sahip sektör olan hizmetler sektörünün payının 1964 yılından itibaren azaldığı ve dönem sonunda en az yatırım yapılan sektör olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, imalât sektöründe KİT yatırımları 1963-1965 yılları

arasında dalgalı bir görüntü çizerken, 1965 yılından itibaren sürekli bir biçimde artmıştır. 1963 yılında teşebbüslerin bu sektördeki payı %27,2 iken 1967 yılında %38,8 olmuştur. Madencilik sektörü ise imalât sektörünün aksine 1965 yılına kadar yatırımların arttığı, sonraki yıllarda ise azaldığı bir sektör olma görünümündedir.

Şekil 4: 1963-1967 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 27 verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

KİT yatırımları ile kamu yatırımlarının birinci plân dönemindeki dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 28: I. Plân Döneminde KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

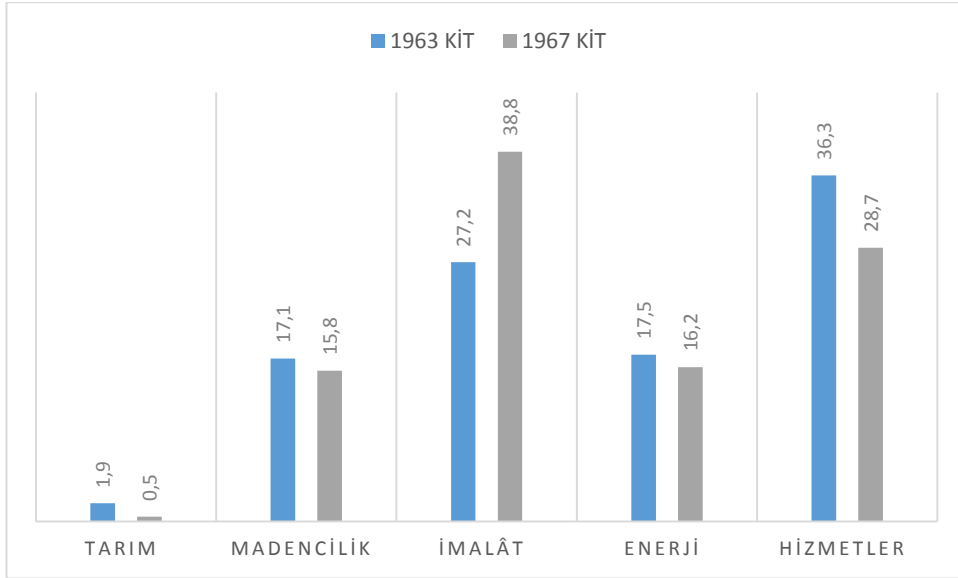
SEKTÖRLER	1963		1967	
	KİT	KAMU	KİT	KAMU
Tarım	1,9	16,1	0,5	17,8
Madencilik	17,1	6,6	15,8	6,4
İmalât	27,2	10,2	38,8	14,4
Enerji	17,5	8,9	16,2	12,4

SEKTÖRLER	1963		1967	
Hizmetler	36,3	58,2	28,7	49
	100	100	100	100

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 129.

Tablo incelendiğinde dönem başında KİT yatırımlarının imalât sektöründe arttığı, diğer sektörlerde ise azaldığı görülmektedir.

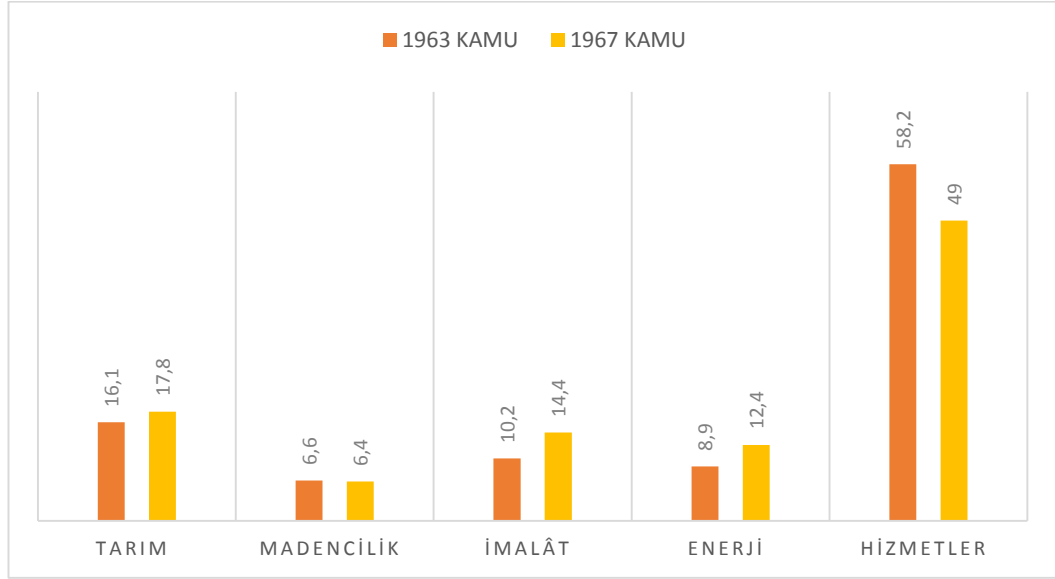
Şekil 5: 1963 ve 1967 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 28 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kamu yatırımının ise madencilik ve hizmetler sektöründe azaldığı, tarım, imalât ve enerji sektörlerinde ise arttığı görülmektedir.

Şekil 6: 1963 ve 1967 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 28 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer bir ifadeyle, KİT yatırımları imalât sanayiinde yoğunlaşmış ve diğer sektörlerde azalmıştır. Kamu yatırımları ise KİT yatırımlarının azaldığı tarım ve enerji sektörlerinde artmıştır. Hizmetler sektöründeki yatırımlarda ise hem KİT hem de kamu yatırımlarının payı azalmıştır.

3.2.1.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yeri

Kamu iktisadi teşebbüslerinin 1961-1967¹³⁷ yılları arasında üretimdeki payları sürekli olarak artmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere birinci plân döneminde ortalama olarak 14.676,08 milyon TL değerinde üretim yapılmıştır.

Tablo 29: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1961-1967 (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1961	9272,7	4502,6	4770,1

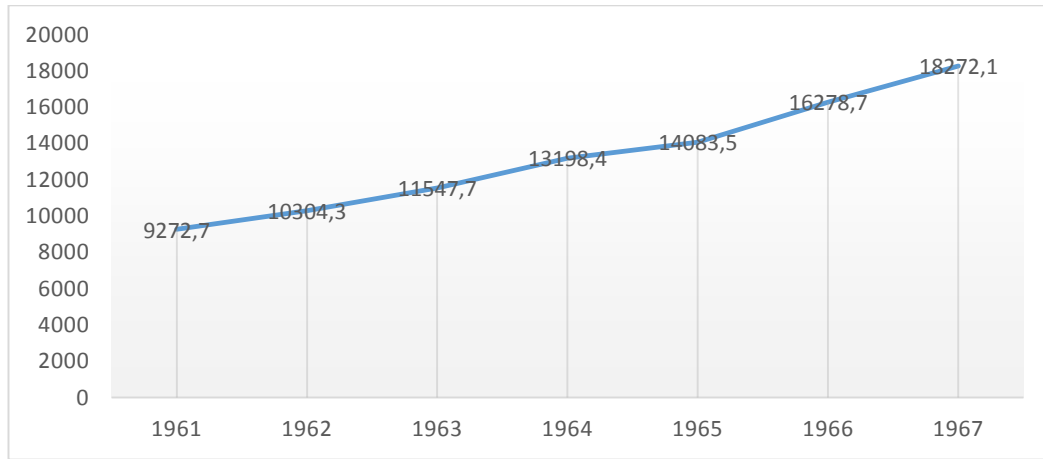
¹³⁷ 1961-1962 yılları plânlı döneme hazırlık sürecini içerdiği için tabloya dahil edilmiştir.

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1962	10304,3	4999,3	5305
1963	11547,7	5511,4	6036,3
1964	13198,4	6482	6716,4
1965	14083,5	6755,4	7328,1
1966	16278,7	7528	8750,7
1967	18272,1	8600,2	9671,9

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

KİT üretiminin yıllar içinde izlediği gelişim aşağıdaki şekilde görülmektedir. 1963 yılında üretimin cari değeri 11.547,7 milyon TL iken 1967 yılında 1,5 kat artarak 18.272,1 milyon TL olmuştur.

Şekil 7: 1961-1967 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)

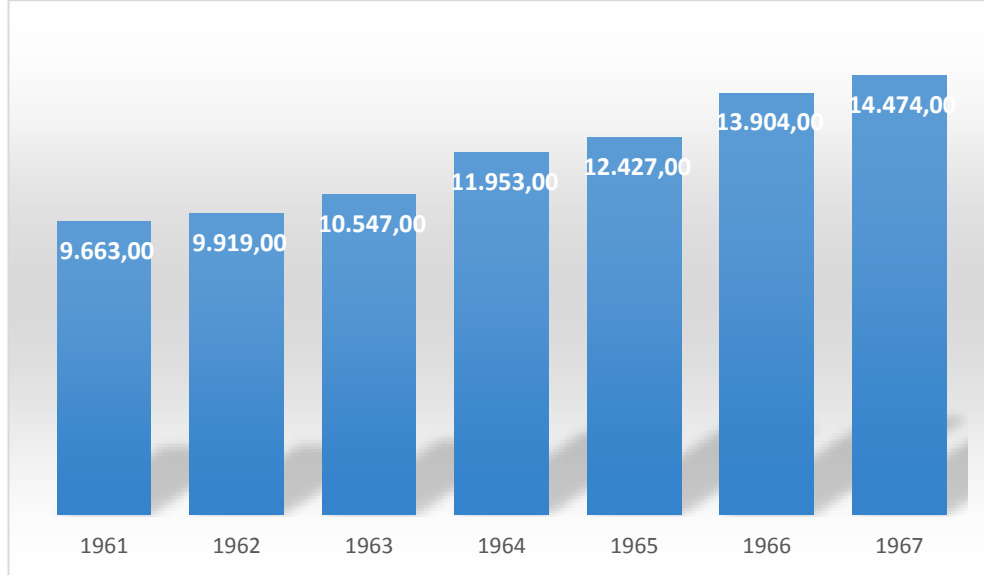

Kaynak: Tablo 29 verilerinden yararlanılarak tarafimca oluşturulmuştur.

Sabit fiyatlarla KİT üretimine bakıldığında da KİT üretiminin arttığı görülmektedir. 1963 yılında sabit fiyatlar 10.547 milyon TL olan üretim, 1967 yılında 14.474 milyon TL

olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilde sabit fiyatlarla KİT üretiminin seyri yer almaktadır.

Şekil 8: 1961-1967 Türkiye Kamu Kuruluşları Üretim Değerlerinin Seyri, (Milyon TL 1962 fiyatları ile)

Kaynak:Tablo 30 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Faaliyet kollarına göre KİT üretimine bakıldığında ortalama olarak en yüksek üretimin sanayi sektöründe, sanayi alt sektörü olarak da imalât sanayi sektöründe yapıldığı görülmektedir. Tekel sektörü ve ağır sanayi sektörü KİT üretiminin yoğunlaştığı diğer sektörlerdir. Ağır sanayiye ise diğer imalât sanayi, gıda ve mensucat sanayi üretimleri takip etmektedir.

Tablo 30:Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1961 – 1967 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)

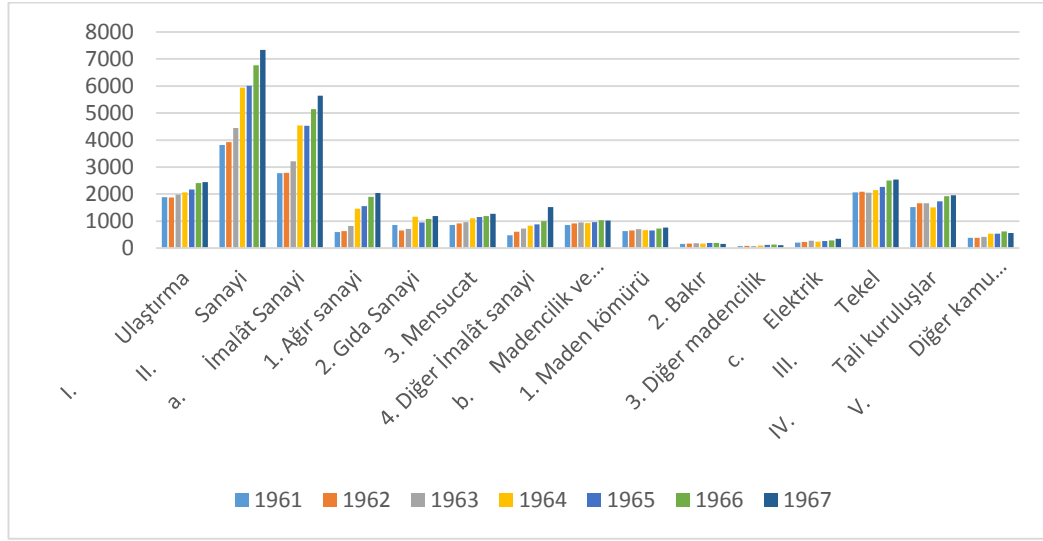
Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
I. Ulaştırma	1888	1875	1982	2063	2164	2406	2436
II. Sanayi	3819	3919	4440	5943	6015	6767	7339
a. İmalât Sanayi	2776	2785	3212	4544	4528	5144	5639
1. Ağır sanayi	593	628	820	1455	1556	1890	2033
2. Gıda Sanayi	855	648	705	1158	946	1072	1189

3.	Mensucat	852	910	963	1097	1153	1185	1266
4.	Diğer İmalât sanayi	476	599	724	834	873	997	1511
b.	Madencilik ve taşocakcılığı	848	908	952	929	954	1035	1014
11.	Maden kömürü	624	654	704	667	653	725	753
22.	Bakır	155	169	176	166	184	183	151
33.	Diğer madencilik	69	85	72	97	117	127	110
c.	Elektrik	195	226	276	234	257	288	347
III.	Tekel	2057	2091	2051	2145	2258	2506	2536
IV.	Tali kuruluşlar	1520	1657	1658	1506	1730	1915	1954
V.	Diğer kamu kuruluşları	379	377	416	532	538	611	550
	Toplam kamu kuruluşları kesimi	9663	9919	10547	11953	12427	13904	14474

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Sektörlere göre KİT üretimi plânlı dönemler yönünden incelendiğinde, üretim yönünden KİT'lerin birinci plân döneminde en etkin oldukları sektör sanayi sektörüdür. 1967 yılında 1963 yılına göre üretim 1,65 katına çıkmıştır. Üretimin en fazla yoğunlaştığı sanayi sektörleri sırasıyla ağır sanayi, diğer imalât sanayi, gıda ve mensucat sanayi olmuştur. Bu dönemde üretimin en fazla arttığı sektör ağır sanayi sektörüdür. Ağır sanayide üretim dönem sonunda yaklaşık 2,5 katına çıkmıştır.

Şekil 9: Sektörlere Göre KİT Üretimi (milyon TL, 1962 fiyatları ile)

Kaynak:Tablo 30 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1.3. İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1963-1967 yılları arasında kamu kuruluşlarında çalışan işgücü¹³⁸ aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tablodan da görüleceği üzere en fazla KİT çalışanı ortalama olarak 143.250 kişi ile sanayi sektöründedir. Sanayi sektörü kapsamında ise 90.000 kişi ile imalât sektöründedir. Sanayi sektörünü 107.000 kişi ile ulaştırma sektörü takip etmektedir.

Tablo 31: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1961 - 1967

Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
I. Ulaştırma	98408	100710	102903	104195	105206	109602	113152
II. Sanayi	119243	118451	118878	142117	146024	152914	156320
a. İmalât Sanayi	79430	81141	83332	88096	88594	93848	96612
1. Ağır sanayi	20833	21371	22362	22867	23086	26779	27525
2. Gıda Sanayi	14221	14361	13911	15191	15033	15036	14989
3. Mensucat	29725	29958	30925	31595	31290	32002	33325

¹³⁸ İşgücü birimi çalışanlar sayısıdır. Daha geniş açıklama için 570 ve 628 sayılı DİE yayınlarına bakınız.

Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
4. Diğer İmalât sanayi	14651	15451	16764	18443	19185	20031	20773
b. Madencilik ve taşocaklığı	50309	48105	47145	51865	55166	56709	56754
1.Maden kömürü	43330	41209	40454	40823	42689	44115	44241
2.Bakir	3222	3298	3268	3517	3748	4017	4041
3.Diğer madencilik	3757	3598	3423	7525	8729	8577	8472
c. Elektrik	2293	2693	2445	2156	2264	2357	2954
III. Tekel	36978	35199	38976	39265	51506	54554	53488
IV. Tali kuruluşlar	10592	10098	9793	11045	11761	12680	12843
V. Diğer kamu kuruluşları	16348	15566	14776	13268	13524	14081	14452
Toplam kamu kuruluşları kesimi	281569	280024	285326	309890	328021	343831	350255

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 40-41,Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

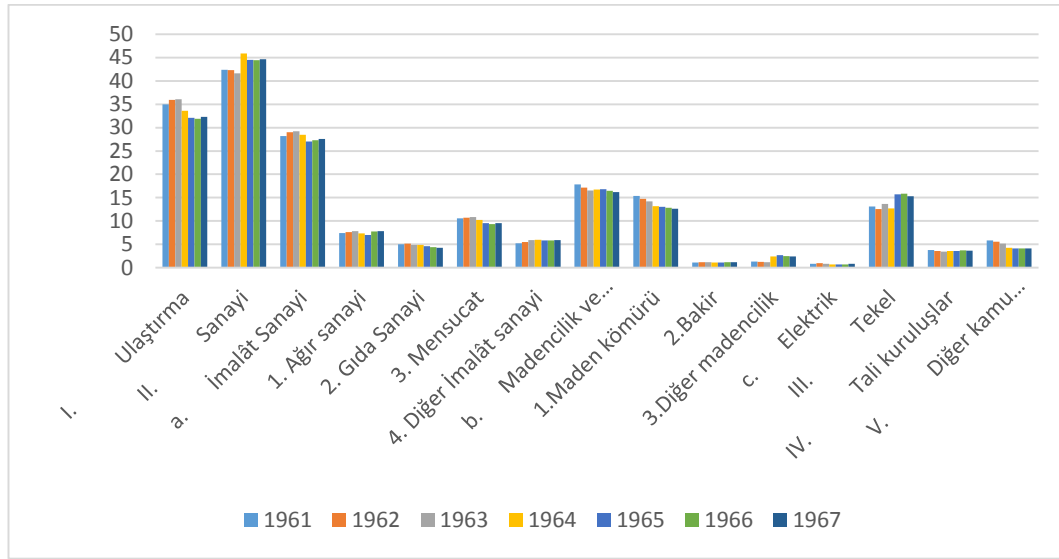
Tablo 32: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1961 –1967

Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
I. Ulaştırma	34,95	35,96	36,07	33,62	32,07	31,88	32,31
II. Sanayi	42,35	42,30	41,66	45,86	44,52	44,47	44,63
a. İmalât Sanayi	28,21	28,98	29,21	28,43	27,01	27,29	27,58
1. Ağır sanayi	7,40	7,63	7,84	7,38	7,04	7,79	7,86
2. Gıda Sanayi	5,05	5,13	4,88	4,90	4,58	4,37	4,28
3. Mensucat	10,56	10,70	10,84	10,20	9,54	9,31	9,51
4. Diğer İmalât sanayi	5,20	5,52	5,88	5,95	5,85	5,83	5,93
b. Madencilik ve taşocaklığı	17,87	17,18	16,52	16,74	16,82	16,49	16,20
1.Maden kömürü	15,39	14,72	14,18	13,17	13,01	12,83	12,63
2.Bakir	1,14	1,18	1,15	1,13	1,14	1,17	1,15
3.Diğer madencilik	1,33	1,28	1,20	2,43	2,66	2,49	2,42
c. Elektrik	0,81	0,96	0,86	0,70	0,69	0,69	0,84
III. Tekel	13,13	12,57	13,66	12,67	15,70	15,87	15,27
IV. Tali kuruluşlar	3,76	3,61	3,43	3,56	3,59	3,69	3,67
V. Diğer kamu kuruluşları	5,81	5,56	5,18	4,28	4,12	4,10	4,13
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Tablo 28 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün yıllara göre sektörel dağılımına bakıldığında en fazla istihdamın ortalama olarak % 44 payla sanayi sektöründe olduğu görülmektedir. Sanayiye % 33 payla ulaştırma ve % 16 payla madencilik ve taşocakçılığı sektörü takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte 1961-1967 yılları arasında istihdam sağlayan sektörlerin yıllara göre izlediği seyir yer almaktadır.

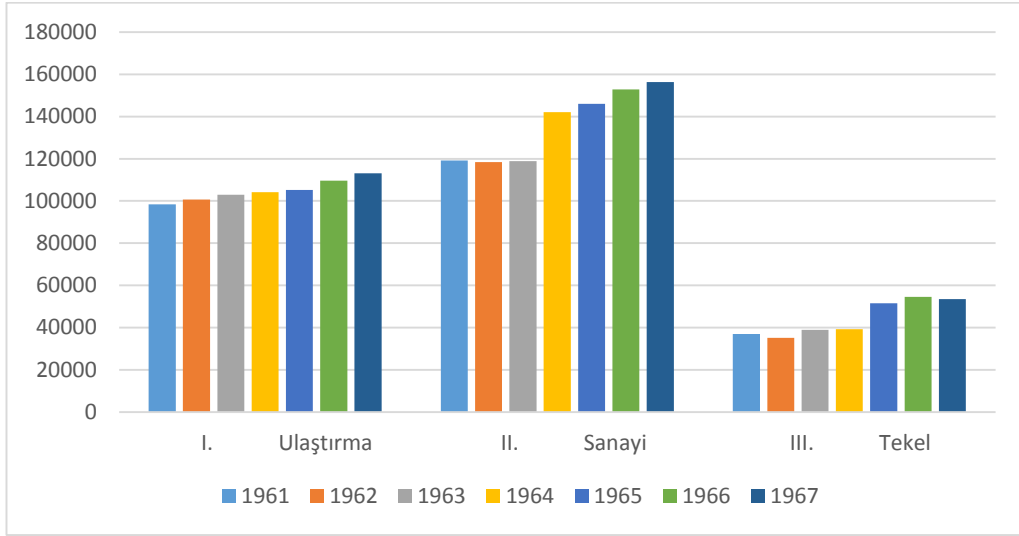
Şekil 10 : 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları

Kaynak: Tablo 31 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu kapsamda, grafikte sanayi ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörlerindeki istihdamın plânlı döneme hazırlık yıllarını kapsayan 1961 ve 1962 yıllarında azaldığı, ancak plânlı döneme geçişle birlikte Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plâni dönemi boyunca yükselen bir ivme izlediği görülmektedir. Aşağıdaki grafikte ulaştırma, sanayi ve tekel sektörlerin kamu iktisadi kuruluşlarınca sağlanan işgücünün gelişimi yer almaktadır. Bu sektörler, diğer alt sektörleri de bünyelerinde barındırdığı için seçilmiştir. Görüleceği üzere, en istikrarlı şekilde işgücü sağlanan sektör ulaştırma sektörüdür. Bununla birlikte, sanayi ve tekel sektörlerine özellikle birinci plân döneminde sağlanan işgücü 1,5 katına çıkmıştır.

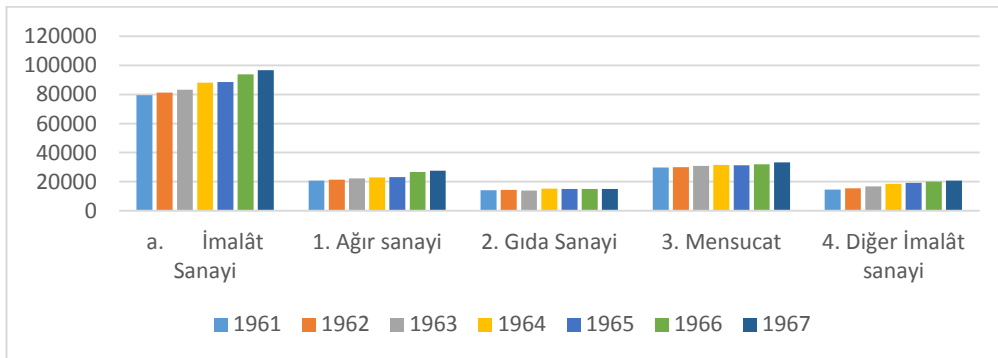
Şekil 11: 1961-1967 Yılları Arasında Ulaştırma, Sanayi Ve Tekel Sektörlerinde İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 31 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sanayi sektörü içinde ise en yüksek istihdam yaklaşık % 28'lik payla imalât sanayiinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayii içinde ise ortalama olarak sırasıyla mensucat (%9,88), ağır sanayi (% 7,58), diğer imalât sanayi (% 5,88) ve gıda sanayi (% 4,60) en fazla işgücü sağlanan sektörlerdir. Aşağıdaki grafikte sanayi alt sektörlerine kamu iktisadi kuruluşları tarafından sağlanan işgücünün 1961-1967 yılları arasında izlediği yol gösterilmiştir.

Şekil 12 :1961-1967 Yılları Arasında İmalât Sanayi Alt Sektörlerinde İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak Tablo 31 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Not: İlk sütun imalât sanayinin genelini, diğer sütunlar imalât sanayinin alt sektörlerini göstermektedir.

1963-1967 döneminde istihdam yönünden kamu iktisadi kuruluşlarının Türkiye ekonomisi içindeki payının 1963 yılında % 2,40 iken 1967 yılına kadar sürekli yükselerek dönem sonunda %2,77 olduğu görülmektedir.

Tablo 33: 1963-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı

Yıl	Toplam İşgücü (1)	İstihdam (2)	Kamu İktisadi Kuruluşları Çalışan Sayısı (3)	Yüzde (%) (3/2)
1963	12.294.927	11.869.484	285.326	2,40
1964	12.496.071	12.051.057	309.890	2,57
1965	12.750.940	12.297.916	328.021	2,67
1966	13.062.126	12.451.449	343.831	2,76
1967	12.247.129	12.667.446	350.255	2,77

Kaynak: İşgücü ve İstihdam verileri Demet TÜZÜNKAN, “Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 8 (2) 2015, 90-117, s 100,102 ve 104; **Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları** Şubat 1979, Yayın No.863,Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 40-41; yüzde hesaplamaları tarafımca yapılmıştır.

3.2.1.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı

Kamu iktisadi kuruluşlarının 1961-1967 yılları arasındaki katma değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 34 : 1961-1967 Yılları Arasında Türkiye Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri

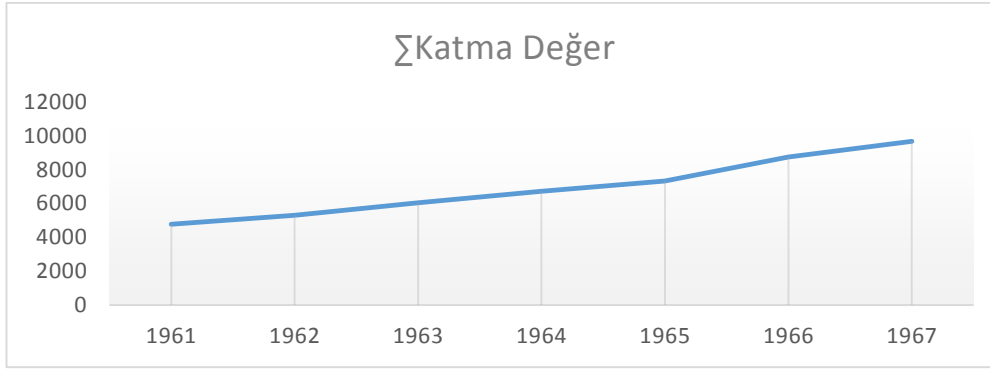
Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1961	9272,7	4502,6	4770,1
1962	10304,3	4999,3	5305
1963	11547,7	5511,4	6036,3
1964	13198,4	6482	6716,4

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1965	14083,5	6755,4	7328,1
1966	16278,7	7528	8750,7
1967	18272,1	8600,2	9671,9

Kaynak: Tablo 29 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Buna göre, yıllar itibariyle kamu iktisadi kuruluşlarının katma değer toplamlarının mutlak olarak yükselen bir seyir izlediği görülmektedir.

Şekil 13: 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri

Kaynak: Tablo 34 verileri kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Bilindiği üzere katma değerler toplamı gayrisafi yurtiçi hasılayı (GSYİH) oluşturmaktadır. Bu çerçevede, bu kuruluşların üretici fiyatlarıyla hesaplanan Türkiye geneli GSYİH'ya oranı, diğer bir ifadeyle GSYİH içindeki paylarına bakıldığında 1961 ve 1962 yıllarında azaldığı, birinci planlı dönemde ise artan bir seyir izlediği görülmektedir. 1967 yılına gelindiğinde 1961 yılındaki payı ile hemen hemen aynı düzeyde olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, planlı dönem öncesi GSYİH'ya katkısı azalan kamu iktisadi kuruluşlarının planlı dönemle birlikte sürekli artan oranda katkı sağladığı görülmektedir.

Tablo 35: 1961-1967 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Katma Değer	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Üretici Fiyatlarıyla Milyon TL)*	Oran
1961	4770,1	49826,7	9,57
1962	5305	57875,9	9,17
1963	6036,3	66910,3	9,02
1964	6716,4	71476,6	9,40
1965	7328,1	76440,1	9,59
1966	8750,7	90775,5	9,64
1967	9671,9	101185,4	9,56

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE); *İstatistik Göstergeler 1923-1991 DİE s 405-410; Oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır.

3.2.2.1968-1972 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri

3.2.2.1 Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1968-1972 döneminde KİT yatırımlarının değeri ile toplam yatırımlar içindeki paylarını gösterir tablo aşağıda yer almaktadır. Bu kapsamda, KİT yatırımları dönem sonunda dönem başına göre üç kat yükselmiş, toplam yatırımlar içindeki payı ise yaklaşık % 8 artmıştır. Bu dönemde KİT'lerin ekonomide yatırımlar yönünden önemli bir fonksiyonu yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. Programa göre yatırımların gelişme durumuna bakıldığında ortalama olarak % 95 oranında başarılı olduğu görülmektedir.

Tablo 36: 1968-1972 Yılları Arasında KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları

Yıllar	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	Yatırımların Programa Göre Gelişme Durumu (%)
1968	3.396,00	16,7	98

1969	4.266,00	18	101
1970	5.740,00	20	94
1971	6.943,00	21	91
1972	10.282,00	25	89

Kaynak: Barış Övgün, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115.

İkinci plân döneminde en yüksek yatırım ortalama olarak % 48,96 ile imalât sektörüne yapılmıştır. İmalat sektörünü % 20,98 ile hizmetler, % 19,72 ile enerji ve % 9,84 ile madencilik takip etmiştir.

Yıllara göre yüzdesel dağılımlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. İkinci plân döneminde imalât sektörü yatırımlarına büyük ölçüde ağırlık verilmiştir. Enerji sektörü yatırım yapılan sektörler arasında payını korumuştur. En az yatırım tarım sektörüne yapılmış olup, tarımın payı giderek azalmıştır.

Tablo 37 :II. Plân dönemlerinde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak)

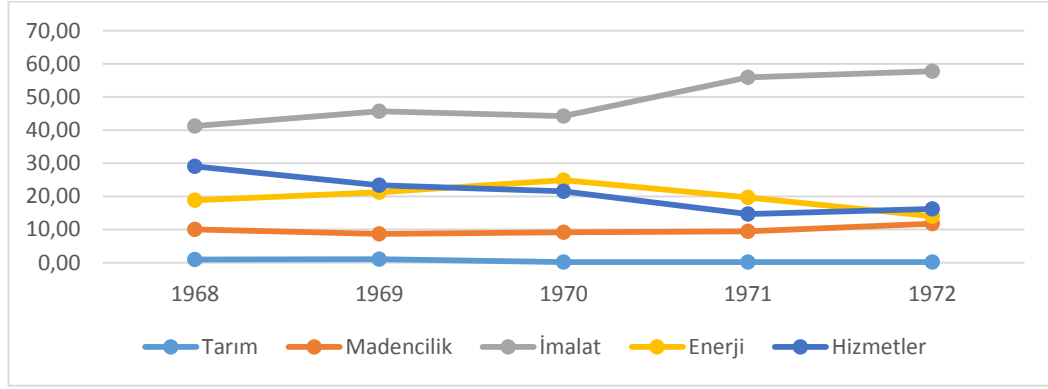
Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
Tarım	0,90	1,00	0,20	0,20	0,20
Madencilik	10,00	8,70	9,20	9,50	11,80
İmalat	41,20	45,70	44,20	55,90	57,80
Enerji	18,80	21,20	24,90	19,70	14,00
Hizmetler	29,10	23,40	21,50	14,70	16,20

Kaynak: Bilge Aloba Köksal- A.Rasih İlkin, **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişim (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayını, 1973, s.72

Aşağıdaki şekilde yatırımların yıllara göre izlediği yol gösterilmekte olup, imalât sektöründe diğer sektörlerle karşılaştırıldığında en yüksek yatırımın yapıldığı görülmektedir. 1968 yılında teşebbüslerin bu sektördeki payı % 41,20 iken 1972 yılında % 57,80 olmuştur. Enerji sektöründe KİT’lerin payı 1970’ten sonra azalırken, hizmetler sektörü ise tarımla birlikte ikinci plân döneminde yatırımların giderek azaldığı sektörler

arasındadır. Bu çerçevede, ikinci plân döneminde en çok önem verilen sektörün imalât sektörü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Şekil 14: 1968-1972 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 37 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

KİT yatırımları ile kamu yatırımlarının ikinci plân dönemindeki dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

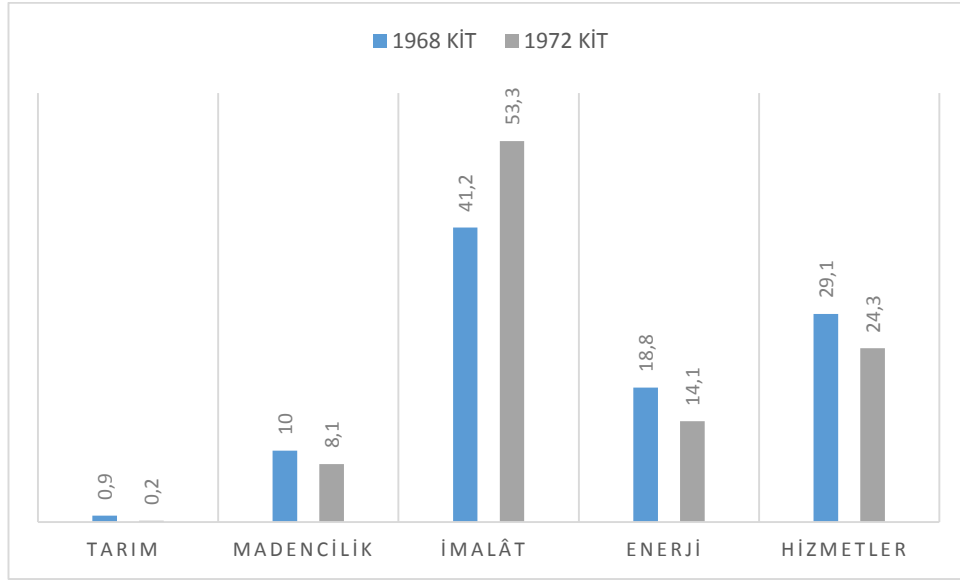
Tablo 38: II. Plân Döneminde KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖRLER	1968		1972	
	KİT	KAMU	KİT	KAMU
Tarım	0,9	17,7	0,2	9,7
Madencilik	10,0	4,5	8,1	5,4
İmalât	41,2	15,6	53,3	29,3
Enerji	18,8	13,8	14,1	13,3
Hizmetler	29,1	48,4	24,3	42,3
	100	100	100	100

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 129.

Tablo incelendiğinde dönem başında KİT yatırımlarının imalât sektöründe arttığı, diğer sektörlerde ise azaldığı görülmektedir.

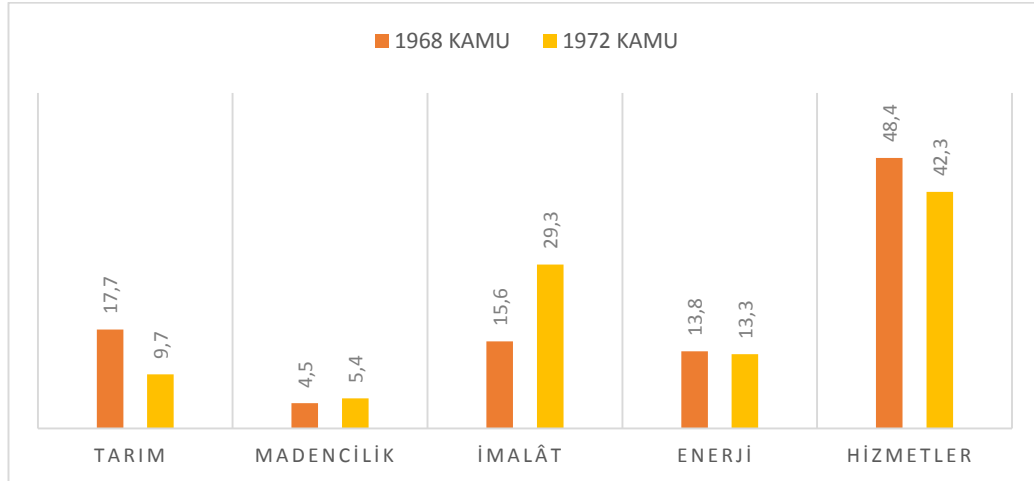
Şekil 15: 1968 ve 1972 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 38 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu yatırımında imalât ve madencilik sektöründe arttığı, enerji, hizmetler ve tarım sektörlerinde ise azaldığı görülmektedir.

Şekil 16: 1968 ve 1972 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 38 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

3.2.2.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Yeri

Kamu iktisadi teşebbüslerinin 1968-1972 yılları arasında üretimdeki payları sürekli olarak artmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere ikinci plân döneminde ortalama olarak 29.655,94 milyon TL değerinde üretim yapılmıştır.

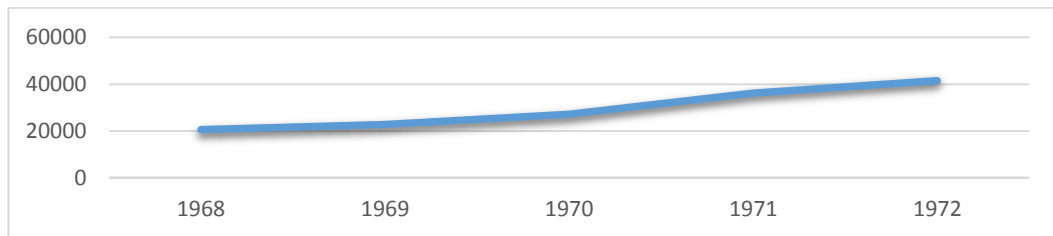
Tablo 39: 1968-1972 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Hesapları (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1968	20658,7	10066,4	10592,3
1969	22736,7	11035	11701,7
1970	27104,9	12934	14170,9
1971	36214,5	19731,7	16482,8
1972	41564,9	21322,5	20242,4

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

KİT üretiminin yıllar içinde izlediği gelişim aşağıdaki şekilde görülmektedir. 1968 yılında üretimin cari değeri 20658,7 milyon TL iken 1972 yılında yüzde yüz artarak 41.564,9 milyon TL olmuştur.

Şekil 17: 1968-1972 Yılları Arasında Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)

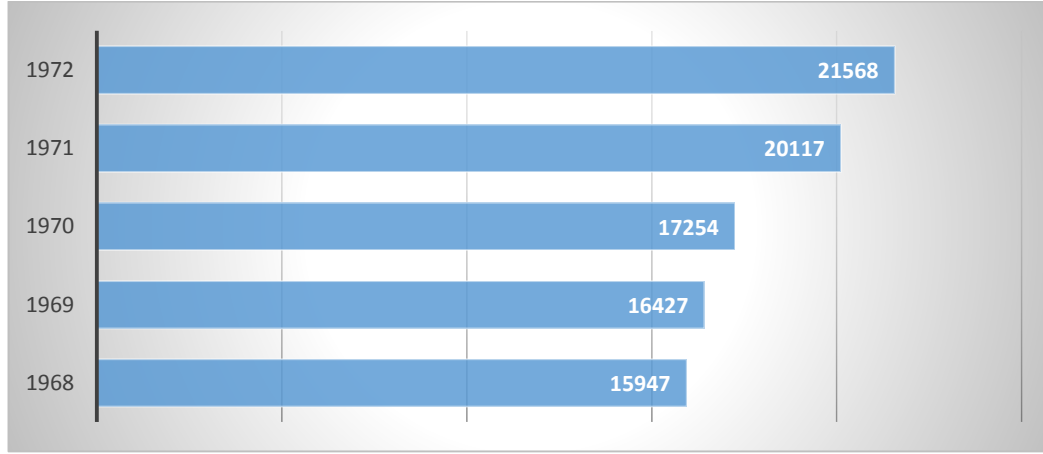

Kaynak: Tablo 39 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sabit fiyatlarla KİT üretimine bakıldığında da KİT üretiminin arttığı görülmektedir. 1968 yılında sabit fiyatlar 15.947 milyon TL olan üretim, 1972 yılında 21.568 milyon TL

olarak gerçekleşmiştir. Aşğıdaki şekilde sabit fiyatlarla KİT üretiminin seyri yer almaktadır.

Şekil 18: 1968-1972 Dönemi Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)

Kaynak: Tablo 40 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Faaliyet kollarına göre KİT üretimine bakıldığında ortalama olarak en yüksek üretimin sanayi sektöründe, sanayi alt sektörü olarak da imalât sanayi sektöründe yapıldığı görülmektedir. İmalat sanayi altında ise sırasıyla diğer imalât sanayi, ağır sanayi, mensucat ve gıda sanayi üretimleri yer almaktadır. KİT üretiminin yoğunlaştığı diğer sektörler sırasıyla ulaştırma sektörü ile tekeldir.

Tablo 40:Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1968 - 1972 (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)

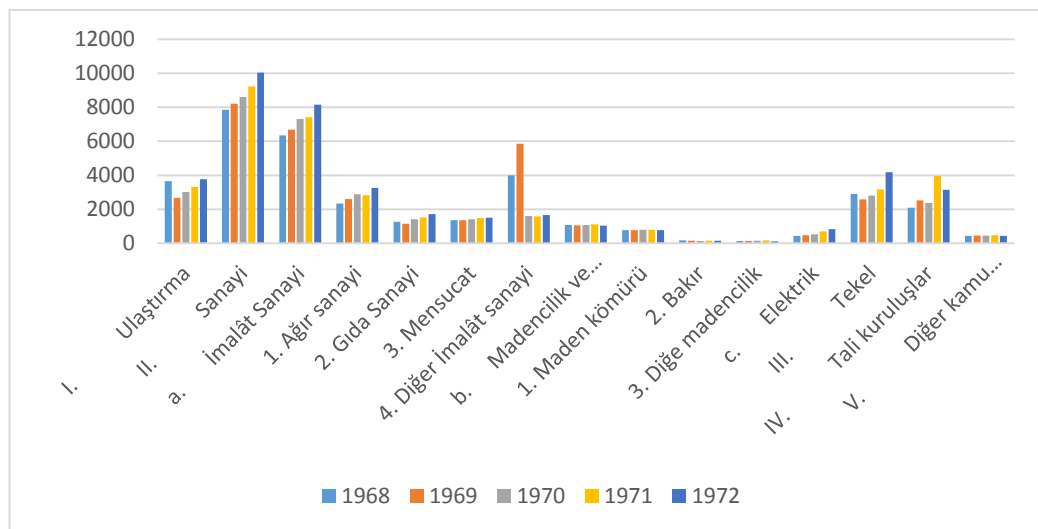
Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
I. Ulaştırma	3659	2667	3008	3315	3769
II. Sanayi	7852	8206	8608	9220	10031
a. İmalât Sanayi	6337	6679	7305	7421	8155
1. Ağır sanayi	2329	2593	2872	2827	3261
2. Gıda Sanayi	1258	1152	1406	1534	1722

3.Mensucat	1350	1349	1418	1481	1506
4.Diğer İmalât sanayi	4001	5851	1609	1579	1666
b. Madencilik ve taşocaklığı	1080	1060	1072	1105	1039
1. Maden kömürü	777	769	782	787	774
2. Bakır	168	159	141	149	150
3. Diğer madencilik	135	132	149	169	115
c. Elektrik	435	467	521	694	837
III. Tekel	2896	2573	2802	3161	4187
IV. Tali kuruluşlar	2099	2524	2382	3956	3142
V. Diğer kamu kuruluşları	441	457	454	465	439
Toplam kamu kuruluşları kesimi	15947	16427	17254	20117	21568

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Faaliyet kollarına göre KİT üretimi, ikinci plân döneminin başlangıç ve bitiş yılları göz önüne alındığında en fazla elektrik üretiminde gerçekleşmiştir. Elektrik üretimi 1968 yılında 435 milyon TL iken 1972 yılında yaklaşık iki katına çıkarak (1,92) 837 milyon TL olmuştur. Elektrik üretimini sırasıyla ağır sanayideki (1,40) ve gıda sanayiindeki (1,37) üretim takip etmiştir.

Şekil 19: Sektörlere Göre KİT Üretimi (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)

Kaynak:Tablo 40 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

3.2.2.3 İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1968-1972 yılları arasında kamu kuruluşlarında çalışan işgücü aşağıdaki tabloda yer almaktadır. İkinci plân döneminde kamu iktisadi kuruluşları tarafından en çok işgücü sağlanan üst sektör ortalama olarak 156.660,00 kişi ile sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü altında ise madencilik ve taş ocakçılığı sektörüdür. Sanayi sektörünü 123.726 kişi ile ulaştırma sektörü takip etmektedir. Alt sektörlere bakıldığında ise 95.434 kişi ile imalât ve 46.002 kişi ile maden kömürü en fazla istihdam sağlanan sektörlerdir.

Tablo 41: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1968 - 1972

Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
I. Ulaştırma	11873 6	12299 1	12658 9	12505 1	12526 2
II. Sanayi	15141 1	15183 3	15324 4	15975 8	16705 4
a. İmalât Sanayi	95380	95520	91936	95888	98446
1. Ağır sanayi	28544	29267	27923	29335	30506
2. Gıda Sanayi	15438	14725	14962	15490	16084
3. Mensucat	29439	28803	26817	26863	27098
4. Diğer İmalât sanayi	21959	22725	22234	24200	24758
b. Madencilik ve taşocakçılığı	53077	53313	55944	57785	58413
1. Maden kömürü	43889	43886	46136	47572	48528
2. Bakır	4921	4882	4813	5106	4879
3. Diğer madencilik	4267	4545	4995	5152	5006
c. Elektrik	2954	3000	5364	6085	10196
III. Tekel	58227	51831	47538	51523	54230
IV. Tali kuruluşlar	12969	13898	14640	14763	17197
V. Diğer kamu kuruluşları	13994	13096	13676	14150	14483
Toplam kamu kuruluşları kesimi	35533 7	35364 9	35568 7	36524 5	37822 6

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863, Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s40-41

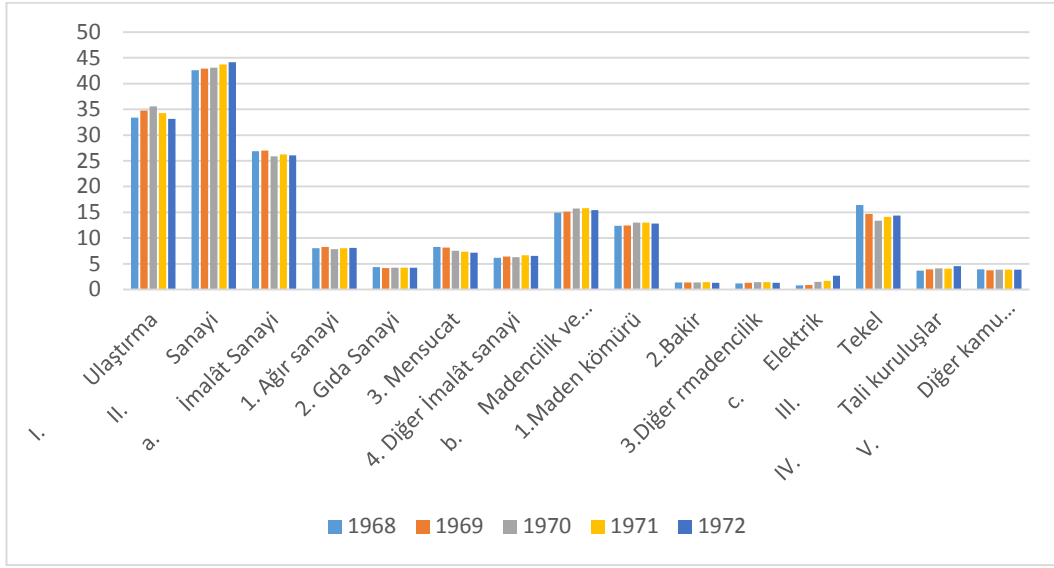
Tablo 42: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1968–1972

Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
I. Ulaştırma	33,42	34,78	35,59	34,24	33,12
II. Sanayi	42,61	42,93	43,08	43,74	44,17
a. İmalât Sanayi	26,84	27,01	25,85	26,25	26,03
1. Ağır sanayi	8,03	8,28	7,85	8,03	8,07
2. Gıda Sanayi	4,34	4,16	4,21	4,24	4,25
3. Mensucat	8,28	8,14	7,54	7,35	7,16
4. Diğer İmalât sanayi	6,18	6,43	6,25	6,63	6,55
b. Madencilik ve taşocaklığı	14,94	15,08	15,73	15,82	15,44
1. Maden kömürü	12,35	12,41	12,97	13,02	12,83
2. Bakir	1,38	1,38	1,35	1,40	1,29
3. Diğer madencilik	1,20	1,29	1,40	1,41	1,32
c. Elektrik	0,83	0,85	1,51	1,67	2,70
III. Tekel	16,39	14,66	13,37	14,11	14,34
IV. Tali kuruluşlar	3,65	3,93	4,12	4,04	4,55
V. Diğer kamu kuruluşları	3,94	3,70	3,84	3,87	3,83
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Tablo 41 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün yıllara göre sektörel dağılımına bakıldığında en fazla istihdamın ortalama olarak % 43,31 payla sanayi sektöründe , sanayi sektörü altında % 15,40 payla madencilik ve taş ocaklığı sektörü olduğu görülmektedir. Sanayiye % 34,23 payla ulaştırma takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte 1968-1972 yılları arasında istihdam sağlayan sektörlerin yıllara göre izlediği seyir yer almaktadır.

Şekil 20 : 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları

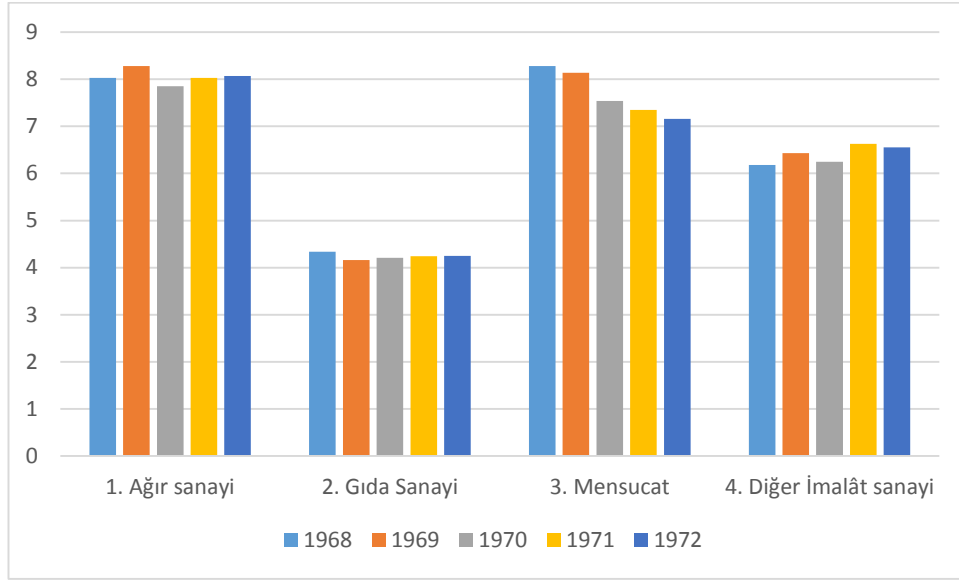

Kaynak: Tablo 42 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu kapsamda, alt sektörler itibariyle en fazla istihdamın imalât sanayiinde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, ikinci plân döneminin ilk ve son yılları karşılaştırıldığında en yüksek işgücü sağlanan sektörün elektrik sektörü olduğu görülmektedir. 1968 yılında 2954 kişi çalışırken, 1972 yılında bu sektörde istihdam edilen kişi sayısı 3,45 katına çıkarak 10196 olmuştur. Diğer sektörlerdeki artış oranı 1-1,5 arasında değişmektedir.

Sanayi sektörü içinde en yüksek istihdam yaklaşık % 27'lik payla imalât sanayiinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayii içinde ise ikinci beş yıllık kalkınma plânı döneminin başlangıç yılı olan 1968 den itibaren mensucat sanayiinde KİT çalışanı istihdamı azalırken ağır sanayi alanında istihdam artmıştır.

Şekil 21 :1968-1972 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 42 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1968-1972 döneminde kamu iktisadi kuruluşlarının Türkiye ekonomisi içindeki payının 1968 yılında % 2,77 iken dönem içinde sürekli azaldığı, ancak dönem sonunda yükselerek %2,72 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 43: 1968-1972 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı

Yıl	İşgücü	İstihdam	Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü	Yüzde (%)
1968	13.592.300	12.807.946	355.337	2,77
1969	13.905.394	13.033.977	353.649	2,71
1970	14.205.788	13.264.658	355.687	2,68
1971	14.540.705	13.643.808	365.245	2,68
1972	14.895.504	13.908.917	378.226	2,72

Kaynak: İşgücü ve İstihdam verileri Demet TÜZÜNKAN, “Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Volume 8 (2) 2015, 90-117, DOI: <http://dx.doi.org/10.18221/bujss.87517>, s 100,102 ve 104; **Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları** Şubat 1979, Yayın No.863, Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s. 40-41; yüzde hesaplamaları yazar tarafından yapılmıştır.

3.2.2.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

Kamu iktisadi kuruluşlarının 1968-1972 yılları arasındaki katma değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

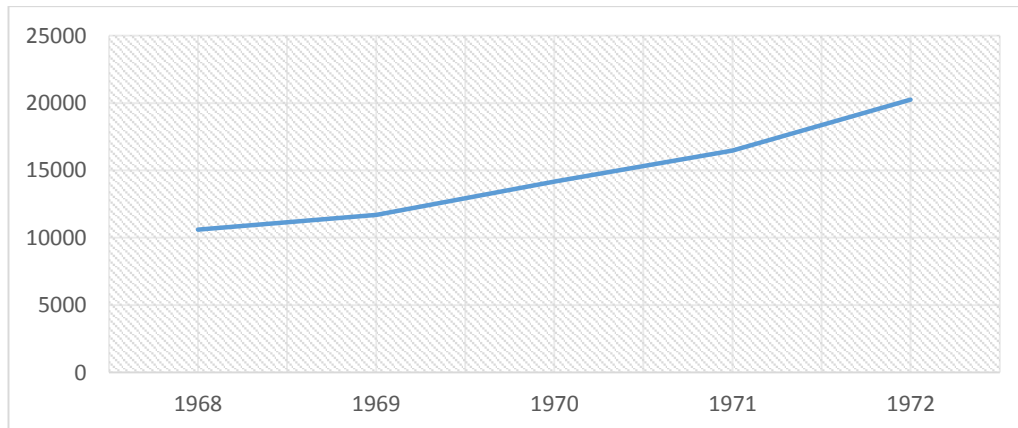
Tablo 44: 1968-1972 Türkiye Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1968	20658,7	10066,4	10592,3
1969	22736,7	11035	11701,7
1970	27104,9	12934	14170,9
1971	36214,5	19731,7	16482,8
1972	41564,9	21322,5	20242,4

Kaynak: Tablo 39 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Buna göre, yıllar itibariyle kamu iktisadi kuruluşlarının katma değer toplamalarının mutlak olarak yükselen bir seyir izlediği görülmektedir.

Şekil 22: 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 44 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur .

Katma değerler toplamı gayrisafi yurtiçi hasılayı (GSYİH) oluşturduğundan bu kuruluşların GSYİH değerlerinin üretici fiyatlarıyla hesaplanan Türkiye geneli cari GSYİH'a oranının, diğer bir ifadeyle GSYİH içindeki paylarının 1969 yılında azaldığı, ancak 1970 yılında arttığı görülmektedir. 1971 yılından sonra tekrar azalma ve artış olmakla birlikte dönem sonunda en yüksek yüzdeye ulaşılan 1970 yılı payı yakalanamamıştır.

Tablo 45: 1968-1972 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (ÜRETİCİ FİYATLARIYLA MİLYON TL)	Oran
1968	20658,7	10066,4	10592,3	157010,2	6,75
1969	22736,7	11035	11701,7	176707,7	6,62
1970	27104,9	12934	14170,9	199603,2	7,10
1971	36214,5	19731,7	16482,8	247755,5	6,65
1972	41564,9	21322,5	20242,4	297397,3	6,81

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863,s14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE); *İstatistik Göstergeler 1923-1991 DİE s 405-410; Oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır.

Ancak, bu değerlerin cari değerler olması nedeniyle yanıltıcı olma niteliği bulunmaktadır. Bu nedenle, faaliyet kollarına göre sabit fiyatlarla kamu kuruluşları katma değerlerine bakıldığında toplam katma değer in aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle daha istikrarlı olduğu görülmektedir.

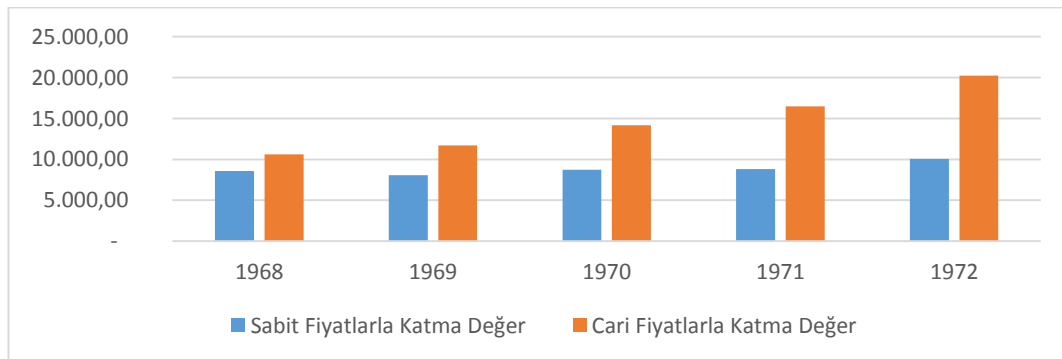
Tablo 46 : Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Katma Değeri, 1968 - 1972 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)

Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
I. Ulaştırma	1790	1473	1961	2041	2531
II. Sanayi	4340	4185	4404	4347	4837
a. İmalât Sanayi	3093	3395	3594	3538	4021
a.1.Ağır sanayi	1351	1418	1514	1462	1682
a.2.Gıda Sanayi	539	579	600	540	777
a.3.Mensucat	598	655	613	657	702
a.4.Diğer İmalât sanayi	605	743	867	879	860
b. Madencilik ve taşocaklığı	942	457	566	420	303
b.1.Maden kömürü	721	232	235	180	102
b.2.Bakır	127	135	117	121	115
b.3.Diğer madencilik	94	90	114	119	86
c. Elektrik	305	333	344	389	513
III. Tekel	1932	1769	1785	1781	2069
IV. Tali kuruluşlar	293	433	391	431	428
V. Diğer kamu kuruluşları	238	208	174	206	207
Toplam kamu kuruluşları kesimi	8593	8068	8715	8806	10072

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863, s. 26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Diğer taraftan, cari ve sabit fiyatlarla katma değerlerin değişimi aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Görüleceği üzere sabit fiyatlarla katma değerler toplamı (GSYİH) yıllar itibariyle fazla değişkenlik göstermemektedir. Dolayısıyla, sabit fiyatlar yönüyle bakıldığında Türkiye GSYİH içindeki paylarının da daha istikrarlı olacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 23: 1968-1972 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri Karşılaştırması (Cari Fiyatlarla ve Sabit Fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 44 ve Tablo 46 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3. 1973-1977 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri

3.2.3.1.Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1973-1977 döneminde KİT yatırımlarının değeri ile toplam yatırımlar içindeki payını gösterir tablo aşağıda yer almaktadır. Bu çerçevede, KİT yatırımlarının değer olarak 1973 yılında 11.810,0 milyon TL iken 1977 yılında 45.864,0 milyon TL'ye yükseldiği, toplam yatırımlar içindeki payının ise aynı yıllar itibariyle % 22'den %23,3'e yükseldiği görülmektedir. Yatırımların programa göre ortalama olarak % 84 oranında başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 47: 1973-1977 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları

Yıllar	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	Yatırımların Programa Göre Gelişme Durumu (%)
1973	11.810,00	22	81
1974	15.790,00	21	77
1975	26.226,00	24	98
1976	34.849,00	25,3	85
1977	45.864,00	23,3	76

Kaynak: Barış Övgün, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115.

Üçüncü plân döneminde en yüksek KİT yatırımı, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere % 44,2'lik payla imalât sektörüne yönelik olmuştur. Onu % 24,7 ile hizmetler ve % 20,2 ile enerji sektörü takip etmiştir. Kamuda ise en yüksek yatırım hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Ardından sırasıyla % 23,6'lık payla imalât, % 14,1'lik payla enerji ve %10,4 lük payla tarım gelmektedir.

Tablo 48 : III.PlanDöneminde (1973-1977) Kamu ve KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Cari Fiyatlarla, Milyon TL.)

	KİT		KAMU	
	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde
Tarım	888	0,6	30 935,0	10,4
Madencilik	15 198,0	10,3	19 849,0	6,7
İmalat	65 208,0	44,2	70 072,0	23,6
Enerji	29 753,0	20,2	41 814,0	14,1
Hizmetler	36 352,0	24,7	134 201,0	45,2
TOPLAM	147 399,0	100	296 871,0	100

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 128.

KİT yatırımları ile kamu yatırımlarının üçüncü plân döneminin başlangıç ve bitiş yıllarındaki dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

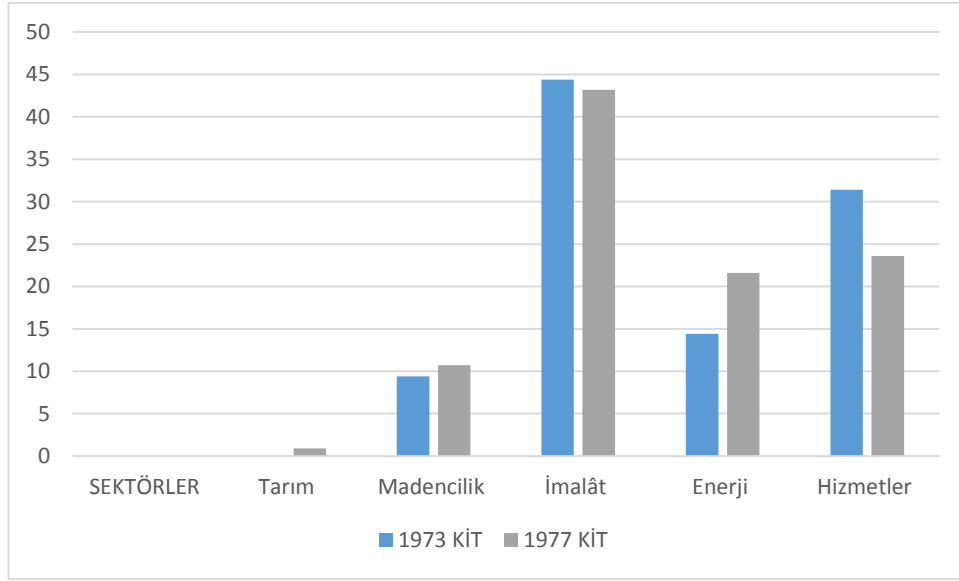
Tablo 49: 1973 ve 1977 Yıllarında KİT ve Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

SEKTÖRLER	1973		1977	
	KİT	KAMU	KİT	KAMU
Tarım	0,4	9,3	0,9	11,6
Madencilik	9,4	6,3	10,7	6,9
İmalât	44,4	23,8	43,2	22,6
Enerji	14,4	13,1	21,6	14,9
Hizmetler	31,4	47,5	23,6	44
	99,6	100	100	100

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 129.

Tablo incelendiğinde dönem başında KİT yatırımlarının madencilik ve enerji sektöründe arttığı, diğer sektörlerde ise azaldığı görülmektedir.

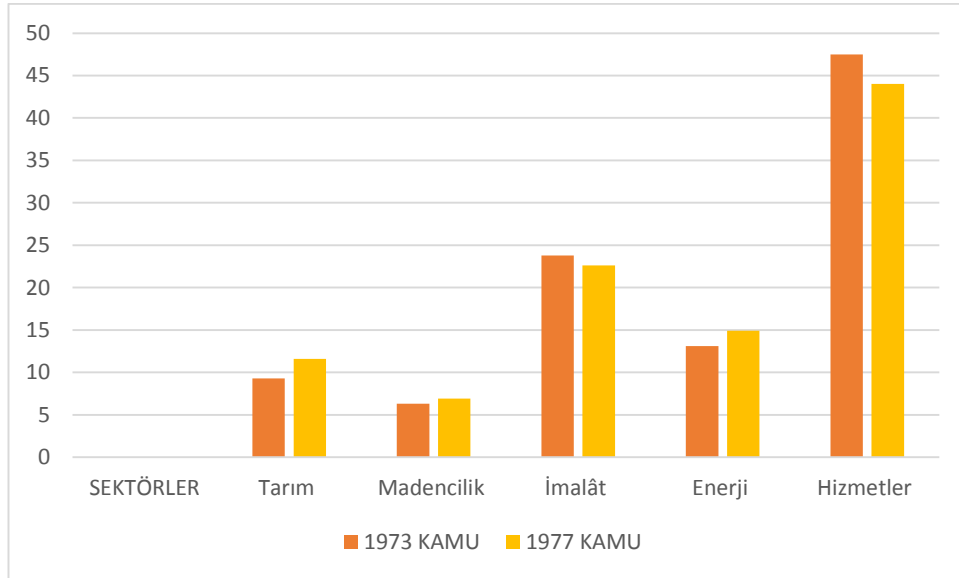
Şekil 24: 1973 ve 1977 Yıllarında KİT Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 49 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu yatırımında enerji, tarım ve madencilik sektöründe arttığı, hizmetler ve imalat sektörlerinde ise azaldığı görülmektedir.

Şekil 25: 1973 ve 1977 Yıllarında Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 49 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

3.2.3.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

Kamu iktisadi teşebbüslerinin 1973-1976 yılları arasında üretimdeki payları sürekli olarak artmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere 1973 yılından itibaren cari olarak üretim değeri sürekli yükselmiştir. 1976 yılına gelindiğinde, dönemin başlangıç yılı olan 1973 yılına göre cari fiyatlarla üretim 2,6 katına çıkmıştır.

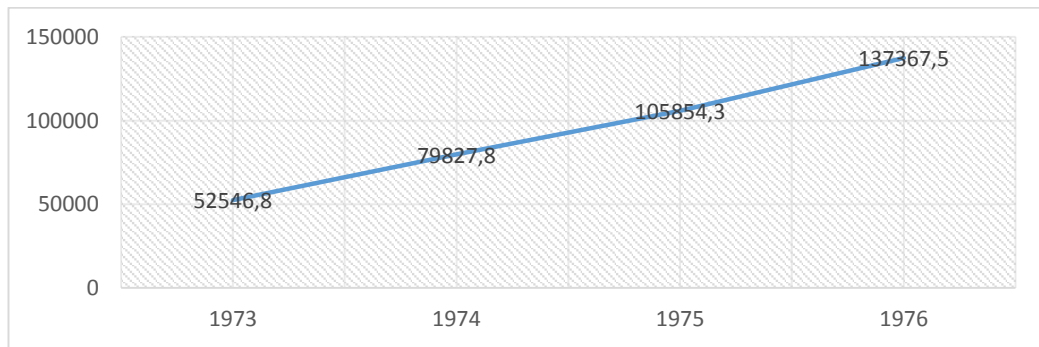
Tablo 50: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1973-1976 (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1973	52546,8	28206,7	24340,1
1974	79827,8	47929,5	31898,3
1975	105854,3	61197,37	44656,6
1976	137367,5	81395,1	55972,4

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

KİT üretiminin yıllar içinde izlediği gelişim aşağıdaki şekilde görülmektedir.

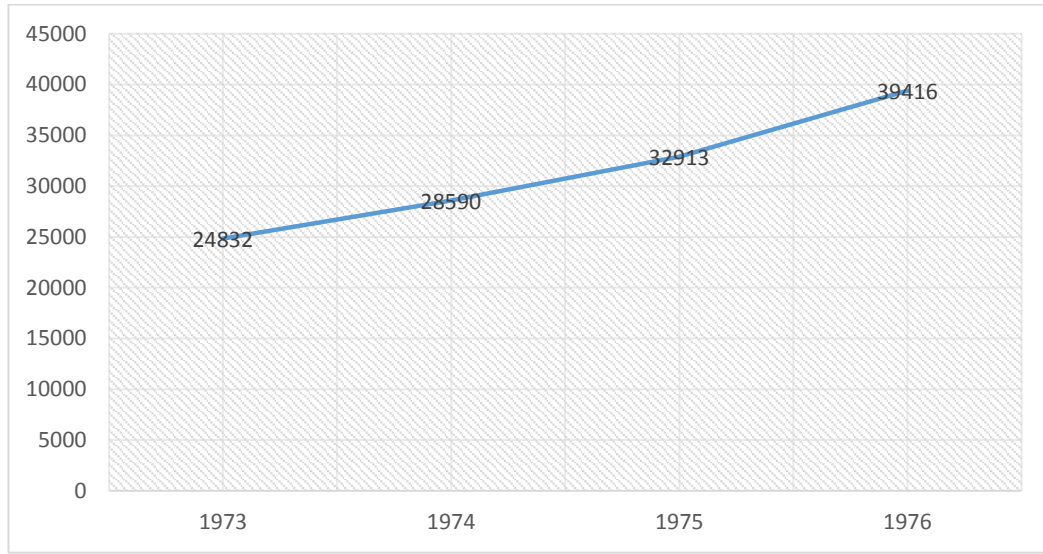
Şekil 26: 1973-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 47 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sabit fiyatlarla KİT üretimine bakıldığında da KİT üretiminin arttığı görülmektedir. 1973 yılında sabit fiyatlarla 24.832 milyon TL olan üretim, 1974 yılında 28.590 milyon TL, 1975 yılında 32.913 milyon TL ve 1976 yılında 39.416 TL olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilde sabit fiyatlar KİT üretiminin seyri yer almaktadır.

Şekil 27: 1973-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL, 1962 fiyatları ile)

Kaynak: Tablo 51 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Faaliyet kollarına göre KİT üretimine bakıldığında ortalama olarak en yüksek üretimin sanayi sektöründe, sanayi alt sektörü olarak da imalât sanayi sektöründe yapıldığı görülmektedir. KİT üretiminin yoğunlaştığı diğer sektörler tek el ve imalât alt sektörü olan ağır sanayi sektörüdür. Ağır sanayiye ise madencilik ve taş ocakçılığı, diğer imalât sanayi, gıda ve mensucat sanayi üretimleri takip etmektedir.

Tablo 51: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1973 - 1976 (Milyon TL, 1962 Fiyatları İle)

Sektörler	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	3588	3331	4159	4441
II. Sanayi	12228	13708	14436	17781
a. İmalât Sanayi	9371	10357	10669	13143

1. Ağır sanayi	4226	4567	4180	5464
2.Gıda Sanayi	1898	2208	2332	2949
3.Mensucat	1506	1544	1627	1968
4.Diğer İmalât sanayi	1741	2038	2530	2761
b. Madencilik ve taşocaklığı	1976	2319	2736	3303
1. Maden kömürü	766	784	818	866
2.Bakır	234	317	424	597
3.Diğer madencilik	976	1218	1494	1840
c. Elektrik	881	1032	1031	1335
III. Tekel	4780	5599	6984	8199
IV. Tali kuruluşlar	3760	5522	6796	8376
V. Diğer kamu kuruluşları	476	430	538	619
Toplam kamu kuruluşları kesimi	24832	28590	32913	39416

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Faaliyet kollarına göre KİT üretiminde 1976 yılında ilk yıl olan 1973 yılı ile karşılaştırıldığında en fazla üretim artışının madencilik ve taş ocaklığı sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde, bakır üretimi 2,5 katına, diğer madencilik üretimi 1,89 katına yükselmiştir.

Diğer taraftan, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında KİT'lerin üretim ve satış hasılatı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 52:KİT'lerin Üretim ve Satış Hâsılatı (Cari Fiyatlarla- Milyar TL)

Yıllar	Üretim	Yüzde Artış	G.S.Sat. Has.	Yüzde Artış
1973	36,9	---	45,4	---
1974	57,6	56,1	71,5	57,5
1975	72,7	26,2	92,9	29,9
1976	97,7	34,4	127,1	36,8
1977	128,2	31,2	170,2	33,9

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 125, <http://ekutup.dpt.gov.tn/plân4.pdf>

3.2.3.2.İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1973-1976 yılları arasında kamu kuruluşlarında çalışan işgücü aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

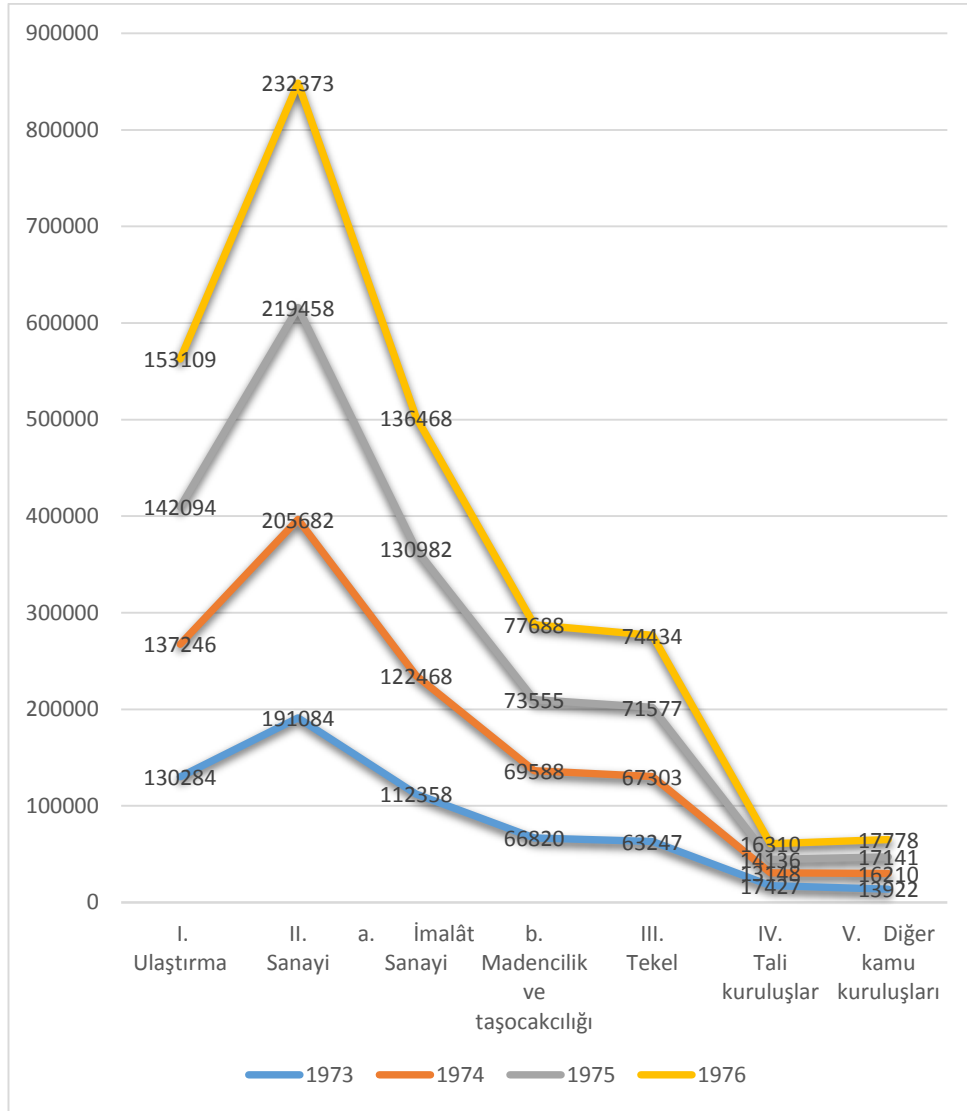
Tablo 53: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1973 - 1976

Sektörler	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	130284	137246	142094	153109
II. Sanayi	191084	205682	219458	232373
a. İmalât Sanayi	112358	122468	130982	136468
a.1. Ağır sanayi	40008	45199	49289	56708
a.2. Gıda Sanayi	15916	17477	20564	22580
a.3. Mensucat	31157	33440	32849	27005
a.4. Diğer İmalât sanayi	25277	26352	28280	30175
b. Madencilik ve taşocakçılığı	66820	69588	73555	77688
b.1.Maden kömürü	51848	54504	55610	59303
b.2.Bakir	4491	4455	6988	6694
b.3.Diğer madencilik	10481	10629	10957	11891
c. Elektrik	11906	13626	15421	18217
III. Tekel	63247	67303	71577	74434
IV. Tali kuruluşlar	17427	13148	14136	16310
V. Diğer kamu kuruluşları	13922	16210	17141	17778
Toplam kamu kuruluşları kesimi	415964	439589	464906	494004

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863, s. 40-41,Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Üst sektörler olan ulaştırma, sanayi ve tekel açısından faaliyet kollarına göre kamu iktisadi kuruluşlarında çalışan kişi sayısının ortalama olarak 212.149 kişi ile en fazla sanayi sektöründe olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünü 140.683 kişi ile ulaştırma ve 69.140 kişi ile tekel takip etmektedir. Alt sektörler yönüyle bakıldığında ise, en fazla işgücü ortalama olarak 125.569 kişi ile imalât sanayi sektörüne sağlanmıştır. Onu madencilik ve taş ocakçılığı sektörü takip etmektedir.

Şekil 28 : Sektörlere Göre Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü (1973-1976)

Kaynak: Tablo 53 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün yıllara göre sektörel oransal dağılımına bakıldığında en fazla istihdamın ortalama olarak % 46,74 payla sanayi sektöründe olduğu görülmektedir. Sanayiye % 31,02 payla ulaştırma ve % 15,25 payla tekelle takip etmektedir. Alt sektörler itibariyle imalât sanayiinde ortalama olarak işgücünün % 27,67'si istihdam edilirken onu % 15,86 payla madencilik ve taş ocaklılığı takip etmektedir.

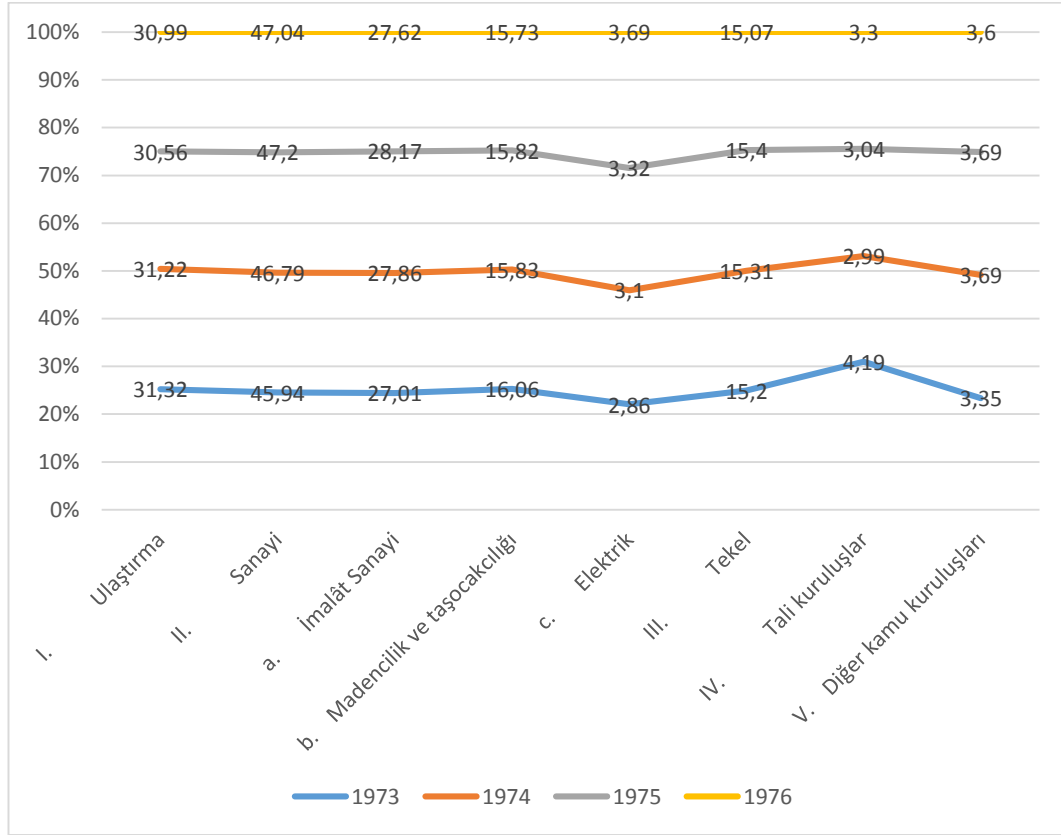
Tablo 54: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1973– 1976

Sektörler	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	31,32	31,22	30,56	30,99
II. Sanayi	45,94	46,79	47,20	47,04
a. İmalât Sanayi	27,01	27,86	28,17	27,62
1. Ağır sanayi	9,62	10,28	10,60	11,48
2. Gıda Sanayi	3,83	3,98	4,42	4,57
3. Mensucat	7,49	7,61	7,07	5,47
4. Diğer İmalât sanayi	6,08	5,99	6,08	6,11
b. Madencilik ve taşocaklığı	16,06	15,83	15,82	15,73
1.Maden kömürü	12,46	12,40	11,96	12,00
2.Bakir	1,08	1,01	1,50	1,36
3.Diğer madencilik	2,52	2,42	2,36	2,41
c. Elektrik	2,86	3,10	3,32	3,69
III. Tekel	15,20	15,31	15,40	15,07
IV. Tali kuruluşlar	4,19	2,99	3,04	3,30
V. Diğer kamu kuruluşları	3,35	3,69	3,69	3,60
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Tablo 53 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Aşağıdaki grafikte 1973-1976 yılları arasında kamu iktisadi kuruluşları işgücünün sektörel dağılım oranlarının yıllara göre izlediği seyir yer almaktadır.

Şekil 29 : 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları

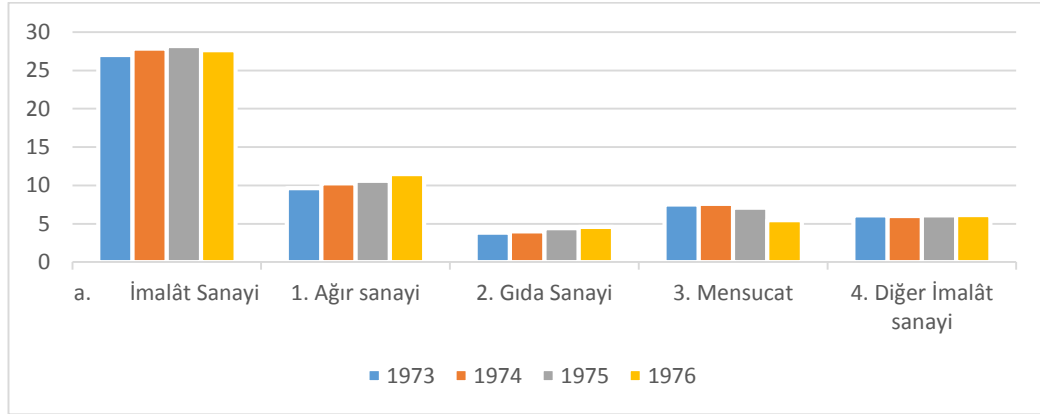
Kaynak: Tablo 53 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu kapsamda, grafikte sanayi, imalât, madencilik ve taş ocakçılığı ile tekel sektöründe istihdam edilen çalışan oranının 1975 yılına kadar yükseldiği, sonra azaldığı görülmektedir. Elektrik sektörü ile diğer kamu kuruluşlarına sağlanan işgücü oranı ise sürekli yükselmiştir.

Alt sektörlerde ise elektrik sektöründe çalışanların yüzdesi 1,29 katına çıkarken, bakır sektöründe 1,26, ağır sanayi ve gıda sanayi çalışanların oranı ise 1,19 katına çıkmıştır.

İmalat sektöründe dönem sonunda dönem başına göre istihdam edilen kamu iktisadi kuruluşları işgücünün oranına bakıldığında ağır sanayide ve gıda sanayiinde çalışan oranı artarken mensucat sanayiinde azaldığı, diğer imalât sanayiinde ise oranın hemen hemen aynı kaldığı görülmektedir.

Şekil 30 :1973-1976 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 54 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1963-1976 kamu iktisadi kuruluşlarının Türkiye ekonomisi içindeki payının 1973 yılında % 2,93 iken 1976 yılında kadar sürekli yükseldiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, ikinci plân dönemi dışında istihdamda kamu iktisadi kuruluşlarının payı sürekli olarak artmış ve önemini sürdürmüştür.

Tablo 55: 1973-1976 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı

Yıl	İşgücü	İstihdam	Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü ¹³⁹	Yüzde (%)
1973	15.294.902	14.206.697	415.964	2,93
1974	15.534.870	14.386.813	439.589	3,06
1975	15.985.366	14.593.921	464.906	3,19
1976	16.702.372	15.070.207	494.004	3,28

Kaynak: İşgücü ve İstihdam verileri Demet TÜZÜNKAN, *Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Volume 8 (2) 2015, 90-117, DOI: <http://dx.doi.org/10.18221/bujss.87517>, s 100,102 ve 104; Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 40-41,Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü; yüzde hesaplamaları yazar tarafından yapılmıştır.

¹³⁹ İşgücü birimi çalışanlar sayısıdır. Bkz. Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 8, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Diğer taraftan, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında kamu iktisadi teşebbüslerinde istihdam edilen kişi sayısının 1977 yılında 646 157 kişiye yükseldiği ifade edilmektedir. KİT'lerin yurt içi sivil istihdama katkısı dördüncü plânda, 1973 yılında yüzde 3,1¹⁴⁰, 1977 yılında yüzde 4,3, tarım dışı sivil istihdama katkıları da 1973 ve 1977 yılları için sırasıyla yüzde 8,7 ve yüzde 10,6 olarak yer almaktadır. Öte yandan, kamu girişimciliği kapsamına giren teşebbüslerde ise 1977 yılı sonuna göre yaklaşık 558 598'i işçi 332 667'si memur olmak üzere toplam 891 265 kişi istihdam edildiği, bu sayıdaki personelin 1977 yılındaki toplam tarım dışı sivil istihdamın yüzde 15,8' ini oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁴¹

3.2.3.3. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

Kamu iktisadi kuruluşlarının 1973-1976 yılları arasındaki katma değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 56: 1973-1976 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL-Cari Fiyatlarla)

	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer
1973	52546,8	28206,7	24340,1
1974	79827,8	47929,5	31898,3
1975	105854,3	6119737	44656,6
1976	137367,5	81395,1	55972,4

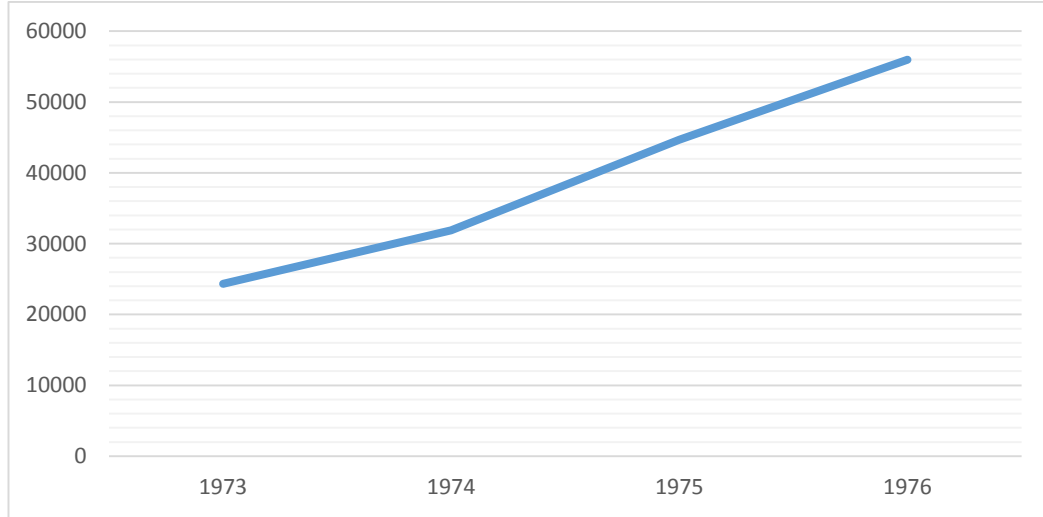
Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)

¹⁴⁰ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, DPT ve Maliye Bakanlığı verilerini esas almışken, bu bölümde yer alan tablolarda Devlet İstatistik Enstitüsü verileri kullanıldığı için sonuçlar arasında farklılık oluşabilmektedir.

¹⁴¹ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 125.

Buna göre, yıllar itibariyle kamu iktisadi kuruluşlarının katma değer toplamlarının yükselen bir seyir izlediği, 1973 yılında 24340,1 milyon TL iken 1976 yılında 2,30 katına çıkarak 55972,4 milyon TL olmuştur.

Şekil 31: 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri (Milyon TL- Cari fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 56 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Katma değerler toplamı gayrisafi yurtiçi hasılayı (GSYİH) oluşturduğundan bu kuruluşların üretici fiyatlarıyla hesaplanan Türkiye geneli cari GSYİH'a oranı, diğer bir ifadeyle GSYİH içindeki paylarına bakıldığında 1973 ve 1975 yıllarında azaldığı, ancak 1974 ve 1976 yıllarında arttığı görülmektedir. 1976 yılı ile 1973 yılı karşılaştırıldığında ise başlangıç yılına göre gayrisafi yurtiçi hasılaya katkılarının arttığı görülmektedir.

Tablo 57: 1973-1976 Yılları Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri ve GSYİH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Katma Değer	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Üretici Fiyatlarıyla Milyon TL)*	Oran
1973	24340,1	373420,1	6,52
1974	31898,3	519316,3	6,14

Yıllar	Katma Değer	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Üretici Fiyatlarıyla Milyon TL)*	Oran
1975	44656,6	662259,1	6,74
1976	55972,4	842969,1	6,64

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE); *İstatistik Göstergeler 1923-1991, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 1472, Ankara, 1993, s 405-410; Oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır.

Faaliyet kollarına göre sabit fiyatlarla kamu kuruluşları katma değerlerine bakıldığında toplam katma değer 1974 yılında bir önceki yıla göre azaldığı, ancak sonraki yıllarda arttığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle faaliyet kollarına göre kamu kuruluşları katma değerleri yer almaktadır.

Tablo 58 : Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Katma Değeri, 1973 - 1976 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)

Sektörler	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	2535	2266	2725	3144
II. Sanayi	6713	6704	7890	9391
a. İmalât Sanayi	4949	5037	5864	7113
1. Ağır sanayi	1960	1935	2528	3303
2. Gıda Sanayi	1186	1389	1291	1632
3. Mensucat	822	612	802	892
4. Diğer İmalât sanayi	981	1101	1243	1286
b. Madencilik ve taş ocaklığı	1355	1301	1575	1548
1. Maden kömürü	650	644	633	694
2. Bakır	162	203	355	373
3. Diğer madencilik	543	454	587	481
c. Elektrik	409	366	451	730
III. Tekel	2225	2473	3659	3674
IV. Tali kuruluşlar	445	433	533	658
V. Diğer kamu kuruluşları	289	259	311	397
Toplam kamu kuruluşları kesimi	12207	12135	15118	17264

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, s 26.

Bunlarla birlikte, KİT'lerin üretiminin en fazla sanayi sektöründe olduğu bilgisi göz önünde tutulduğunda, KİT'lerin sanayi sektörünün katma değerinin bütün sanayi sektörünün toplam katma değeri içindeki payına bakmak da yararlı olacaktır. Üçüncü plân döneminde KİT'lerin tüm sanayi sektöründeki katma değer dördte biri civarında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, KİT'lerin sanayi sektörüne sağladığı katma değer 1977 yılında 1973 yılına göre yaklaşık üç katına çıkmıştır. Aşağıdaki tabloda KİT'lerin sanayi sektörü katma değeri içindeki payı yer almaktadır.

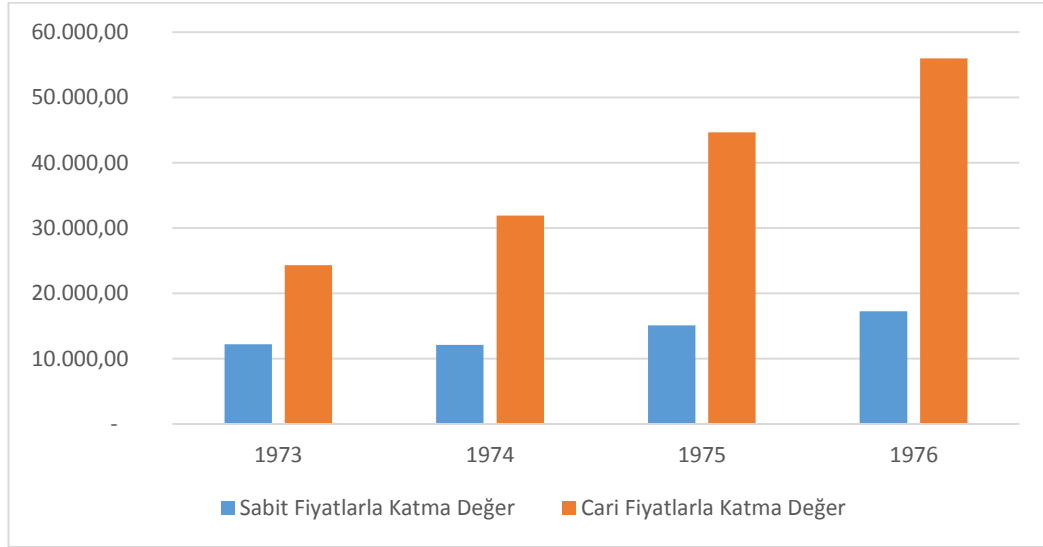
Tablo 59: 1973-1977 Döneminde KİT'lerin Sanayi Sektörü Katma Değeri İçindeki Payı (Cari Faktör Fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıl	Sanayi Katma Değeri (1)	Sanayi Sektörü KİT'lerin Katma Değeri (2)	KİT'lerin Payı % (3)
1973	53.372	13.880	26,0
1974	76.710	20.574	26,8
1975	93.531	26.155	28,0
1976	114.978	34.440	30,0
1977	148.014	43.910	29,7
1973-1977	486.605	138.959	28,6

Kaynak: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s 125

Diğer taraftan, cari ve sabit fiyatlarla katma değerlerin değişimi aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Görüleceği üzere sabit fiyatlarla katma değerler toplamı (GSYİH) yıllar itibariyle fazla değişkenlik göstermemektedir. Dolayısıyla, Türkiye GSYİH içindeki payının da daha istikrarlı olacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 32: 1973-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Katma Değerleri Karşılaştırması (Cari Fiyatlarla ve Sabit Fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 56 ve Tablo 58 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1977 yılı için ise KİT'lerin gayrisafi milli hasılaya oranı Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında % 7,8 olarak gösterilmektedir.¹⁴²

3.2.4. 1979-1983 Döneminde Kamu İktisadi Teşebbüsleri

3.2.4.1. Yatırımda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

1978-1980 yılları arasında KİT yatırımlarının değeri ile toplam yatırımlar içindeki paylarını gösterir tablo aşağıda yer almaktadır. Değer olarak KİT yatırımlarının yaklaşık beş katına çıktığı görülmektedir. Toplam yatırımlar içindeki payı ise yaklaşık olarak % 14 artmıştır. Bu sonuç, KİT'lerin ülke ekonomisi içindeki yerlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yatırımların programa göre gelişimine bakıldığında da KİT'lerin oldukça başarılı oldukları görülmektedir.

¹⁴² 1977 yılı için KİT'lerin GSYİH değerleri bilgisi bulunmadığından Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânında (s 125) yer alan GSMH verisi kullanılmıştır..

Tablo 60: 1978-1980 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları

	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	Yatırımların Programa Göre Gelişme Durumu (%)
1978	60.016,00	22,9	86
1979	125.976,00	28,6	118
1980	287.903,00	36,6	132

Kaynak: Barış Övgün, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115.

Diğer taraftan, 1981 yılında KİT’lerin gerçekleşen toplam yatırım harcamalarındaki payı % 31 iken 1982’de % 32 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴³

3.2.4.2. Üretimde Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin Payı

KİT’ler 1982 yılında taş kömürü, blister bakır, saf kükürt, petro kimya ürünleri, vagon üretimi, demiryolu ve hava yolu taşımacılığı ve radyo yayını üretimini tekel olarak yürütmektedir.

KİT’lerin üretiminde büyük paya sahip olduğu mal ve hizmetlere linyit üretimi (586), bor mineralleri (% 88), petrol ürünleri (% 86), elektrik enerjisi (% 87), kağıt (% 74), çelik külçe (% 64), şeker (% 71) ve demir cevheri (% 64) örnek olarak gösterilebilir. Tekstil ve çimento üretiminde başlangıçta önemli olan KİT payı, zaman içinde tekstilde % 15’e, çimentoda ise % 32’ye düşmüştür.¹⁴⁴

¹⁴³M.Ali Bilginoğlu, “KİT sorunu ve Çözüm Yolları”, s 79.

¹⁴⁴M.Ali Bilginoğlu, KİT Sorunu ve Çözüm Yolları, s 79, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516163>

3.2.4.3. İstihdamda Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

KİT'lerin toplam sivil istihdam içindeki sektörler itibariyle istihdam ettiği kişi sayısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu çerçevede, 1978 yılında 320 bin kişi ile en fazla sanayi sektöründe istihdam sağlanmıştır. KİT'lerin sanayi sektöründe liderliğini, 156 bin kişi ile haberleşme, 70 bin kişi ile bankacılık ve 13 bin kişi ile hizmet ve diğer sektörler takip etmiştir. 1982 yılında haberleşme sektörü ile hizmet ve diğer sektörlerde KİT'lerde istihdam edilen kişi sayısının değişmediği görülmektedir. Diğer taraftan, sanayi sektöründe istihdam azalmış görünmektedir. Bankacılık sektöründe ise istihdam artmıştır.

Tablo 61: 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin Toplam Sivil İstihdamdaki Payı (Bin kişi)

Sektörler	1978			1982		
	KİT	Türkiye	KİT %	KİT	Türkiye	KİT %
Sanayi	320	1.826	17,5	312	1.851	16,9
Haberleşme	156	501	31,1	156	497	31,4
Bankacılık	70	850	8,2	77	888	8,7
Hizmet ve Diğer	13	2.535	0,4	13	2.740	0,5
Ara Toplam	559	5.712	9,8	558	5.976	9,3
Tarım	-	9.537	-	-	9.481	-

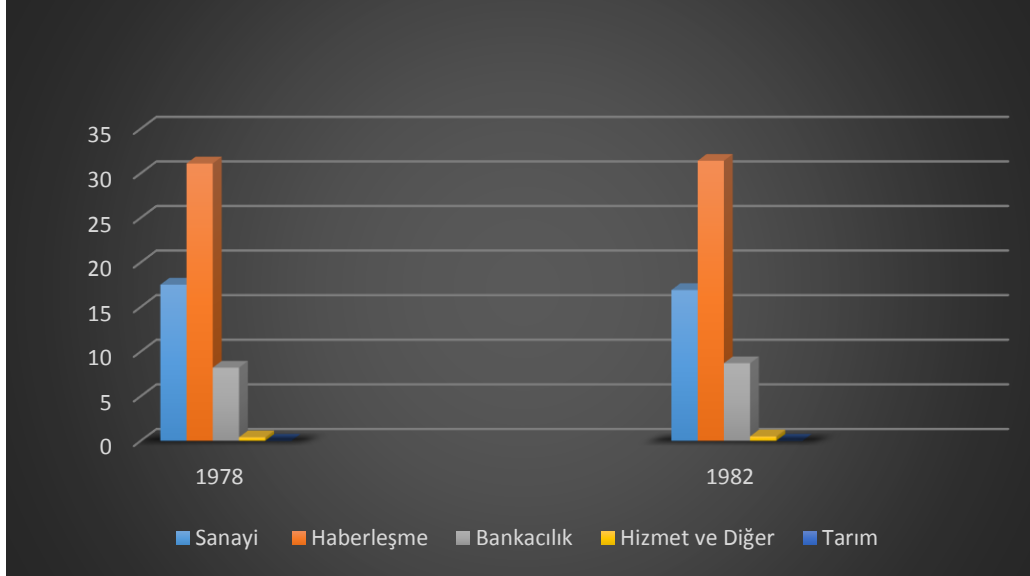
Kaynak: M. Ali Bilginoğlu, KİT Sorunu ve Çözüm Yolları, s. 78,

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516163>

KİT'lerin toplam sivil istihdam içindeki sektörler itibariyle payı aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Bu çerçevede, 1978 yılında % 31,1'lik payla en fazla haberleşme sektöründe istihdam sağlanmıştır. Bu oran 1982 yılında % 31,4'e yükselmiştir. Haberleşme sektörünü % 17,5 oranıyla sanayi, % 8,2 ile bankacılık ve %0,4 ile hizmet ve diğer takip etmektedir. 1982 yılında haberleşme sektörünün KİT'lerin istihdamındaki

üstünlüğünü koruduğu görülmektedir. Diğer taraftan, sanayi sektöründe payları azalmış görünmektedir. Bankacılık sektörü ile hizmet ve diğer sektörlerde ise payı artmıştır.

Şekil 33 : 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin Toplam Sivil İstihdamdaki Payı (%)

Kaynak: Tablo 61 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Bunlarla birlikte, 1980 yılında KİT'lerin toplam istihdam içindeki payı % 3,80 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁵

3.2.4.4. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin Payı

Faaliyet alanlarına göre KİT'lerin GSYİH içindeki payı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Bu kapsamda, 1978 yılında KİT'ler GSYİH'ya en fazla mali müesseseler (% 36) ve sanayi sektöründe katkı sağlamıştır. Bu sektörleri ulaştırma ve haberleşme (% 24) ile ticaret takip etmektedir. 1982 yılında ise mali müesseselerin payı artarken diğer sektörlerin tümünde KİT'lerin GSYİH içindeki payı azalmıştır.

¹⁴⁵ Barış Övgün, 2009, s 112.

Tablo 62 : 1978 ve 1982 Yıllarında KİT'lerin GSYİH İçindeki Payı (%) (1968 Fiyatlarıyla)

Faaliyet Dalı	1978	1982
Tarım	-	-
Sanayi	32	25
Ticaret	5	3
Ulaştırma ve Haberleşme	24	23
Mali Müesseseler	36	46
Hizmet, İnşaat ve Diğer	2	3
Toplam	13	11

Kaynak: M.Ali Bilginoğlu, “KİT Sorunu ve Çözüm Yolları”, s 78,

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516163>

EKLER :

EK1: Sanayi Dallarının Özel Sermaye ve Devlet Kuruluşları Olarak Dağılışı

	1950		%		1952		%	
	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D	Ö
Gıda	9	953	1	99	9	1048	0,85	99,15
İçki	10	14	41,7	58,3	10	22	31,25	68,75
Tütün	10	47	17,5	82,5	21	101	17,21	82,79
Dokuma	16	441	3,5	96,5	15	551	2,65	97,35
Giyim	2	25	7,4	92,6	2	9	18,18	81,82
Tahta-Mobilya (a)	11	223	4,7	95,3	13	231	5,33	94,67
Kağıt-K.Yapınları	2	9	18,2	81,8	2	7	22,22	77,78
Basım-Yayın	2	79	2,5	97,5	2	69	2,82	97,18
Deri- D.Yapınları (b)	-	42	-	100	-	39	-	100
Kauçuk	-	48	-	100	-	56	-	100
Kimya	6	308	1,9	98,1	6	355	1,66	98,34
Petrol, M.Kömürü (c)	2	-	100	-	2	-	100	-
Taş-Toprak	4	97	4	96	5	109	4,39	95,61
Maden Eritme	3	43	5,5	93,5	5	35	12,5	87,5
Madeni Eşya	12	64	15,8	84,2	12	64	15,79	84,21
Makine	3	61	4,7	95,3	3	67	4,29	95,71
Ulaştırma Araçları	11	35	23,9	76,1	8	31	20,51	79,49
Çeşitli	-	42	-	100	-	38	-	100
					-			
Toplam	103	2531	-	-	115	2832		

	1954		%		1956		%	
	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.
Gıda	18	1187	1,49	98,51	30	1294	2,27	97,73
İçki	14	30	31,82	68,18	13	36	26,53	73,47
Tütün	15	184	7,54	92,46	22	203	9,78	90,22
Dokuma	20	714	2,72	97,28	23	869	2,58	97,42
Giyim	2	15	11,76	88,24	2	24	7,69	92,31
Tahta-Mobilya (a)	11	250	4,21	95,79	10	416	2,35	97,65
Kağıt-K.Yapınları	2	7	22,22	77,78	2	14	12,50	87,50
Basım-Yayın	7	96	6,8	93,2	4	119	3,25	96,75
Deri- D.Yapınları (b)	-	45	-	100	-	53	-	100,00
Kauçuk	-	65	-	100	-	92	-	100,00
Kimya	9	457	1,93	98,07	8	504	1,56	98,44

Petrol, M.Kömürü (c)	1	2	33,33	66,67	5	2	71,43	28,57
Taş-Toprak	4	357	1,11	98,89	6	416	1,42	98,58
Maden Eritme	8	49	14,04	85,96	9	63	12,50	87,50
Madeni Eşya	11	77	12,5	87,5	11	103	9,65	90,35
Makine	3	76	3,8	96,2	3	110	2,65	97,35
Ulaştırma Araçları	12	44	21,43	78,57	11	70	13,58	86,42
Çeşitli	9	48	15,79	84,21	10	55	15,38	84,62
Toplam	146	3703			169	4443		

	1958		%		1960		%	
	D.	Ö.	D	Ö.	D.	Ö.	D.	Ö.
Gıda	34	1331	2,49	97,51	32	1600	1,96	98,04
İçki	16	41	28,07	71,93	16	80	16,67	83,33
Tütün	22	172	11,34	88,66	31	103	23,13	76,87
Dokuma	21	972	2,11	97,89	21	1014	2,03	97,97
Giyim	2	34	5,56	94,44	2	49	3,92	96,08
Tahta-Mobilya (a)	12	457	2,56	97,44	17	407	4,01	95,99
Kağıt-K.Yapınları	2	24	7,69	92,31	3	34	8,11	91,89
Basım-Yayın	5	133	3,62	96,38	5	152	3,18	96,82
Deri- D.Yapınları (b)	-	73	-	100	-	137	-	100
Kauçuk	-	144	-	100	-	149	-	100
Kimya	10	539	1,82	98,18	11	591	1,83	98,17
Petrol, M.Kömürü (c)	6	2	75	25	6	1	85,71	14,29
Taş-Toprak	13	440	2,87	97,13	13	391	3,22	96,78
Maden Eritme	11	88	11,11	88,89	11	104	9,57	90,43
Madeni Eşya	14	142	8,97	91,03	14	160	8,05	91,95
Makine	4	177	2,21	97,79	4	143	2,72	97,28
Ulaştırma Araçları	12	81	12,9	87,1	12	78	13,33	86,67
Çeşitli	11	76	12,64	87,36	21	85	19,81	80,19
Toplam	195	4926			219	5278	-	-

Kaynak: Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 167.

Not: Kitapta yer alan bazı toplama hatalarının düzeltmeleri ile 1952 – 1958 yılları arasındaki yüzde hesaplamaları yazar tarafından yapılmıştır.

EK 2: Kamu İktisadi Kuruluşları

Sektör ve Kuruluşun Adı	Faaliyete Geçiş Dönemi	Verilerin Dönem	Kapsadığı
I. Ulaştırma			
A. T.C Devlet Demiryolları	1924	1939-1976	
B. Deniz Yolları, Denizcilik Bankası ve D. B. Deniz Nakliyatı T.A.Ş.(1955)	1934	1939-1976	
C. Türk Hava Yolları	1933	1939-1976	
D. P.T.T	1933	1939-1976	
E. DİTAŞ, Deniz İşletmeciliği ve Tankercilik A.Ş. (1)	1974	1974-1976	
II. Sanayi			
A. İmalat Sanayi			
1. Ağır Sanayi			
(1) Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu	1950	1950-1976	
(2) Demir Çelik İşletmeleri, (1939-1954) arası bir Sümerbank kuruluşu (Karabük) daha sonra Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri		1939-1976	
(3) İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş	1960	1960-1976	
(4) İskenderun Demir ve Çelik İşletmesi	1975	1975-1976	
(5) PETKİM, Petro Kimya A.Ş	1965	1965-1976	
(6) ERDEMİR, Ereğli Demir Çelik(2)		1973-1976	
2. Gıda Sanayi			
(1) Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş	1926	1939-1976	
(2) Ordu Soya Sanayi A.Ş	1957	1957-1976	
(3) Aksaray Azmi Milli T.A.Ş	1925	1949-1976	
(4) Güneydoğu Sanayi ve Ticaret A.Ş	1959	1959-1976	
(5) Ülfe Gıda ve Sabun Sanayi A.Ş	1959	1959-1976	
(6) Yem Sanayi T.A.Ş	1956	1956-1976	
(7) Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu	1963	1964-1976	
(8) Kepez Meyve, Sebze İstihsal ve Konservecilik T.A.Ş (3)	1966	1966-1971	
(9) Yurt Ürünler Sanayi ve Ticaret A.Ş	1966	1966-1976	
(10) Bilecik Konserve Sanayi A.Ş (4)	1964	1964-1965	
(11) Adana Süt Endüstrisi	1968	1968-1976	
(12) İzmir Süt Endüstrisi	1968	1968-1976	
(13) Kars Süt Endüstrisi	1972	1972-1976	
(14) İstanbul Süt Endüstrisi	1972	1972-1976	
3. Toplam Mensucat			
(1) Birleşik Pamuklu, Yünlü ve Suni İpek Mensucat Fabrikası (5)	1930	1939-1948	
(2) Malatya Bez ve İplik Fabrikası (6)	1930 sonları	1942-1946	

(3) Ziraat Bankası Adana Pamuklu Müessesesi (7)	1940-1953	1940-1951
(4) Sümerbank Ereğli Pamuklu Dokuma Sanayii Müessesesi	1949	1949-1976
(5) Sümerbank Bakırköy Pamuklu Dokuma Sanayii Müessesesi	1949	1949-1976
(6) Sümerbank Kayseri Erzincan Adana ve Adana Çırçır Pamuklu Dokuma Sanayii Müessesesi (8)	1949	1949-1976
(7) Sümerbank Malatya Pamuklu Dokuma Sanayii Müessesesi	1949	1949-1976
(8) Sümerbank Nazilli İzmir Denizli Basma Sanayii Müessesesi (9)	1949	1949-1976
(9) Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş (10)	1956	1956-1976
(10) Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş (11)	1960	1960-1976
(11) Bergama Pamuk İplik ve Dokuma Sanayii T.A.Ş (12)	1958	1958-1976
(12) Eskişehir Basma Sanayii T.A.Ş (13)	1963	1963-1976
(13) Karaman İplik Pamuklu Mensucat T.A.Ş (13)	1963	1963-1976
(14) Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş (13)	1959	1959-1976
(15) Kahramanmaraş Tekstil Fabrikası (13)	1956	1956-1976
(16) Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayi T.A.Ş (13)	1957	1957-1976
(17) Sümerbank Defterdar, Hereke, Bünyan Isparta ve Diyarbakır Yünlü Mensucat Fabrikaları (14)	1949	1949-1976
(18) Sümerbank Bursa Merinos Yünlü Mensucat Fabrikaları	1949	1949-1976
(19) Sümerbank Taşköprü Kendir Sanayii Müessesesi	1949	1949-1976
(20) Sümerbank Gemlik Sun'î İpek ve Viskoz Mamulleri Sanayii Müessesesi	1949	1949-1976
(21) Sümerbank Halıcılık Isparta Müessesesi	1966	1966-1976
4. Diğer İmalât Sanayii		
(1) Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi (1938-1954) ve Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi (1955-1963) (15) SEKA	1938	1939-1976
(2) İçel Selüloz Sanayii	1959	1959-1976
(3) Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi	1933	1959-1976
(4) Sümerbank Çimento Sanayii (Sivas)	1943	1943-1976
(5) Ankara Çimento Sanayii Ltd. Şti.	1960	1960-1976
(6) Türkiye Çimento Sanayii	1953	1953-1976

T.A.Ş (Konsolide)		
(7) Sümerbank Filyos Ateş Tuğlası Müessesesi	1950	1950-1976
(8) Sümerbank Yıldız Porselen Müessesesi	1962	1962-1976
(9) Yarımca ve Bozüyük Porselen ve Çini Fabrikaları (16)	1962	1962-1976
(10) Sümerbank Seramik Sanayii Müessesesi (17)	1959	1959-1976
(11) Türkiye Ziraat Kurumu Ziraat Alet ve Makinaları Müessesesi	1942	1942-1976
(12) Azot Sanayii T.A.Ş.	1954	1954-1976
(13) Salihli Palamut ve Valeks Sanayii T.A.Ş. (18)	1960	1960-1976
(14) Çanakkale Palamut ve Valeks Sanayii T.A.Ş. (18)	1960	1960-1976
(15) Suni Tahta Sanayii T.A.Ş.	1956	1956-1976
(16) Güneş Matbaacılık T.A.Ş. (19)	1960	1960-1976
(17) Elektro Metalurji Sanayii (20)	1958	1959-1976
(18) Adana Kağıt Torba Sanayii	1964	1964-1976
(19) Etibank Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları	1971	1971-1976
(20) İstanbul Gübre Sanayii A.Ş. İşletme Müessesesi	1971	1971-1976
(21) Mensucat Boyaları Sanayii A.Ş.	1971	1971-1976
(22) Petkim Kauçuk (21)	1975	1975-1976
B. Madencilik ve Taşocaklığı		
1. Maden Kömürü		
(1) Ereğli Kömürü, Garp Linyitleri İşletmesi Kömür Satış ve Tevzi İşletmeleri (Etibank Ereğli Kömürler, İşletmesi Etibank Garp Linyitleri işletmesi, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Etibank Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi, Azdavay Kömürleri İşletmesi ve Armutçuluk Kömürleri İşletmelerini kapsar)	1939	1939-1976
(2) Yeni Çeltik Linyit İşletmesi A.Ş.	1956	1956-1976
(3) Bakır		
(1) Birleşik Murgul, Ergani ve diğer bakır işletmeleri (Etibank Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi, Etibank Murgul Bakır İşletmeleri ve Etibank Ergani Bakır İşletmelerini kapsar)	1939	1939-1976
(2) Karadeniz Bakır (22)	1975	1975-1976

(3) Diğer Madencilik		
(1) Etibank Divriği Demir Madenleri (23)	1938	1939-1976
(2) Etibank Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi	1934	1939-1976
(3) Etibank Sark Kromları İşletmesi	1935	1939-1976
(4) Etibank Üçköprü Krom İşletmesi	1956	1956-1976
(5) Etibank Küre Bakırlı Piritleri	1954	1956-1976
(6) Etibank Emet Kolemanit İşletmesi	1958	1958-1976
(7) Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (24)	1954	1954-1976
(8) Etibank Halıköy Maden İşletmesi (25)	1973	1973-1976
C. Elektrik		
(1) Etibank Çatalağzı Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi Kuzey Batı Anadolu Elektrik İstihsal ve Tevzi Müessesesi ve Elektrik İşletmeleri Müessesesi (26)	1953	1953-1976
(2) Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri (27)	1956	1959-1969
III. Tekel		
(1) T.C. Tekel İdaresi (28)	1932	1939-1976
IV. Tali Kuruluşlar		
(1) Toprak Mahsulleri Ofisi	1938	1939-1976
(2) Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü	1953	1953-1976
(3) Devlet Malzeme Ofisi	1954	1954-1976
(4) Petrol Ofisi	1946	1949-1976
(5) Milli Piyango İdaresi	1939	1939-1976
(6) D.M.O. İzmit İmalat Atölyeleri (29)		
(7) D.M.O. Basımevi Müessesesi (30)		
V. Diğer Kamu Kuruluşları		
A. Tarım		
(1) Atatürk Orman Çiftliği	1925	1950-1976
(2) Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü	1950	1950-1976
(3) Kuzu Yetiştirme ve Ticareti Ltd. Şti. (31)	1958	1958-1976
B. İnşaat		
(1) Eti Yapı Ltd.Şti. (32)	1957	1958-1976
(2) Ankara İmar Ltd. Şti	1955	1955-1975
(3) Türkiye İnşaat ve Malzeme Ltd. Ortaklığı TİMLO	1953	1955-1976
(4) Ankara İmar ve Emlak İşletme (33)	1957	1957-1969
(5) İstanbul İmar Ltd. Şti (32)	1949	1959-1976
(6) SİMEL-SU İnşaat,	1949	1959-1976

Makin, Elektrik Ltd. Şti (32)		
(7) Amaç Ticaret T.A.Ş. (32)	1960	1964-1976
C. Toptan ve Perakende Ticaret ve Diğer Hizmetler		
(1) Sümerbank Alım ve Satım Müessesesi (Sümerbank Yerli Mallar Pazarları, 1939-1946) (Sümerbank Alım-Satım Müessesesi, 1949-1972)	1939-1946	1949-1976
(2) Türkiye Ziraî Donatım Kurumu	1944	1944-1986
(3) Antalya Mezbahta ve Soğuk Depoculuk T.A.Ş (34)	1956	1964-1976
(4) Balıkesir Soğuk Depoculuk Ltd. Şti. (35)	1958	1959-1968
(5) Bursa Soğuk Depoculuk Ltd. Şti	1957	1959-1976
(6) Gelibolu Soğuk Depoculuk Ltd. Şti (36)	1958	1959-1969
(7) Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T.A.Ş (GİMA)	1956	1956-1976
(8) Emek İşletme Ltd. Şti (37)	1959	1959-1972
(9) Emek Sinemacılık Ltd. Şti (38)	1958	1958-1971
(10) Abant ve Bolu Çevresi Turizm A.Ş.	1957	1962-1976
(11) Turist Seyahat A.Ş. (39)	1958	1958-1971
(12) Uçak Servisi T.A.Ş.	1958	1958-1976
(13) Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş.	1956	1956-1976
(14) İsilit Petrol ve Ticaret Ltd. Şti. (40)	1965	1965-1976

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979**, Yayın No.863, s 9-12.

- (1) 1974 de faaliyete geçmiştir.
- (2) 1970 de Devlet hissesi %50'nin üzerine çıkmıştır.
- (3) 1971 de Yurt Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile birleşmiştir.
- (4) Bilecik Konserve Sanayii A.Ş. 1963 yılında kurulmuştur. 1964 yılında faaliyete geçmiş ve 1966 yılında YURTAŞ (Yurt ürünleri sanayii) halini almıştır.
- (5) Sümerbank Mensucat fabrikaları 1933 yılında mevcut olan değişik tipteki kamu kuruluşları birleştirilerek meydana getirilmiştir. Bunlardan en eskisinin kuruluş tarihi 1800 yılına kadar uzanır. 1939 yılında 3 tane Sümerbank kuruluşu mevcuttur. (Birleşil pamuklu, Birleşik yünlü ve Gemlik) 1940 yılında Gemlik, Birleşik yünlü ile birleştirilmiş ve 1941 yılında ise üçü birden tek bir kuruluş içinde toplanmışlardır. Tutarlı bir zaman serisi elde edebilmek için bu üç kuruluşun 1938-1948 devresi hesapları bir araya getirilmiştir.
- (6) 1946 yılında sonra bu kuruluş, Birleşik Pamuklu ve Yünlü Müessesine bağlı diğer kuruluşlar ile birleştirilmiştir. 1942 yılına kadar oldukça küçük olması nedeniyle hesaplarının Birleşik Pamuklu ve Yünlü Müessesesi hesaplarına dâhil edilmemesi önemli değildir.
- (7) 1940 yılında Ziraat Bankası tarafından kurulmuş ve daha sonra Ziraat Bankası'nın satın aldığı Adana Pamuk Çırcırlama ve Mersin Nebati Yağ fabrikalarıyla birleştirilmiştir.
- (8) Gerçekte bu bir müesseseler topluluğu olup, 1949-1968 devresi içinde farklı zamanlarda birbiriyle birleşmişlerdir. Aşağıdaki kuruluşlardan meydana getirilmiştir: (1) Bütün devre boyunca bağımsız bir kuruluş olarak kalmış olan Sümerbank Pamuklu Sanayii Müessesesi, (2) 1950 yılından sonra Kayseri ile birleşinceye kadar bağımsız bir kuruluş olarak kalmış olan Adana Pamuk Satın Alma ve Çırcır Sanayi Müessesesi, (3) Sümerbank, Adana Pamuklu Sanayii Müessesesi. Bu kuruluş 1949-1950 arası bağımsız olup, daha sonra o da Kayseri ile birleşmiştir. 1955 yılında Erzincan da

- kurulan bir fabrikanın hesapları 1960 yılına Kayseri hesaplarına dahil edilmiş, daha sonra Sümerbank Malatya Pamuklu Dokuma Müessesesi içinde gösterilmiştir. Adana 1975’de, Erzincan 1976’ da ayrı müessese haline getirilmiştir.
- (9) Diğer bir müesseseler grubu olup, 1949-1968 yılları arasında çeşitli şekillerde birleşmelere uğraşmışlar. Topluluk aşağıdaki iki kuruluştan meydana gelmiştir: (1)Bütün devre boyunca bağımsız bir kuruluş olarak kalmış olan Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi. (2) 1953-1955 yılları arasında ayrı bir kuruluş, 1956-1959 devresinde Nazilli ile birleşmiş ve 1960 dan sonra tekrar bağımsız bir kuruluş olan Sümerbank İzmir Basma Sanayii. Bu iki kuruluş arasındaki ilişki oldukça karışıktır. İzmir Basma Sanayii, Nazilli Basma Sanayii fabrikalarından bir tanesini (Halkapınar) Nazilli’den ayrılması sonucu meydana gelmiştir. 1956 yılında, Nazilli ve İzmir, Denizli’de kurulmuş olan yeni bir fabrikayla tek bir kuruluş halinde birleştirilmiş, 1959 yılından sonra bu fabrikalar iki kuruluş meydana getirecek şekilde ayrılmışlardır. 1973’te Nazilli, 1976’da Denizli ayrı müessese olmuştur.
- (10) Bu kuruluş %92’si Sümerbank’a ait olan anonim bir şirkettir. 1963 yılına kadar inşaat halinde olan bu kuruluş, 1963 yılında bir Sümerbank kuruluşu olmak üzere (bağlı kuruluş) tasfiyeye tabi tutulmuştur.
- (11) Sümerbank’ın %18 hisseye sahip olmasına rağmen, bu müessese özel sektörde yer alan bir anonim şirket olarak 1959 yılında kurulmuştur. 1960 yılında Sümerbank’ın ödenmiş sermaye hissesi %70’e çıkartılarak müessese bir kamu kuruluşu haline getirilmiştir. Fabrikanın inşaatı 1960’da tamamlanmış ve 1961’de üretime geçmiştir.
- (12) Bu müessese önce özel sektörde yer alan bir anonim şirket olarak 1954 yılında kurulmuştur. Sümerbank iştirakinin%60’a çıkartıldığı 1959 yılında bir kamu kuruluşu haline gelmiştir. Fabrikanın inşaatı 1960 yılında tamamlanmış ve aynı yıl üretime geçilmiştir.
- (13) Sümerbank bu kuruluşlardan hemen hepsinin bir kısım hisse senetlerine sahip olduğu halde, bu müesseseler özel sektörde yer alan Anonim şirket şeklinde kurulmuşlardır. Bu kuruluşların inşaatı uzun süre devam etmiştir. Neticede, Sümerbank’ın her kuruluşta payı fazlaşmış ve bu kuruluşlar birer Sümerbank kuruluşu haline gelmişlerdir. Eskişehir ve Karaman 1956’da kuruldukları halde 1963’ten önce üretime geçememişlerdir. Manisa 1955’de kurulmuş, 1959’da kamu kuruluşu halinde gelmiş ve 1961’de üretime başlamıştır. Kahramanmaraş 1963 yılında kadar üretime geçememiştir. Nevşehir 1963’ten önce üretime geçememiş, 1963 yılında kamu teşebbüsü olarak tasfiyeye tabi tutulmuş ve makinelerinin bir kısmını Sümerbank’a transfer etmiştir. 1976’da Kahramanmaraş ayrı müessese oluncaya kadar Kayseri ile beraber hesaplara alınmıştır.
- (14) 1949-1968 yılları arasında değişik zamanlarda meydana gelen birleşmeler sonunda meydana çıkmış bir müesseseler topluluğudur. Bu topluluk aşağıdaki kuruluşlardan meydana gelmektedir: (1) 1949 yılında bağımsız bir kuruluş olan Sümerbank Hereke Yünlü Sanayi Müessesesi, (2) 1949-1950 yılları arasında bağımsız bir kuruluş olan Sümerbank Isparta Yün İpliği ve Halı Dokuma Sanayi Müessesesi, (3) 1949-1963 yılları arasında Sümerbank Yünlü Sanayi Müessesesi. Bu kuruluş, 1949 yılında Defterdar fabrikası olarak faaliyete geçmiştir. Daha sonra 1950’de Bünyan, 1951’de Isparta, 1955’te Diyarbakır ve Hereke bu kuruluşu katılmıştır. Bunlardan sadece Diyarbakır yeni kurulmuştur. (4) Bünyan Yünlü Sanayi Müessesesi. Bu kuruluş, 1949 yılında resmen Kayseri Pamuklu Müessesesi ile birleşmiş, 1950’de ayrılarak Merinos ile birleşmiş ve 1955 yılında topluluğa dahil olmuştur. 1976’da Hereke ve Diyarbakır ayrı müessese haline geldi. Isparta 1976’da Hereke Yünlü Sanayiine bağlandı.
- (15) SEKA Aksu, SEKA Dalaman, SEKA Çaycuma dahildir.
- (16) Bozüyük 1975’te ayrı müessese olmuştur.
- (17) 1968’te Sümerbank Konya Krom Mağnezit ve Tuğla Sanayii Müessesesi adını almıştır.
- (18) Salihli 1973’te çıktı. 1968’de Sümerbank Deri Kundura ile birleşti.
- (19) Bu kuruluş, 1960 yılından önce Demokrat Partiye ait olup 1960 devriminden sonra Devlete geçmiştir.
- (20) 1964 yılından sonra “Diğer İmalat Sanayi” grubuna nakledildi. 1971’de iflas, 1972’de Etibank Antalya Elektrometalurji olarak tüzel kişilik kazandı.
- (21) Bir PETKİM kuruluşudur.
- (22) 1975’ten itibaren hesaplara dahildir.
- (23) Bu kuruluş 1954 yılından sonra Türkiye Demir Çelik İşletmelerine bağlanmıştır.
- (24) Bu kuruluşla ilgili 1954-1972 verileri yoktur. 1972-1976 vardır.
- (25) 1973’ten itibaren hesaplara dahildir.
- (26) 1970’de TEK’e bağlanmıştır.
- (27) 1969’da özel sektöre devrolunmuştur.
- (28) 1972’den sonra ÇAYKUR ayrı müessese haline gelmiştir.
- (29) 1972’den itibaren DMO’dan ayrı bilgileri mevcuttur.
- (30) 1972’den itibaren DMO’dan ayrı bilgileri mevcuttur.

- (31) Tasfiye edilmiştir.
- (32) 1964-1968 verileri elde edilememiştir.
- (33) Tasfiye edilmiştir.
- (34) Bu kuruluşun 1964-1968 dönem verileri elde edilememiştir.
- (35) 1968-1976 devresi için bilgi temin edilememiştir.
- (36) 1968'de E.B.K'na geçmiştir.
- (37) Tasfiye edilmiştir.
- (38) 1969'da tasfiye edilmiştir.
- (39) İflas ederek kapanmıştır.
- (40) 1975'te tasfiye edilmiş, yerine ISILITAŞ kurulmuştur.

EK 3: Türkiye'de Orta ve Büyük Sanayi Kuruluşlarında Çalışan İşçi Sayısı**(Bin)**

	1939	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Gıda	18.3	21.8	23.6	25.8	30.6	33.0	33.7	39.3	42.9	41.9	47.9	50.9
İçki	1.2	2.6	2.6	3.1	3.2	3.3	3.3	3.3	3.4	3.8	4.0	4.2
Tütün	11.0	29.0	40.3	32.9	41.4	39.5	44.5	43.7	38.7	39.1	35.2	33.1
Dokuma	13.9	55.4	50.4	60.6	65.9	73.4	77.0	78.8	89.7	100.0	102.1	98.8
Giyim	5.9	2.2	1.8	1.9	2.0	2.0	2.0	2.1	2.3	2.6	2.8	2.9
Tahta-Mobilya	6.5	3.8	3.8	4.1	3.9	4.5	4.5	4.9	5.6	6.0	7.1	6.8
Kağıt-K.Yapınları Basım-Yayın	1.4	5.4	5.0	5.5	6.4	6.4	6.9	7.4	8.9	9.4	9.9	10.4
Deri-D.Yapınları	4.4	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	1.0	1.2	1.4	1.7	1.9	1.7
Kauçuk	0	3.9	3.4	4.6	5.6	4.6	5.2	5.1	5.6	7.4	7.9	6.1
Kimya	1.6	7.6	7.7	8.6	10.7	10.8	12.1	12.6	13.1	15.6	17.5	17.2
Petrol, M.Kömürü (Sadece Maden Kömürü)	19.6	0.3	0.2	0.2	0.9	0.2	0.5	0.8	0.9	0.9	1.0	1.0
Taş-Toprak	2.8	6.8	6.9	8.6	9.6	11.1	12.4	12.7	14.0	17.4	17.2	17.7
Maden Eritme	0	5.6	6.3	6.7	6.0	6.1	8.6	8.1	10.8	12.8	13.9	14.7
Madeni Eşya	0	7.2	7.6	7.8	8.3	8.4	8.7	7.6	9.6	11.0	13.0	12.4
Makine (Elektrik Makineleri Dahil)	2.7	1.5	1.7	2.1	1.8	2.2	2.6	3.1	4.6	6.3	5.9	4.9
Ulaştırma Araçları	7.2	11.2	10.2	10.8	12.7	13.4	13.6	14.0	14.3	14.7	15.7	16.3
Çeşitli	16.6	0.5	0.5	0.5	0.7	0.7	0.9	1.0	1.2	2.0	2.4	2.0
TOPLAM	112.9	165.7	176.9	184.7	210.6	220.5	237.5	245.7	267.0	294.8	304.4	301.2

Kaynak: Necdet Serin, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Sevinç Matbaa, 1963, Ankara, s 182.

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu kısımda daha önceki bölüm ve alt bölümlerde KİT'lere ilişkin yapılan ekonomik değerlendirmeler, izlemeyi kolaylaştırmak amacıyla daha genel bir bakışla sunulmaktadır.

Kamu iktisadi teşebbüsleri, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye ekonomisi içinde ülkenin sanayileşmesi ve kalkınması açısından önemli birer araç olarak görülmüştür. Bu tez kapsamında incelenen dönemler itibariyle bakıldığında 1923-1950 yılları arasında devletin ekonomiye yoğun müdahalesi uygun görülmüş ve teşebbüslere yönelik uygulamalar da bu yaklaşım çerçevesinde varlık göstermiştir.

1950 yılına gelindiğinde geçmiş dönemin ekonomiye yoğun müdahalesi yönünden katı olarak nitelendirilen devletçilik anlayışı yerini özel teşebbüsü öne çıkaran liberal iktisadi politikalar kapsamında tanımlanan yeni bir devletçilik yaklaşımına bırakmıştır. Bununla birlikte, 1950 öncesi dönemde uygulanan devletçiliğin özel girişimi desteklemediğini ileri sürmek, söz konusu dönemin şartları göz önünde tutulduğunda doğru değildir. Aksine, 1930'lu yıllarda başlayan devletçilik uygulaması, özel girişimin yeterince güçlü olmaması, bununla birlikte yabancı sermayenin de istenen seviyede olmaması, dış ticaret açısından ihracatın artırılmadığı bir ortamda ithalatın azaltılması amacıyla yönelik olarak ithal ikameci üretime geçilmeye çalışılması, bunun sonucunda da yerli üretimin devlet eliyle gerçekleştirilmek zorunda kalınmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1950-1960 döneminde vücut bulan liberal yaklaşım yeni olarak adlandırılmakla birlikte, aslında 1923-1929 döneminde uygulanmak istenen ancak büyük buhran, hava şartlarının kötü gitmesi, Lozan Antlaşmasının bazı hükümleri gibi nedenlerle hayata geçirilemeyen liberal nitelikteki yaklaşımla benzerlik taşımaktadır. DP parti ve hükümet programında devletçiliğin özel sektörü ön plâna çıkarma mahiyetinde ele alınacağı

belirtilmekte, devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi teşebbüsler ise “özel teşebbüs ve sermayenin yetmeyeceği, yahut yeterli kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere etki edecek ve memleket savunmasını sağlayacak nitelikteki teşebbüsler” olarak tanımlanmaktadır. Bu teşebbüsler kapsamında özellikle ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt araçları inşa etmek ve işletmek” yer almaktadır.¹⁴⁶

Dönemin ilk yıllarında (1950-1954) iklim koşullarının ülke lehinde olması, yurtiçi konjonktür ve Kore savaşının getirdiği ekonomik ortamın uygun olması, Marshall Plânı ile Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’yi destekleme kararı ve dış yardım ile birlikte borçlanma olanaklarının genişlemesi vb. gelişmeler neticesinde ekonomik gelişme hızlanmıştır.

Diğer taraftan, 1955-1960 yıllarını içeren ikinci dönemde, ekonominin durgunlaşması, ihraç mallarına yönelik talebin azalması ve dış kaynakların yeterli düzeyde olmaması nedenlerine bağlı olarak dış kaynak ve finansman imkânlarının kısıtlanması yüzünden ilk dönemde uygulanan liberal politikalar, yerini ithalat sınırlamalarına bırakmak zorunda kalmıştır. Devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi politikası ise bu dönemde yerini artırılmak zorunda kalan kamu yatırımlarına bırakmıştır. Enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim kollarında, kamu kesimi öncü rolünü sürdürmüş ve kamu yatırımlarının milli gelir içindeki payı artmıştır. Ancak, bu dönemde özel sınai üretimde de önemli bir genişleme gerçekleşmiştir.

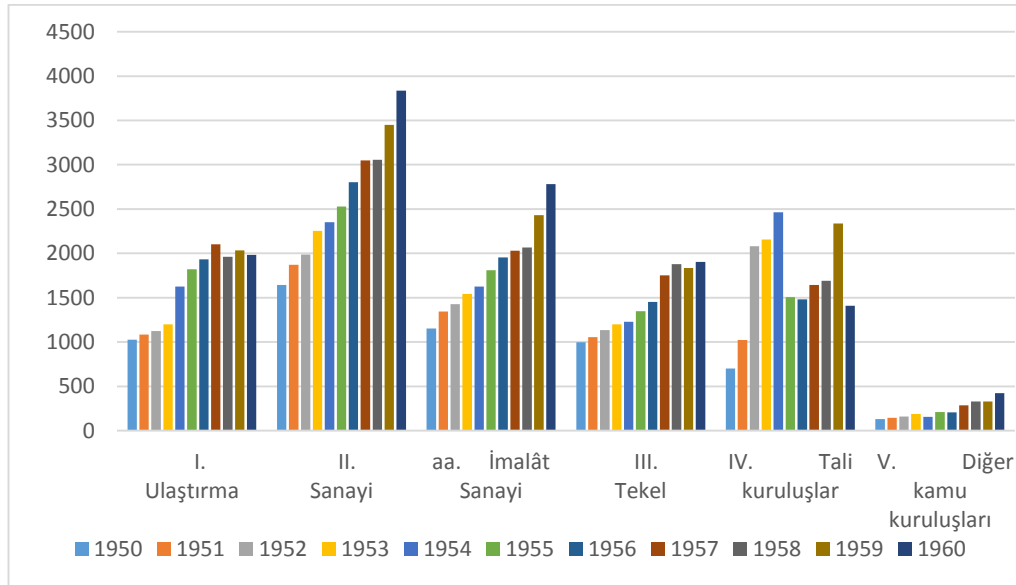
Özel sektörün devlet yatırımlarını sermaye bakımından geçtiği alanlar, deri, kauçuk, kimya, dokuma, mobilya, makine ve taş-toprak sanayisidir. Buna karşılık, petrol-maden, maden eritme, kâğıt, gıda, içki, tütün, ulaşım araçları ve giyim kollarında da devlet yatırımlarının özel sektör yatırımlarını geçtiği görülmektedir.

¹⁴⁶Demokrat Parti programı [1946], TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917>, erişim 19.11.2019.

Bunlarla birlikte, KİT yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı 1950-1960 döneminde yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında, temel tüketim malları üretimi yerine ara ve yatırım malı üretimine yoğunlaşmış olması ve bu şekilde özel sermayeye destek olma düşüncesi, özel sektörün kalkınmayı sağlayacak ölçüde gelişmemiş olması ve KİT'lerin istihdam potansiyelinden yararlanılmak istenmesi etkili olmuştur.¹⁴⁷

1950-1960 döneminde üretime bakıldığında, üretimin en fazla sanayi sektöründe gerçekleştiği, sanayi sektöründe en yüksek üretimin imalât sanayii ile madencilik sektöründe gerçekleştiği görülmüştür. Sanayi sektörünü ulaştırma sektörü takip etmiştir. Madencilik sektöründe maden kömürü üretimi en büyük paya sahip iken onu bakır ve diğer madenlerin üretimi takip etmiştir. Başbakan Menderes, Hükümet Programını açıklarken devlet tkelciliğinin minimum düzeye indirileceğini beyan etmiştir¹⁴⁸, ancak üretim yönüyle sektörler incelendiğinde tekel üretiminin arttığı görülmektedir.

Şekil 34: Sektörlere Göre Seçilmiş Bazı Sektörlerde Kamu Kuruluşları Üretimi 1950 - 1960 (Milyon TL, 1962 fiyatları ile)

Kaynak: Tablo 17 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹⁴⁷ Barış Övgün, 2009, s 67.

¹⁴⁸Bkz. Bölüm 2.2, s.52

İstihdam yönünden bakıldığında, 1950-1960 döneminde KİT'lerin istihdam oranında artış olduğu görülmektedir. Bu artışın hem kurulan KİT sayısındaki artıştan hem de KİT'lerin ücret seviyelerinin kendileri tarafından belirleniyor olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.¹⁴⁹KİT'lerin bu dönemde istihdamdaki payı memur sayısı yönünden 1955 yılında yüzde otuz iken 1959 yılında yüzde 20, işçi sayısı yönünden 1955 yılında yüzde yirmi üç iken 1959 yılında yüzde 22 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵⁰Diğer taraftan, kamu iktisadi kuruluşlarında çalışan işgücünün en yoğun şekilde sanayi sektöründe olduğu belirtilmişti. Devlet sanayii, bünyesinde kamu iktisadi kuruluşları dahil olmak üzere devlet fabrikalarını da kapsamakta olup, devlet sanayiinde çalışan işgücü ile kamu iktisadi kuruluşlarına çalışan işçi sayısı oranlandığında, devlet sanayiinde çalıştırılan işgücünün ortalama olarak % 99'u Kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edildiği söylenebilir.

Tablo 63: 1950-1960 Döneminde Sanayi Sektöründe Çalışan KİK İşgücünün Devlet Sanayii İşgücüne Oranı

	1950	1954	1958	1960
Sanayi Sektöründe Kamu Kuruluşları İşgücü (1)	81.580,00	88.759,00	106.609,00	123.288,00
Devlet Sanayiinde Çalışan İşgücü Miktarı (2)	76.033,00	86.161,00	117.852,00	127.988,00
Yüzde (1/2)	107,30	103,02	90,46	96,33

Kaynak: Tablo 21 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Son olarak, kamu iktisadi kuruluşlarının GSYİH içindeki payına bakıldığında hem cari fiyatlarla hem de sabit fiyatlarla 1950 yılından 1960 yılına kadar arttığı görülmektedir.

¹⁴⁹ Barış Övgün, 2009, s 68.

¹⁵⁰a.g.e. , s 68

Tablo 64:1950-1960 Döneminde GSYİH İçindeki Kamu İktisadi Kuruluşların Payı %

	1950	1955	1960
KİK Payı (Cari Fiyatlarla)	9,08	9,81	10,61
KİK Payı (Sabit Fiyatlarla)	5,94	7,03	7,30

Kaynak: Tablo 25 den alınmıştır.

Görüldüğü üzere sanayileşme gayretlerine uygun olarak en fazla yatırım ve üretim, sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Devletin sanayi sektörüne ise kamu iktisadi kuruluşları % 99 oranında işgücü sağlamıştır. Gayrisafi yurtiçi hasıla içinde kamu iktisadi kuruluşlarının payı dönem sonunda dönem başına göre artış göstermiştir.

Sonuç olarak, 1950 yılından sonra özel teşebbüs yatırımları teşvik edilmesine ve liberal bir ekonomi rejimi uygulanmasına rağmen özel sektör kendi dinamikleri ile ilerleme sağlayamamış, özel sektörü destekleme sorumluluğunun neticesinde devlet altyapı, ara malları ve temel maddeler olmak üzere birçok sanayi sektörünü kurmak ve genişletmek durumunda kalmıştır. Sonuçta, kamu yatırımları ile özel yatırımların rakip değil tamamlayıcı olduğu gerçeği teoriden çıkıp uygulamada da yerini bulmuştur. Söz konusu tamamlayıcılık ise devletçiliğin katı şekilde değil aksine ılımlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Diğer taraftan, dönemin en çok eleştirisi alan hususlarından birisi kalkınma politikasının plansız olması olmuştur.

1960-1983 planlı kalkınma dönemlerine gelindiğinde KİT'ler artık anayasal kuruluşlar olarak tanımlanmış ve kalkınma planları kapsamında ülkenin sanayileşmesi ve kalkınmasında rolleri yeniden tanımlanmıştır.

Bu çerçevede, kalkınma plânlarıyla birlikte kamu sektörünün emredici nitelik kazanması ve plânlarda konulan hedefler için yatırım kaynaklarının yaratılması zorunluğu, KİT'ler açısından da yön verme çalışmalarının yoğunlaştığı bir yeniden düzenleme dönemi niteliği kazanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin devlet yatırımları ve kamu iktisadi teşebbüslerinin faaliyetleri ile ileri bir üretim sistemine geçmesinin¹⁵¹ mümkün olduğu Birinci Beş Yıllık Plânda ifade edilmiştir. Bununla birlikte, İkinci Beş Yıllık Plânda kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomideki rolünün artırılması ve Üçüncü Beş Yıllık Plânda etkin ve dinamik bir hale getirilmesi gereği de ayrıca vurgulanmıştır.

Türkiye'de kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomideki yerinin dönemler itibariyle incelenmesi, kalkınma planlarını kapsayan 1963-1983 yılları arasında yatırım, üretim, istihdam ve GSYİH yönünden KİT'lerin planlar kapsamında başarılı olup olmadığını ortaya koyması yönünden önemlidir.

Bu kapsamda, üçüncü bölümde ayrı bölümler halinde incelenen birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü plan dönemlerinde elde edilen sonuçları bütüncül olarak değerlendirmek, hem 1960 yılında planlı sanayileşme ve kalkınmanın hem de 1980 yılından itibaren KİT'lerin liberal politikalara teslim edilmesinin haklı dayanakları olup olmadığının, bu kuruluşların yatırım, üretim, istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasılaya katkıları yönüyle, tespit edilmesine katkı sağlayacaktır.

Yatırımlarda KİT'lerin Yeri

Türkiye'de KİT yatırımlarının değeri, toplam yatırımlar içindeki payları ve ilgili programlara göre gelişme seyirleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

¹⁵¹ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plân%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf>, s 60.

Tablo 65: 1963-1980 Dönemi KİT Yatırımlarının Tutarı ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payları

Yıllar	Tutar (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	Yatırımların Programa Göre Gelişme Durumu (%)
1963	1.591,00	16,3	-
1964	1.883,00	18,3	-
1965	2.115,00	18,4	-
1966	3.928,00	19,9	-
1967	3.027,00	18,1	-
1968	3.396,00	16,7	98
1969	4.266,00	18	101
1970	5.740,00	20	94
1971	6.943,00	21	91
1972	10.282,00	25	89
1973	11.810,00	22	81
1974	15.790,00	21	77
1975	26.226,00	24	98
1976	34.849,00	25,3	85
1977	45.864,00	23,3	76
1978	60.016,00	22,9	86
1979	125.976,00	28,6	118
1980	287.903,00	36,6	132

Kaynak: Barış Övgün, *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115.

KİT yatırımlarına planlı dönemler itibariyle bakıldığında, birinci plan döneminde yatırımlar 1964 yılında artmışken, dönem sonunda azalmıştır. Ancak, dönem içinde KİT yatırımlarının hem değer olarak hem de toplam yatırımlar içindeki payının artmış olması KİT’lere verilen önemin de göstergesidir. İkinci plan döneminde ise KİT yatırımlarının sürekli artması, bu dönemde iktisadi devlet teşebbüslerinin cari harcamalarının en düşük seviyede tutulmasının amaçlandığı ve verimsiz çalışıklarının düşünüldüğü göz önünde tutulduğunda önemli bir başarıdır. Diğer taraftan, KİT yatırımlarının bu dönemde artması, özel sektörün tüketim mallarına yönelmesi nedeniyle ülke ekonomisi açısından önemli olan üretimin KİT’ler tarafından gerçekleştirilmek zorunda kalınması ile de ilgilidir. Bir diğer ifadeyle, KİT’ler, ekonomide kurtarıcı ve eksiklikleri tamamlayıcı rolde faaliyet

göstermişlerdir¹⁵². 1973 yılından sonra KİT yatırımlarının artmasında ise 1973 petrol krizi nedeniyle ülke ekonomisinin zorluk içinde olması rol oynamıştır.

Türkiye’de kamu iktisadi kuruluşlarının plânlı dönemde sektörel olarak yatırımlarının dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 66: I. Ve II. Plân dönemlerinde İ.D.T. Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (% olarak)

Sektörler	1963	1964	1965	1966	1967
Tarım	1,9	1,7	1	0,5	0,5
Madencilik	17,1	16,7	25,2	23	14,8
İmalat	27,2	30,1	25,5	31	38,8
Enerji	17,5	20,7	19,3	17,6	16,2
Hizmetler	36,3	30,8	29	27,9	28,7
Toplam	100	100	100	100	100
Sektörler	1968	1969	1970	1971	1972
Tarım	0,9	1	0,2	0,2	0,2
Madencilik	10	8,7	9,2	9,5	11,8
İmalat	41,2	45,7	44,2	55,9	57,8
Enerji	18,8	21,2	24,9	19,7	14
Hizmetler	29,1	23,4	21,5	14,7	16,2
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: Bilge Aloba Köksal- A.Rasih İlkin, Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişim(1923-1973), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayını, 1973, s.72

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, 1963-1967 yıllarını kapsayan birinci plân döneminde oransal olarak en yüksek yatırım ortalama %30,54 payla hizmetler sektörüne

¹⁵² Barış Övgün, 2009, s 113.

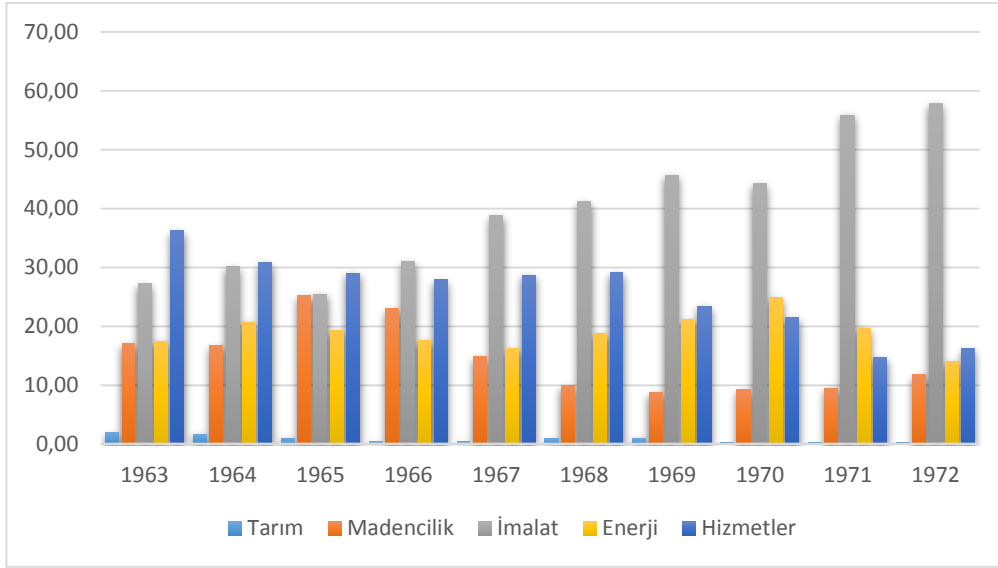
yapılmıştır. Hizmetler sektörünü %30,52 payla imalât, % 19,36 payla madencilik ve %18,26 ile enerji sektörü yatırımları takip etmiştir.

İkinci plân döneminde ise en yüksek yatırım % 48,96 ile imalât sektörüne yapılmıştır. İmalat sektörünü %20,98 ile hizmetler, %19,72 ile enerji ve %9,84 ile madencilik takip etmiştir.

Görüleceği üzere birinci plân döneminde hizmet yatırımı öne çıkmışken ikinci plân döneminde imalât sektörü yatırımlarına büyük ölçüde ağırlık verilmiştir. Bununla birlikte, ortalamada hizmetler sektörü önde görünmekle birlikte, yıllar itibariyle bakıldığında, özellikle 1966 yılında imalat sektörünün payı % 6 artarken, hizmetler sektörünün payının azaldığı görülmektedir. 1967 yılında imalat sektörünün payı bir önceki yıla göre % 7 artmış, hizmetler sektörü ise % 0,8 yükselmiştir. Diğer taraftan, ilk plân döneminde madencilik sektörüne verilen önemin ikinci plân döneminde ortalama olarak % 10 azaldığı görülmektedir. Enerji sektörü yatırım yapılan sektörler arasında her iki dönem için de payını korumuştur denilebilir. Her iki dönemde de en az yatırım tarım sektörüne yapılmış olup, tarımın payı giderek azalmıştır.

Aşağıdaki şekilde yatırımların yıllara göre izlediği yol gösterilmekte olup, birinci ve ikinci plân arasında en yüksek farkın imalât sektöründe olduğu görülmektedir. 1963 yılında teşebbüslerin bu sektördeki payı %27,2 iken 1967 yılında %38,8 ve bu tarihten itibaren sürekli artarak 1972 yılında %57,8 olmuştur. Diğer bir ifadeyle ilk iki plân dönemi kapsamında iktisadi teşebbüslerin imalât yatırımları yüzde yüz artmıştır. Bu da imalat sektörünün plan hedefine uygun olarak ileri bir üretim seviyesine kamu iktisadi teşebbüsler vasıtasıyla ulaşılmaya çalışıldığının bir göstergesi sayılabilir.

Şekil 35:1963-1972 Döneminde İ.D.T Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Tablo 66 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Üçüncü plân döneminde en yüksek KİT yatırımı % 44,2'lik payla imalât sektörüne yönelik iken onu % 24,7 ile hizmetler ve % 20,2 ile enerji sektörü takip etmiştir.

1981 yılına gelindiğinde KİT'lerin gerçekleşen toplam yatırım harcamalarındaki payı % 31 iken 1982'de % 32 olarak gerçekleşmiştir.

Üretimde KİT'lerin Yeri

Üretim yönünden bakıldığında, kamu iktisadi teşebbüslerinin 1961-1976 yılları arasında üretimdeki payları sürekli olarak artmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere birinci plân döneminde ortalama olarak 14.676,08 milyon TL değerinde üretim yapılmış, ikinci plân döneminde üretim artarak ortalama olarak 29.655,94 milyon TL şeklinde gerçekleşmiştir. 1973 yılından itibaren cari olarak üretim değeri sürekli yükselmiş ve plânlı dönemin başlangıç yılı olan 1963 yılına kıyasla yaklaşık 12 kat artmıştır.

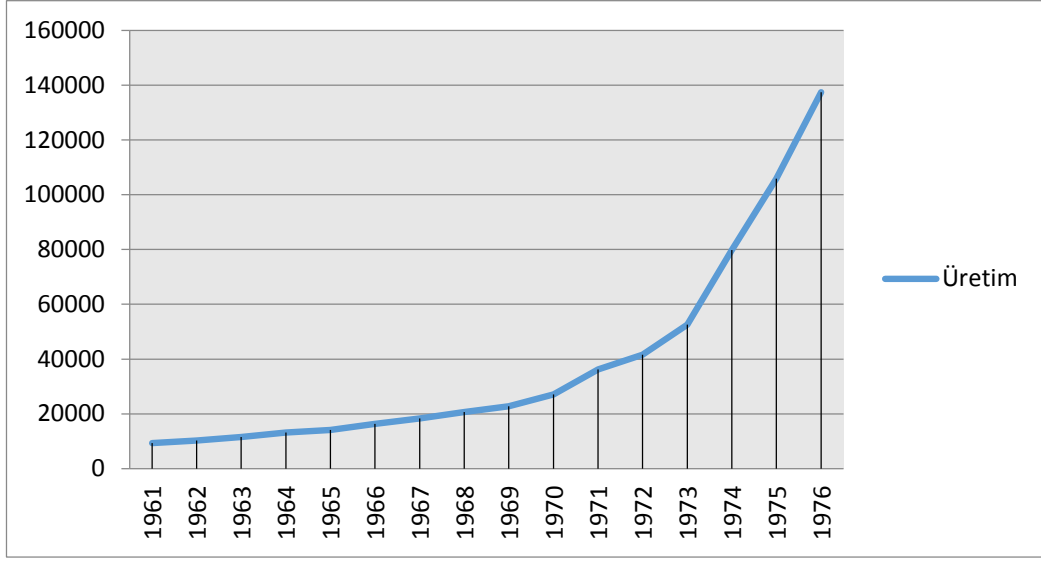
Tablo 67: Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerleri, 1961-1976 (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Yıllar	Üretim	Üretimde Kullanılan Ara maddeler	Katma Değer	Kâr veya zarar
1961	9272,7	4502,6	4770,1	377,9
1962	10304,3	4999,3	5305	444,1
1963	11547,7	5511,4	6036,3	583,8
1964	13198,4	6482	6716,4	865,4
1965	14083,5	6755,4	7328,1	640,5
1966	16278,7	7528	8750,7	110,3
1967	18272,1	8600,2	9671,9	941,5
1968	20658,7	10066,4	10592,3	1344,7
1969	22736,7	11035	11701,7	1311
1970	27104,9	12934	14170,9	1192,2
1971	36214,5	19731,7	16482,8	1521,4
1972	41564,9	21322,5	20242,4	2893,4
1973	52546,8	28206,7	24340,1	2697,4
1974	79827,8	47929,5	31898,3	4935,1
1975	105854,3	6119737	44656,6	2175,5
1976	137367,5	81395,1	55972,4	-2554

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 14,Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

KİT üretiminin yıllar içinde izlediği gelişim aşağıdaki şekilde görülmektedir. 1963 yılında üretimin cari değeri 11.547,7 milyon TL iken 1967 yılında 1,5 kat artarak 18.272,1 milyon TL olmuş, 1968 yılında da artış göstermiş ve ikinci plân dönemi sonunda birinci plân dönemine göre cari olarak iki kat fazla üretim gerçekleşmiştir. 1976 yılına gelindiğinde ise KİT'lerin cari üretim değerinin üç katına yükseldiği görülmektedir.

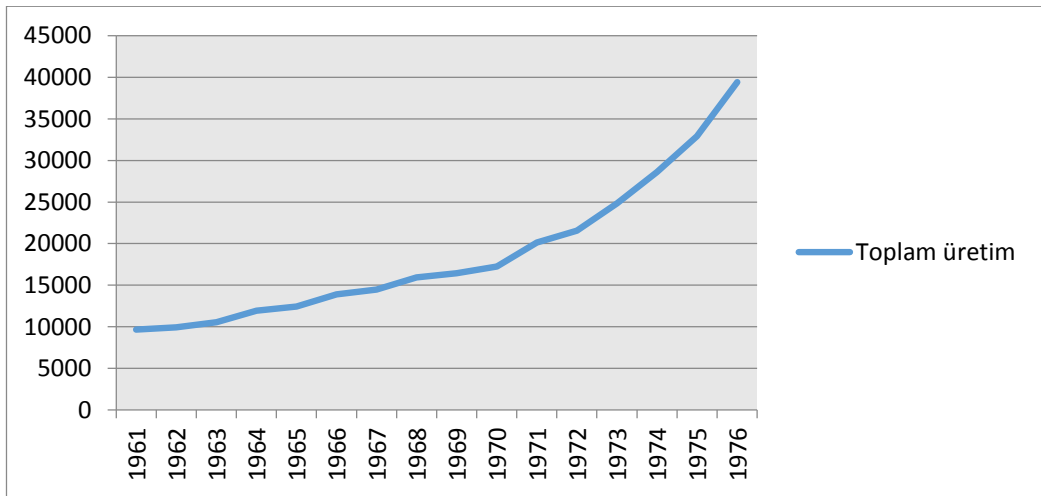
Şekil 36: 1961-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Cari Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL Cari fiyatlarla)

Kaynak: Tablo 67 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sabit fiyatlarla KİT üretimine bakıldığında da KİT üretiminin arttığı görülmektedir. 1963 yılında sabit fiyatlarla 10.547 milyon TL olan üretim, 1968 yılında 15.947 milyon TL, 1972 yılında 21.568 milyon TL ve 1976 yılında 39.416 TL olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilde sabit fiyatlarla KİT üretiminin seyri yer almaktadır.

Şekil 37: 1961-1976 Türkiye Kamu Kuruluşları Üretim Değerlerinin Seyri (Milyon TL 1962 fiyatları ile)

Kaynak: Tablo 68 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Faaliyet kollarına göre KİT üretimine bakıldığında ortalama olarak 8.769,50 milyon TL ile en yüksek üretimin sanayi sektöründe, sanayi alt sektörü olarak da 6.754,06 milyon TL ile imalât sanayi sektöründe yapıldığı görülmektedir. Tekel sektörü 3.551,56 ile milyon TL ve 2.580,88 milyon TL ile ağır sanayi sektörü, KİT üretiminin yoğunlaştığı sektörlerdir. Ağır sanayiye ise diğer imalât sanayi, gıda ve mensucat sanayi üretimleri takip etmektedir.

Tablo 68: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları Üretimi 1961 - 1976 (Milyon TL. 1962 Fiyatları İle)

Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
I. Ulaştırma	1888	1875	1982	2063	2164	2406	2436	3659
II. Sanayi	3819	3919	4440	5943	6015	6767	7339	7852
a. İmalât Sanayi	2776	2785	3212	4544	4528	5144	5639	6337
a.1.Ağır sanayi	593	628	820	1455	1556	1890	2033	2329
a.2.Gıda Sanayi	855	648	705	1158	946	1072	1189	1258
a.3.Mensucat	852	910	963	1097	1153	1185	1266	1350
a.4.Diğer İmalât sanayi	476	599	724	834	873	997	1511	4001
b. Madencilik ve taşocaklığı	848	908	952	929	954	1035	1014	1080
b.1. Maden kömürü	624	654	704	667	653	725	753	777
b.2. Bakır	155	169	176	166	184	183	151	168
b.3. Diğer madencilik	69	85	72	97	117	127	110	135
c. Elektrik	195	226	276	234	257	288	347	435
III. Tekel	2057	2091	2051	2145	2258	2506	2536	2896
IV. Tali kuruluşlar	1520	1657	1658	1506	1730	1915	1954	2099
V. Diğer kamu kuruluşları	379	377	416	532	538	611	550	441
Toplam kamu kuruluşları kesimi	9663	9919	10547	11953	12427	13904	14474	15947
Sektörler	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	2667	3008	3315	3769	3588	3331	4159	4441
II. Sanayi	8206	8608	9220	10031	12228	13708	14436	17781
a. İmalât Sanayi	6679	7305	7421	8155	9371	10357	10669	13143
a.1. Ağır sanayi	2593	2872	2827	3261	4226	4567	4180	5464
a.2.Gıda Sanayi	1152	1406	1534	1722	1898	2208	2332	2949
a.3.Mensucat	1349	1418	1481	1506	1506	1544	1627	1968
a.4.Diğer İmalât sanayi	5851	1609	1579	1666	1741	2038	2530	2761
b. Madencilik ve taşocaklığı	1060	1072	1105	1039	1976	2319	2736	3303

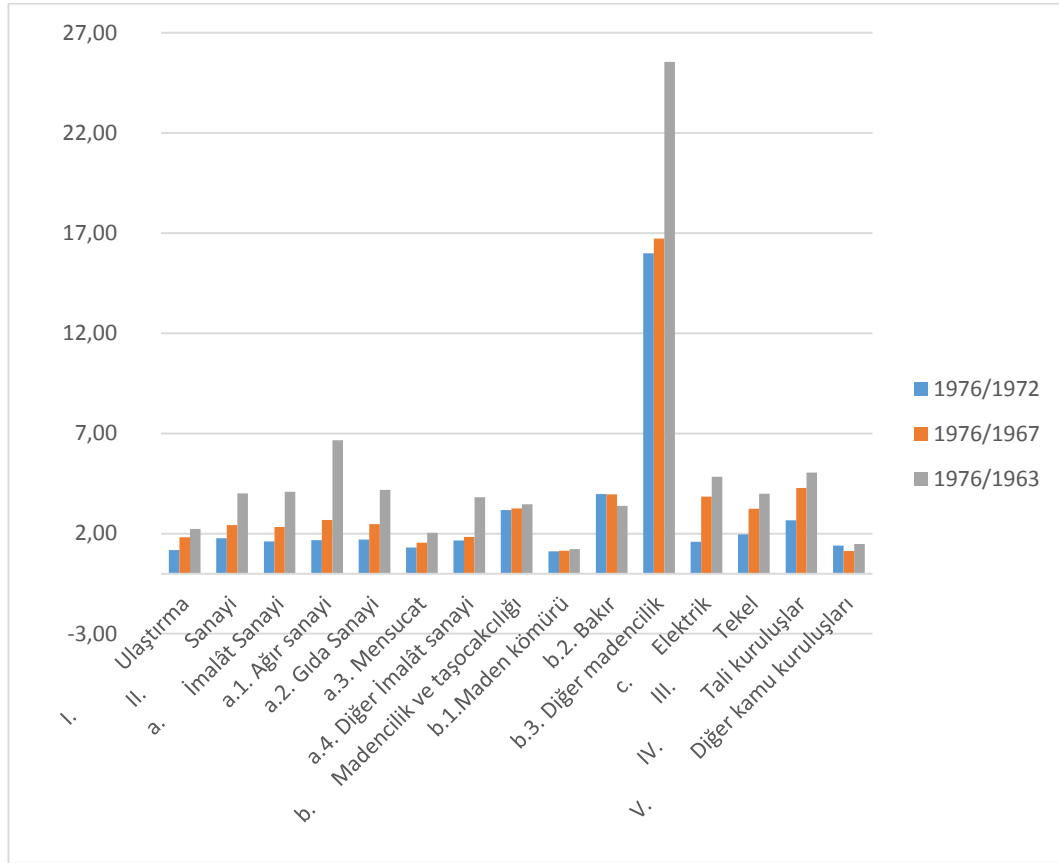
b.1. Maden kömürü	769	782	787	774	766	784	818	866
b.2.Bakır	159	141	149	150	234	317	424	597
b.3.Diğer madencilik	132	149	169	115	976	1218	1494	1840
c. Elektrik	467	521	694	837	881	1032	1031	1335
III. Tekel	2573	2802	3161	4187	4780	5599	6984	8199
IV. Tali kuruluşlar	2524	2382	3956	3142	3760	5522	6796	8376
V. Diğer kamu kuruluşları	457	454	465	439	476	430	538	619
Toplam kamu kuruluşları kesimi	16427	17254	20117	21568	24832	28590	32913	39416

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 26,Tablo 5, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Faaliyet kollarına göre KİT üretimi plânlı dönemler yönünden incelendiğinde, üretim yönünden KİT'lerin etkinliğinin birinci plân döneminde ortalama olarak sabit fiyatlarla 6.100,8 milyon TL ile sanayi sektöründe, ikinci plân döneminde 8.783,4 milyon TL ile en fazla sanayi sektöründe, onun altında birinci plân döneminde 4.613,4 milyon TL ile ve ikinci plân döneminde 7.179,4 milyon TL ile imalât sanayiinde olduğu görülmektedir.

1973 yılından itibaren imalât sanayiindeki KİT üretimi sürekli artmış ve 1976 yılına gelindiğinde 1963 yılına göre dört kat artmıştır. 1976 yılında 1963 yılına nispetle en yüksek üretim diğer madencilik alanında gerçekleşmiştir. Diğer madencilik alanındaki üretim yaklaşık 26 katına çıkmıştır. 1976 yılı üretimi 1963 yılı ile karşılaştırıldığında diğer madencilik alanını, üretimin yaklaşık 6,7 katına çıktığı ağır sanayi, 5 katına çıktığı tali kuruluşlar üretimi, 4,8 katına çıktığı elektrik üretimi ve 4,18 katına çıktığı gıda sanayi üretimi takip etmiştir. Bunlarla birlikte, 1976 yılı üretiminin ikinci plan döneminin son yılı olan 1972, birinci plan döneminin son yılı olan 1967 ve birinci plan döneminin başlangıç yılına göre geçirdiği değişim aşağıda yer almaktadır. Görüldüğü üzere, 1976 yılı üretimi, ikinci plan dönemi sonuna göre en fazla artan sektörler sırasıyla diğer madencilik, bakır, tali kuruluşlar, tekel ve elektrik sektörleridir.

Şekil 38: Sektörlere Göre KİT Üretiminin Dönemler İtibariyle Karşılaştırılması (Milyon TL, 1962 fiyatları ile)

Kaynak: Tablo 68 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1982 yılında ise KİT'lerin üretiminde büyük paya sahip olduğu mal ve hizmetlerin linyit üretimi (% 86), bor mineralleri (% 88), petrol ürünleri (% 86), elektrik enerjisi (% 87), kağıt (% 74), çelik külçe (% 64), şeker (% 71) ve demir cevheri (% 64) olduğu dikkate alındığında 1976 yılında öne çıkan diğer madencilik, elektrik ve gıda sanayinin ağırlıklarını sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

İstihdamda KİT'lerin Yeri

İstihdam yönünden, 1961-1976 yılları arasında kamu kuruluşlarında çalışan işgücü aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 69: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücü, 1961 - 1976

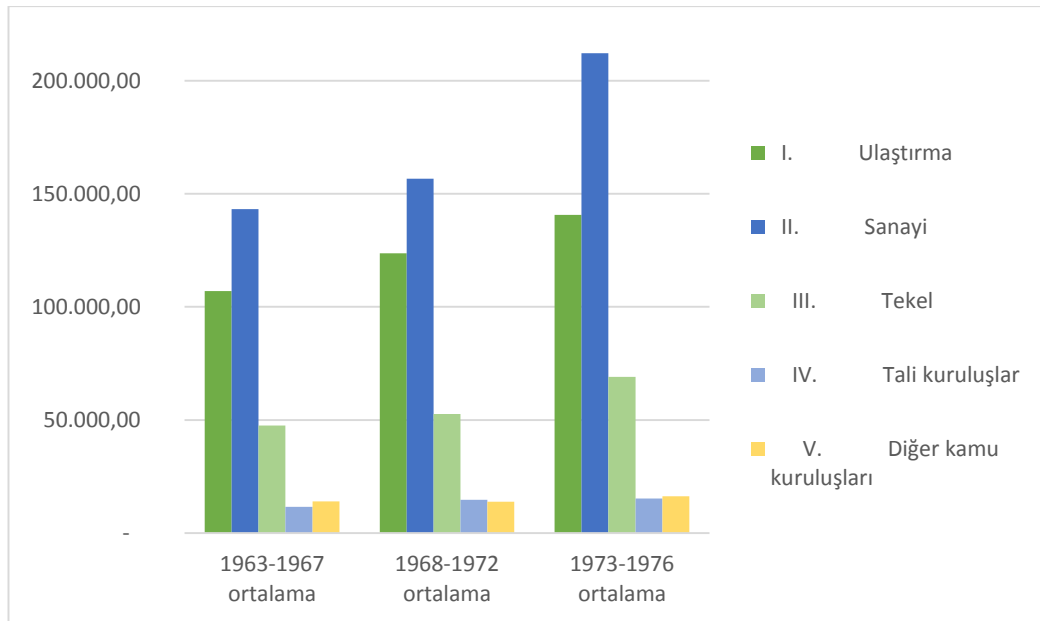
Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
I. Ulaştırma	98408	100710	102903	104195	105206	109602	113152	118736
II. Sanayi	119243	118451	118878	142117	146024	152914	156320	151411
a. İmalât Sanayi	79430	81141	83332	88096	88594	93848	96612	95380
1. Ağır sanayi	20833	21371	22362	22867	23086	26779	27525	28544
2. Gıda Sanayi	14221	14361	13911	15191	15033	15036	14989	15438
3. Mensucat	29725	29958	30925	31595	31290	32002	33325	29439
4. Diğer İmalât sanayi	14651	15451	16764	18443	19185	20031	20773	21959
b. Madencilik ve taşocaklığı	50309	48105	47145	51865	55166	56709	56754	53077
1.Maden kömürü	43330	41209	40454	40823	42689	44115	44241	43889
2.Bakir	3222	3298	3268	3517	3748	4017	4041	4921
3.Diğer madencilik	3757	3598	3423	7525	8729	8577	8472	4267
c. Elektrik	2293	2693	2445	2156	2264	2357	2954	2954
III. Tekel	36978	35199	38976	39265	51506	54554	53488	58227
IV. Tali kuruluşlar	10592	10098	9793	11045	11761	12680	12843	12969
V. Diğer kamu kuruluşları	16348	15566	14776	13268	13524	14081	14452	13994
Toplam kamu kuruluşları kesimi	281569	280024	285326	309890	328021	343831	350255	355337
Sektörler	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	122991	126589	125051	125262	130284	137246	142094	153109
II. Sanayi	151833	153244	159758	167054	191084	205682	219458	232373
a. İmalât Sanayi	95520	91936	95888	98446	112358	122468	130982	136468
1. Ağır sanayi	29267	27923	29335	30506	40008	45199	49289	56708
2. Gıda Sanayi	14725	14962	15490	16084	15916	17477	20564	22580
3. Mensucat	28803	26817	26863	27098	31157	33440	32849	27005
4. Diğer İmalât sanayi	22725	22234	24200	24758	25277	26352	28280	30175
b. Madencilik ve taşocaklığı	53313	55944	57785	58413	66820	69588	73555	77688
1.Maden kömürü	43886	46136	47572	48528	51848	54504	55610	59303
2.Bakir	4882	4813	5106	4879	4491	4455	6988	6694
3.Diğer madencilik	4545	4995	5152	5006	10481	10629	10957	11891
c. Elektrik	3000	5364	6085	10196	11906	13626	15421	18217
III. Tekel	51831	47538	51523	54230	63247	67303	71577	74434
IV. Tali kuruluşlar	13898	14640	14763	17197	17427	13148	14136	16310
V. Diğer kamu kuruluşları	13096	13676	14150	14483	13922	16210	17141	17778
Toplam kamu kuruluşları kesimi	353649	355687	365245	378226	415964	439589	464906	494004

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 40-41,Tablo 10,

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablodan da görüleceği üzere 1963-1967 yılları arasında en fazla KİT çalışanı üst sektörler yönünden ortalama olarak 143.250 kişi ile sanayi sektöründedir. Sanayi sektörünü 107.011 kişi ile ulaştırma sektörü ve 47.558 kişi ile tekel takip etmektedir. 1968-1972 yılları arasında kamu iktisadi kuruluşları tarafından en çok işgücü sağlanan üst sektörler ortalama olarak 156.660,00 kişi ile sanayi sektörü, 123.726 kişi ile ulaştırma sektörü ve 52.670 kişi ile tekeldir. 1973-1978 yılları arasında üst sektörler olan ulaştırma, sanayi ve tekel açısından faaliyet kollarına göre kamu iktisadi kuruluşlarında çalışan kişi sayısının ortalama olarak 212.149 kişi ile en fazla sanayi sektöründe olduğu görülmektedir. Sanayi sektörünü 140.683 kişi ile ulaştırma ve 69.140 kişi ile tekel takip etmektedir. Bu görünüm, her üç plan döneminde sanayi ve ulaştırma sektörlerinin istihdam yönünden önemini koruduğunu göstermektedir. Üst sektörler açısından 1963-1976 yılları arasında kamu iktisadi kuruluşları tarafından sağlanan işgücünün ortalama değerleri aşağıdaki şekilde yer almaktadır.

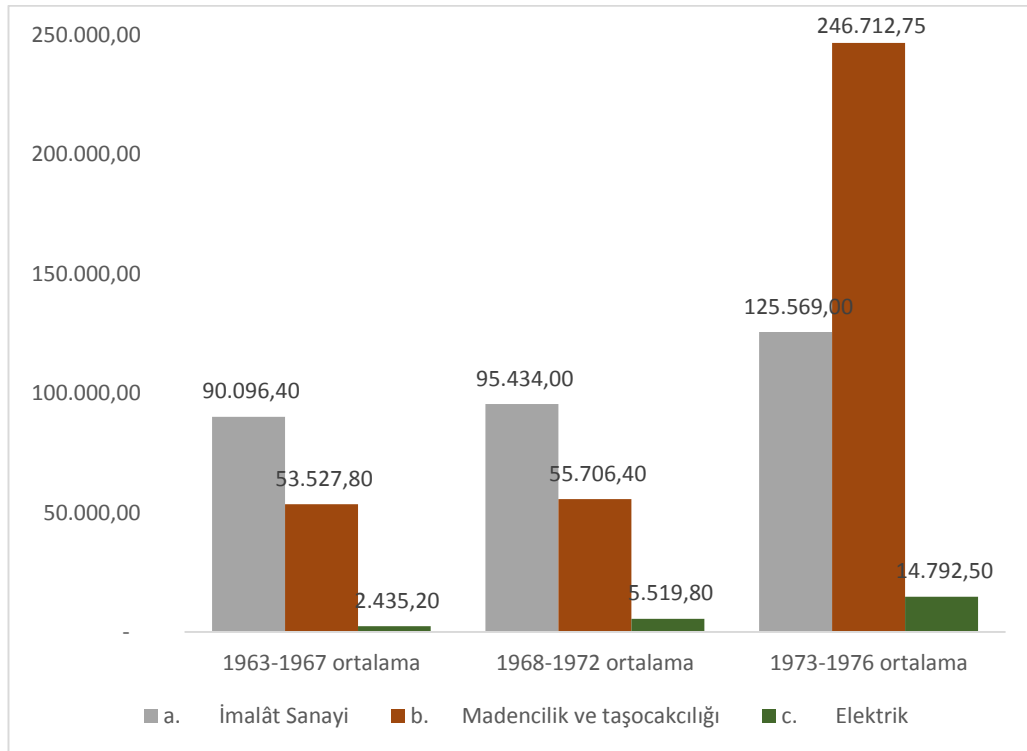
Şekil 39: 1963-1976 Yılları Arasında En Fazla İşgücü Sağlanan Üst Sektörler

Kaynak: Tablo 69 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sanayi sektörünün alt sektörlerine bakıldığında ise 1963-1967 döneminde en fazla istihdamın 90.096 kişi ile imalât, 53.528 kişi ile madencilik ve taş ocakçılığı ile 2.435 kişi ile elektrik sektöründe olduğu görülmektedir. 1968-1972 yıllarını kapsayan ikinci plan döneminde sıralamaları değişmemekle birlikte sağlanan işgücünün arttığı görülmektedir. 1973-1976 yılları arasında ise aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe istihdamın bir önceki döneme göre yaklaşık olarak 4,5 katına çıktığı görülmektedir. Madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe en fazla istihdam sırasıyla maden kömürü ve diğer madencilik sektörlerinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, elektrik sektöründeki istihdam 2,68 katına çıkarken imalat sektöründe ise 1,32 katına çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, üçüncü plan döneminde madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ile elektrik sektörünün ekonomideki öneminin arttığı ve istihdam açısından da payının yükseldiğini söylemek mümkündür.

Şekil 40: 1963-1976 Yılları Arasında En Fazla İşgücü Sağlanan Alt Sektörler

Kaynak: Tablo 69 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 70: Sektörlere Göre Kamu Kuruluşları İş Gücünün Toplam İşgücü İçindeki Payları 1961 – 1976

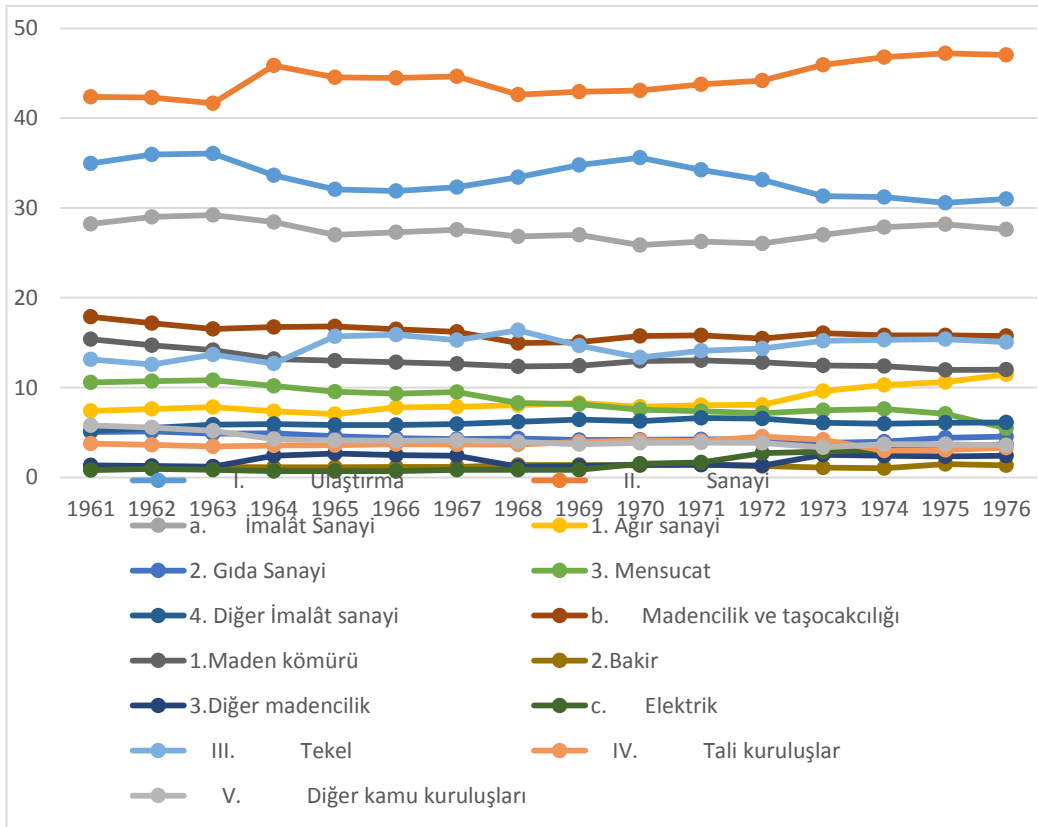
Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
I. Ulaştırma	34,95	35,96	36,07	33,62	32,07	31,88	32,31	33,42
II. Sanayi	42,35	42,30	41,66	45,86	44,52	44,47	44,63	42,61
a. İmalât Sanayi	28,21	28,98	29,21	28,43	27,01	27,29	27,58	26,84
a.1. Ağır sanayi	7,40	7,63	7,84	7,38	7,04	7,79	7,86	8,03
a.2. Gıda Sanayi	5,05	5,13	4,88	4,90	4,58	4,37	4,28	4,34
a.3. Mensucat	10,56	10,70	10,84	10,20	9,54	9,31	9,51	8,28
a.4. Diğer İmalât sanayi	5,20	5,52	5,88	5,95	5,85	5,83	5,93	6,18
b. Madencilik ve taşocaklığı	17,87	17,18	16,52	16,74	16,82	16,49	16,20	14,94
b.1.Maden kömürü	15,39	14,72	14,18	13,17	13,01	12,83	12,63	12,35
b.2.Bakir	1,14	1,18	1,15	1,13	1,14	1,17	1,15	1,38
b.3.Diğer madencilik	1,33	1,28	1,20	2,43	2,66	2,49	2,42	1,20
c. Elektrik	0,81	0,96	0,86	0,70	0,69	0,69	0,84	0,83
III. Tekel	13,13	12,57	13,66	12,67	15,70	15,87	15,27	16,39
IV. Tali kuruluşlar	3,76	3,61	3,43	3,56	3,59	3,69	3,67	3,65
V. Diğer kamu kuruluşları	5,81	5,56	5,18	4,28	4,12	4,10	4,13	3,94
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Sektörler	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
I. Ulaştırma	34,78	35,59	34,24	33,12	31,32	31,22	30,56	30,99
II. Sanayi	42,93	43,08	43,74	44,17	45,94	46,79	47,20	47,04
a. İmalât Sanayi	27,01	25,85	26,25	26,03	27,01	27,86	28,17	27,62
a.1. Ağır sanayi	8,28	7,85	8,03	8,07	9,62	10,28	10,60	11,48
a.2. Gıda Sanayi	4,16	4,21	4,24	4,25	3,83	3,98	4,42	4,57
a.3. Mensucat	8,14	7,54	7,35	7,16	7,49	7,61	7,07	5,47
a.4. Diğer İmalât sanayi	6,43	6,25	6,63	6,55	6,08	5,99	6,08	6,11
b. Madencilik ve taşocaklığı	15,08	15,73	15,82	15,44	16,06	15,83	15,82	15,72
b.1.Maden kömürü	12,41	12,97	13,02	12,83	12,46	12,40	11,96	12,00
b.2.Bakir	1,38	1,35	1,40	1,29	1,08	1,01	1,50	1,36

Sektörler	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
b.3. Diğer madencilik	1,29	1,40	1,41	1,32	2,52	2,42	2,36	2,41
c. Elektrik	0,85	1,51	1,67	2,70	2,86	3,10	3,32	3,69
III. Tekel	14,66	13,37	14,11	14,34	15,20	15,31	15,40	15,07
IV. Tali kuruluşlar	3,93	4,12	4,04	4,55	4,19	2,99	3,04	3,30
V. Diğer kamu kuruluşları	3,70	3,84	3,87	3,83	3,35	3,69	3,69	3,60
Toplam kamu kuruluşları kesimi	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: Tablo 69 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Kamu iktisadi kuruluşlarında istihdam edilen işgücünün yıllara göre sektörel dağılımına bakıldığında en fazla istihdamın ortalama olarak % 44 payla sanayi sektöründe olduğu görülmektedir. Sanayiye % 33 payla ulaştırma ve % 16 payla madencilik ve taş ocakçılığı sektörü takip etmektedir. Aşağıdaki grafikte 1961-1976 yılları arasında istihdam sağlayan sektörlerin yıllara göre izlediği seyir yer almaktadır.

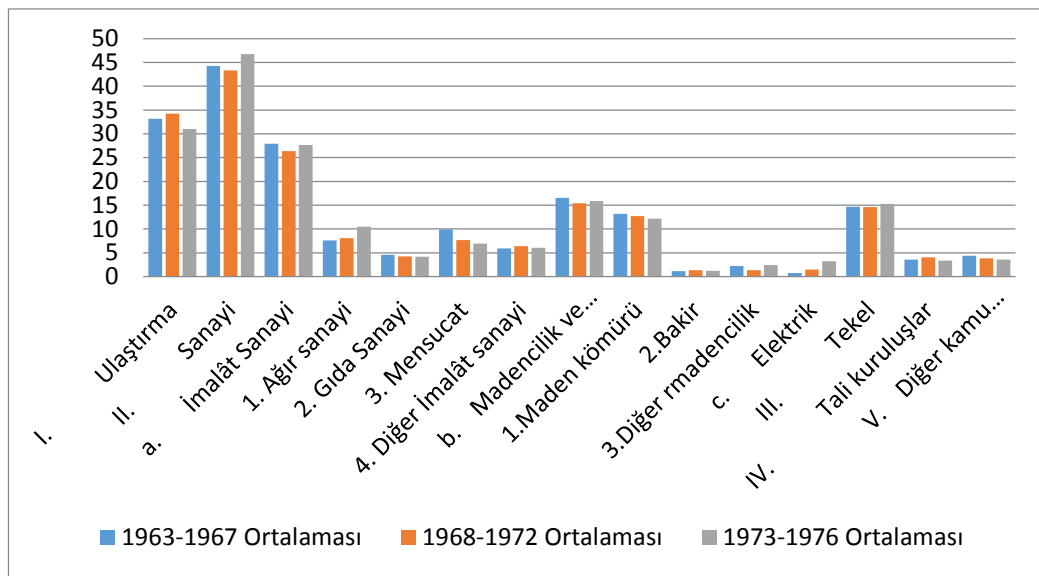
Şekil 41 : 1961-1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları

Kaynak: Tablo 69 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Faaliyet kollarına göre işgücünün sektörler bağlamında oranlarının plânlı dönemler itibariyle ortalamasına bakıldığında ise, aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, her üç dönem için de ortalama olarak en fazla işgücü sanayi sektöründe istihdam edilmiştir. Sanayi sektörünü ulaştırma ile madencilik ve taş ocaklığı sektörleri takip etmektedir.

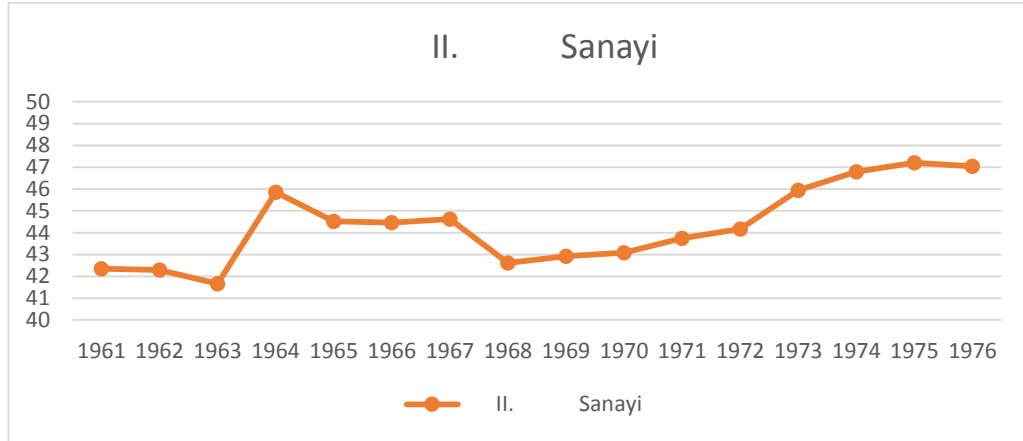
Şekil 42: I. , II. ve III. Plan Dönemlerinde Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Sektörel Dağılım Oranları Ortalaması (%)

Kaynak: Tablo 70 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu kapsamda, sanayi sektöründeki istihdamın plânlı döneme hazırlık yıllarını kapsayan 1961 ve 1962 yıllarında azaldığı, ancak plânlı döneme geçişle birlikte Birinci beş yıllık kalkınma plâni dönemi boyunca yükselen bir ivme izlediği görülmektedir. 1968 yılında sanayi sektöründeki istihdam azalmış, ancak kısa zamanda yükselmiştir. 1970 yılından itibaren sanayi sektöründe istihdam edilen kamu iktisadi teşebbüsü çalışanı sürekli olarak artmıştır.

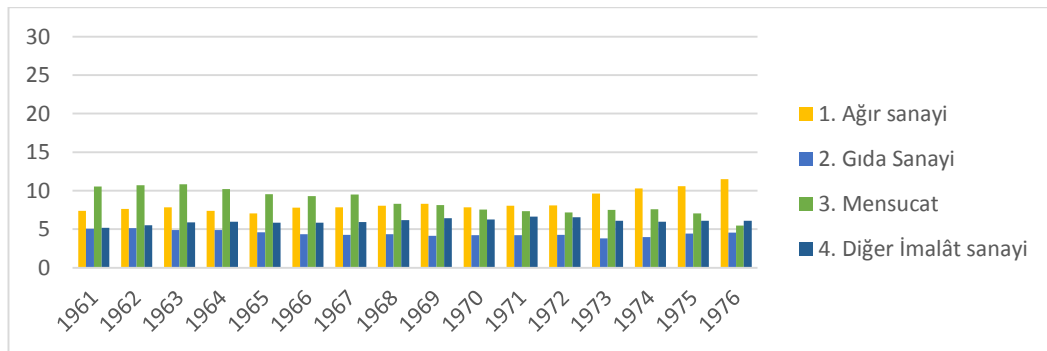
Şekil 43: 1961-1976 Yılları Arasında Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 70 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sanayi sektörü içinde istihdamın alt sektörler itibariyle dağılımı aşağıdaki şekilde yer almaktadır. Buna göre, en yüksek istihdam % 27'lik payla imalât sanayiinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayii içinde ise İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminin başlangıç yılı olan 1968 den itibaren mensucat sanayiinde KİT çalışanı istihdamı azalırken ağır sanayi alanında istihdam artmaya başlamıştır. 1973 yılında ağır sanayi sektörü istihdamında bir sıçrama gerçekleşmiş ve yükselmeye devam etmiştir. Başka bir ifadeyle, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminden itibaren mensucat sanayii istihdamı yerini ağır sanayi istihdamına bırakmıştır.

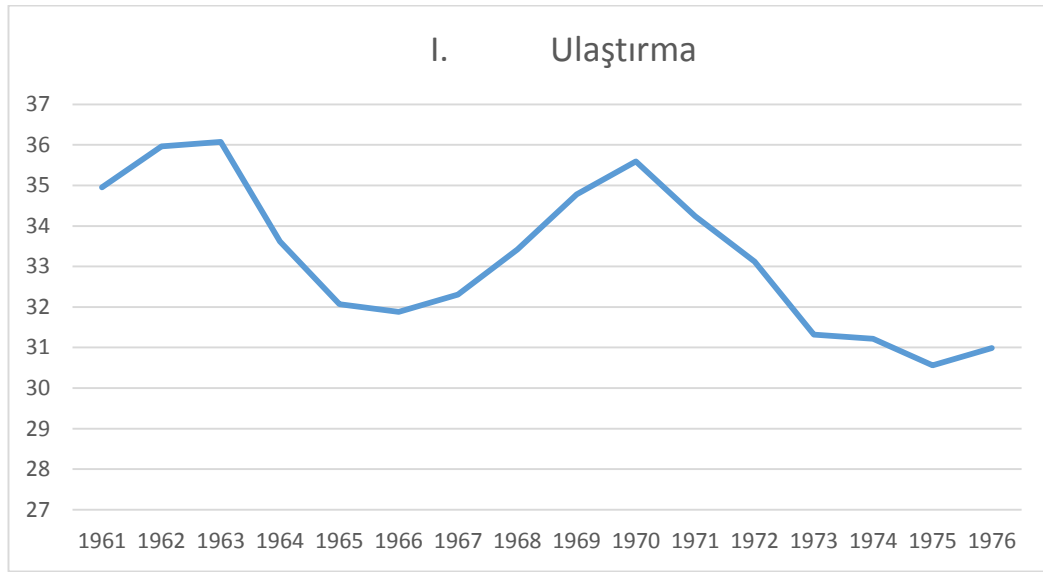
Şekil 44 :1961-1976 Yılları Arasında İmalat Sanayi Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 70 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Sanayi sektörü istihdamını en yüksek payla ulaştırma sektörü takip etmektedir. Ulaştırma sektörü istihdamının Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde azaldığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde 1970 yılına kadar arttığı ancak o tarihten itibaren 1973 yılına kadar azaldığı görülmektedir. Üçüncü plân döneminde ise daha istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 45: 1961-1976 Yılları Arasında Ulaştırma Sektöründe İstihdam Edilen Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücünün Seyri

Kaynak: Tablo 70 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1963-1976 Türkiye ekonomisi istihdamı yönünden kamu iktisadi kuruluşlarının payının 1963 yılında % 2,40 iken 1968 yılında kadar yükseldiği, 1969-1972 yılları arasında ülke istihdamındaki payının azaldığı ancak 1973 yılından itibaren sürekli arttığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, ikinci plân dönemi dışında istihdamda kamu iktisadi kuruluşlarının payı sürekli olarak artmış ve önemini sürdürmüştür.

Tablo 71: 1963-1976 Kamu İktisadi Kuruluşlarının İstihdam İçindeki Payı (%)

Yıl	İşgücü	İstihdam	Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü	Yüzde (%)
1963	12.294.927	11.869.484	285.326	2,40
1964	12.496.071	12.051.057	309.890	2,57
1965	12.750.940	12.297.916	328.021	2,67
1966	13.062.126	12.451.449	343.831	2,76
1967	12.247.129	12.667.446	350.255	2,77
1968	13.592.300	12.807.946	355.337	2,77
1969	13.905.394	13.033.977	353.649	2,71
1970	14.205.788	13.264.658	355.687	2,68
1971	14.540.705	13.643.808	365.245	2,68
1972	14.895.504	13.908.917	378.226	2,72
1973	15.294.902	14.206.697	415.964	2,93
1974	15.534.870	14.386.813	439.589	3,06
1975	15.985.366	14.593.921	464.906	3,19
1976	16.702.372	15.070.207	494.004	3,28

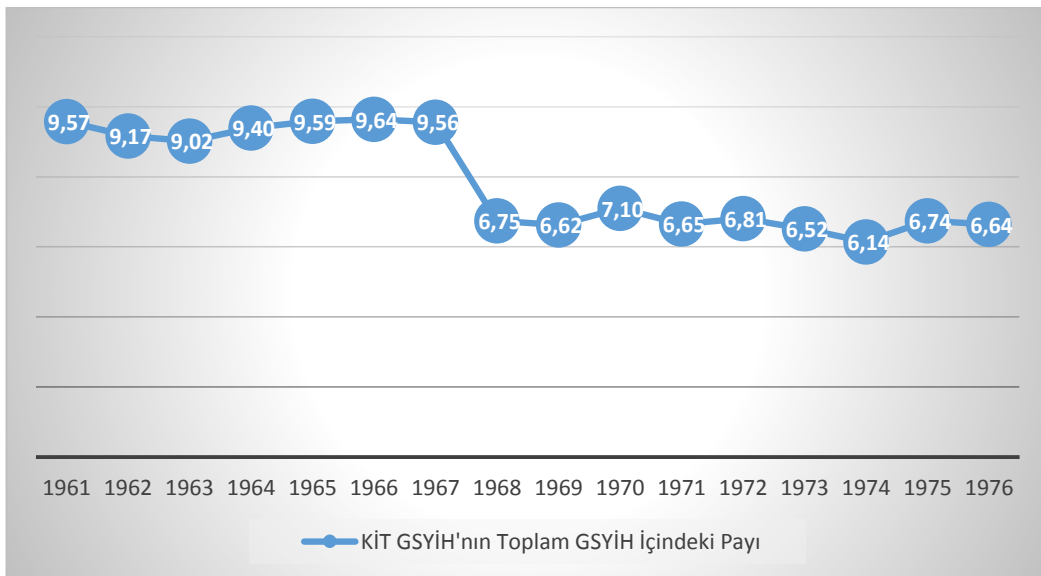
Kaynak:İşgücü ve İstihdam verileri Demet TÜZÜNKAN, *Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Volume 8 (2) 2015, 90-117, s 100,102 ve 104; Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Yayın No.863,s. 40-41,Tablo 10, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü; yüzde hesaplamaları yazar tarafınan yapılmıştır.

Kamu iktisadi teşebbüslerinde istihdam edilen kişi sayısı 1977 yılında 646 157 kişiye yükselmiştir. Yurt içi sivil istihdama katkısı 1973 yılında yüzde 3,1 iken, 1977 yılında yüzde 4,3'e tarım dışı sivil istihdama katkıları da yüzde 8,7'den yüzde 10,6'ya çıkmıştır.

GSYİH İçinde KİT'lerin Yeri

Gayrisafı Yurtiçi Hasılaya katkıları yönünden birinci plânlı dönemde % 9 civarında katkı sağladıkları görülmektedir. Birinci planlı döneme geçiş yıllarında ise GSYİH içinde bu kuruluşlarının payının daha yüksek olduğu, birinci dönemin başında % 9.02'ye düşen katkının 1967 yılına gelindiğinde 1961 yılındaki payı ile hemen hemen aynı düzeye ulaştığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, plânlı dönem öncesi GSYİH'ya katkısı azalan kamu iktisadi kuruluşlarının plânlı dönemle birlikte sürekli artan oranda katkı sağladığı görülmektedir. İkinci plan döneminde; 1968 ve 1969 yılında % 3 oranında azalan KİT payı 1970 yılında % 7 'ye yükselmiş, 1971 yılından sonra tekrar azalma ve artış olmakla birlikte dönem sonunda en yüksek yüzdeye ulaşılan 1970 yılı payı yakalanamamıştır. Üçüncü plan dönemine gelindiğinde 1973 ve 1975 yıllarında payın azaldığı, ancak 1974 ve 1976 yıllarında arttığı görülmektedir. 1976 yılı ile 1973 yılı karşılaştırıldığında ise başlangıç yılına göre gayrisafı yurtiçi hasılaya katkılarının arttığı görülmektedir.

Şekil 46: KİT GSYİH'nın Toplam GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak:Tablo 35, Tablo 45 ve Tablo 57 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1978 yılında ise KİT'ler GSYİH'ya en fazla mali müesseseler (% 36) ve sanayi sektöründe katkı sağlamıştır. Bu sektörleri ulaştırma ve haberleşme (% 24) ile ticaret takip etmektedir. 1982 yılında ise mali müesseselerin payı artarken diğer sektörlerin tümünde KİT'lerin GSYİH içindeki payı azalmıştır.

1960-1983 döneminin tarihçesi anlatılırken, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1963-1967) temel altyapı yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık verdiği, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının (1968-1972) özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ilkesini benimsediği ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı (1973-1977) ile gelir seviyesinin arttırılması, sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım malı üreten sektörlerde hızlandırılması ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.

Bu çerçevede, 1963-1976 Türkiye ekonomisi istihdamı yönünden kamu iktisadi kuruluşlarının payının ikinci plân dönemi dışında sürekli olarak arttığı göz önünde tutularak, plânlarda amaçlandığı şekilde varlık gösterdiklerini söylemek mümkündür. Yatırım yönünden bakıldığında ilk iki plân dönemi kapsamında iktisadi teşebbüslerin imalât yatırımlarının iki katına çıktığı, üçüncü plân döneminde en yüksek KİT yatırımının sırasıyla imalât, hizmetler ve enerji sektöründe gerçekleştiği ve 1981 yılına gelindiğinde KİT'lerin gerçekleşen toplam yatırım harcamalarındaki payı % 31 iken 1982'de % 32 olarak gerçekleştiği ifade edilmiştir.

Üretim yönünden bakıldığında ise üretimin cari değerinin 1967 yılında 1963 yılına göre 1,5 kat arttığı, 1968 yılında da artış gösterdiği ve ikinci plân dönemi sonunda birinci plân dönemine göre cari olarak iki kat fazla üretim gerçekleştiği, 1976 yılına gelindiğinde ise KİT'lerin cari üretim değerinin üç katına yükseldiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, 1976 yılı üretimi, ikinci plan dönemi sonuna göre en fazla artan sektörlerin sırasıyla diğer madencilik, bakır, tali kuruluşlar, tekel ve elektrik sektörleri olduğu da vurgulanmıştır. 1982 yılında ise KİT'lerin linyit üretiminde (% 86), bor minerallerinde (% 88), petrol

ürünlerinde (% 86), elektrik enerjisinde (% 87), kağıt (% 74), çelik külçe (% 64), şeker (% 71) ve demir cevheri (% 64) üretiminde büyük paya sahip olduğu belirtilmiştir.

Bu kapsamda, KİT'lerin birinci plânda hedeflenen temel altyapı yatırımlarına, ikinci plânda hedeflenen sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ilkesine ve üçüncü plan döneminde sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım malı üreten sektörlerde hızlandırılması ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını amaçlarına uygun şekilde yatırım ve üretimini yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Gayrisafi yurtiçi hasılaya katkıları ise cari fiyatlarla, 1963 döneminde yaklaşık % 10 iken 1976 yılına gelindiğinde azalmakla birlikte yaklaşık % 7 oranında katkıları devam etmiştir. 1982 yılında ise sabit fiyatlarla katkısı % 11 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, KİT'lerin GSYİH'ya katkısı da önemli düzeydedir.

Diğer taraftan, 1950-1983 döneminde Türkiye ekonomisi içinde özellikle ekonominin kötüye gittiği dönemlerde varlıkları daha da önem kazanmış kamu iktisadi teşebbüsleri, kuruluş kanunları gereğince kârlılık, verimlilik ve etkinlik prensipleri doğrultusunda çalışma ilkelerinden sapmaları, ekonomi için kaynak yaratamamaları, büyük ölçüde zarar ederek devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaları gibi sorunları da beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sorunlara temel olarak ise KİT'ler için öngörülen özerk yönetim tarzının devletin gözetim ve denetim yetkisiyle bağdaştırılamaması görülmüştür.¹⁵³ Soruna çözüm önerisi olarak birincisi KİT'lerin reorganizasyon çalışmaları sonucu etkin bir yönetim yapısına kavuşturulmaları, ikinci ise KİT'lerin serbest piyasa koşullarına göre çalıştırılmaları olmak üzere iki görüş sunulmuştur. 24 Ocak 1980 ekonomik programını uygulayan Turgut Özal Hükümetlerinin ikinci görüşe yatkın olduklarını söylemek mümkündür. Tezin kapsamı KİT'lerin mali, idari, personel veya teknoloji ile ilgili sorunlarını içermemektedir. Bununla birlikte, ekonomi içindeki

¹⁵³M.Ali Bilginoğlu, KİT Sorunu ve Çözüm Yolları, s 76,

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516163>

yerleri tarihsel süreçleriyle beraber ele alındığında, KİT'lerin özelleştirme yoluyla tasfiye edilmeleri için yeterince güçlü bir dayanak noktası bulunmadığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Aşağıdaki tabloda, tez kapsamında bölümler itibariyle anlatılan ve kamu iktisadi teşebbüslerinin 1950-1983 yılları arasında ekonomideki yerlerini gösteren veriler toplu olarak sunulmuştur. Bu bölümde, 1943-1949 yılları arasında Gayrisafi yurtiçi hasıla içinde teşebbüslerin payı, hem ikinci bölümde tarihçesinin anlatılmış olması nedeniyle hem de liberal devletçilik yaklaşımının benimsendiği 1950-1960 dönemi başta olmak üzere planlı dönemde de teşebbüslerin GSYİH içindeki payı ile karşılaştırılması amacıyla eklenmiştir.

Tablo 72: Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri (1943-1980)

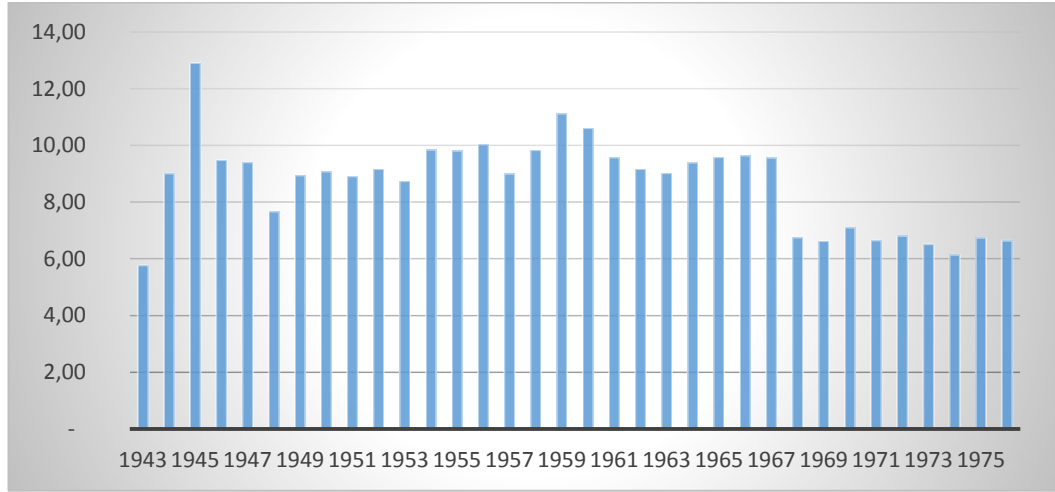
	GSYİH (Milyon TL-Üretici Fiyatlarıyla) (1)	KİK GSYİH (Milyon TL-Cari Fiyatlarla) (2)	KİK GSYİH / Türkiye GSYİH (%)	KİT YATIRIMLAR I (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	İstihdam	Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü	Yüzd e (%)
1943	9.240,10	533,20	5,77	-	-	-	-	-
1944	6.692,30	603,20	9,01	-	-	-	-	-
1945	5.477,40	707,00	12,91	-	-	-	-	-
1946	6.875,50	652,00	9,48	-	-	-	-	-
1947	7.562,10	711,40	9,41	-	-	-	-	-
1948	9.512,90	729,70	7,67	-	-	-	-	-
1949	9.072,40	811,60	8,95	-	-	-	-	-
1950	9.714,50	882,20	9,08	91,80	9,1	-	-	-
1951	11.668,10	1.038,90	8,90	123,90	9,8	-	-	-
1952	13.420,90	1.231,00	9,17	167,00	9,1	-	-	-
1953	15.637,80	1.367,00	8,74	253,80	12,1	-	-	-
1954	15.958,80	1.570,80	9,84	253,30	14	-	-	-
1955	19.190,90	1.882,50	9,81	539,90	14,9	-	-	-
1956	22.144,00	2.222,60	10,04	539,90	16,5	-	-	-
1957	29.449,20	2.648,40	8,99	432,80	10,7	-	-	-
1958	35.145,80	3.455,10	9,83	437,10	9,3	-	-	-
1959	43.923,10	4.886,50	11,13	1.104,00	15,7	-	-	-

	GSYİH (Milyon TL-Üretici Fiyatlarıyla) (1)	KİK GSYİH (Milyon TL-Cari Fiyatlarla) (2)	KİK GSYİH / Türkiye GSYİH (%)	KİT YATIRIMLAR I (Milyon TL)	Toplam Yatırımlar İçindeki Payı %	İstihdam	Kamu İktisadi Kuruluşları İşgücü	Yüzd e (%)
1960	46.976,90	4.983,60	10,61	1.399,00	17,9	-	-	-
1961	49.826,70	4.770,10	9,57	-	-	-	-	-
1962	57.875,90	5.305,00	9,17	-	-	-	-	-
1963	66.910,30	6.036,30	9,02	1.591,00	16,3	11.869.484,00	285.326,00	2,40
1964	71.476,60	6.716,40	9,40	1.883,00	18,3	12.051.057,00	309.890,00	2,57
1965	76.440,10	7.328,10	9,59	2.115,00	18,4	12.297.916,00	328.021,00	2,67
1966	90.775,50	8.750,70	9,64	3.928,00	19,9	12.451.449,00	343.831,00	2,76
1967	101.185,40	9.671,90	9,56	3.027,00	18,1	12.667.446,00	350.255,00	2,77
1968	157.010,20	10.592,30	6,75	3.396,00	16,7	12.807.946,00	355.337,00	2,77
1969	176.707,70	11.701,70	6,62	4.266,00	18	13.033.977,00	353.649,00	2,71
1970	199.603,20	14.170,90	7,10	5.740,00	20	13.264.658,00	355.687,00	2,68
1971	247.755,50	16.482,80	6,65	6.943,00	21	13.643.808,00	365.245,00	2,68
1972	297.397,30	20.242,40	6,81	10.282,00	25	13.908.917,00	378.226,00	2,72
1973	373.420,10	24.340,10	6,52	11.810,00	22	14.206.697,00	415.964,00	2,93
1974	519.316,30	31.898,30	6,14	15.790,00	21	14.386.813,00	439.589,00	3,06
1975	662.259,10	44.656,60	6,74	26.226,00	24	14.593.921,00	464.906,00	3,19
1976	842.969,10	55.972,40	6,64	34.849,00	25,3	15.070.207,00	494.004,00	3,28
1977	-	-	-	45.864,00	23,3	-	-	-
1978	-	-	-	60.016,00	22,9	-	-	-
1979	-	-	-	125.976,00	28,6	-	-	-
1980	-	-	-	287.903,00	36,6	-	-	-

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları, Şubat 1979, Yayın No.863,s 14, Tablo 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE); *İstatistik Göstergeler 1923-1991 DİE s 402-410, Barış Övgün, Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, Ankara, 2009, s 115. Yüzdeler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, kamu iktisadi kuruluşlarının gayrisafi yurtiçi hasıla değerleri 1943 yılından 1976 yılına kadar uzanan süreçte sürekli bir yükseliş içindedir. Kuruluşların GSYİH içindeki payları ise aşağıdaki şekil ile gösterilmektedir.

Şekil 47: 1943-1976 Yılları Arasında KİK GSYİH'nın Türkiye GSYİH İçindeki Payı

Kaynak: Tablo 72 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Görüleceği üzere, iktisadi teşebbüslerin İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke GSYİH'sına katkısı % 12,91 ile en yüksek değerine ulaşmıştır. 1945-1950 döneminde de ortalama olarak % 9,5 oranında katkı sağlamışlardır. Başka bir ifadeyle, ülke ekonomisinin savaş yıllarının olumsuz etkileri ile mücadele ettiği bir dönemde iktisadi teşebbüslere daha fazla ağırlık verilmiş görünmektedir. Tarihçe de anlatıldığı üzere, 1930-1950 dönemi KİT'lerin, Türkiye ekonomisinde en canlı yıllarını içermektedir. Bu dönemde KİT'ler yerli kaynaklarla sanayileşme çabalarının temel araçları olarak sermaye birikimi sağlanması ve ülke için elzem olan sanayilerin kurulmasında çok önemli rol oynamışlardır. GSYİH içindeki payları da onların önemini rakamsal olarak göstermektedir.

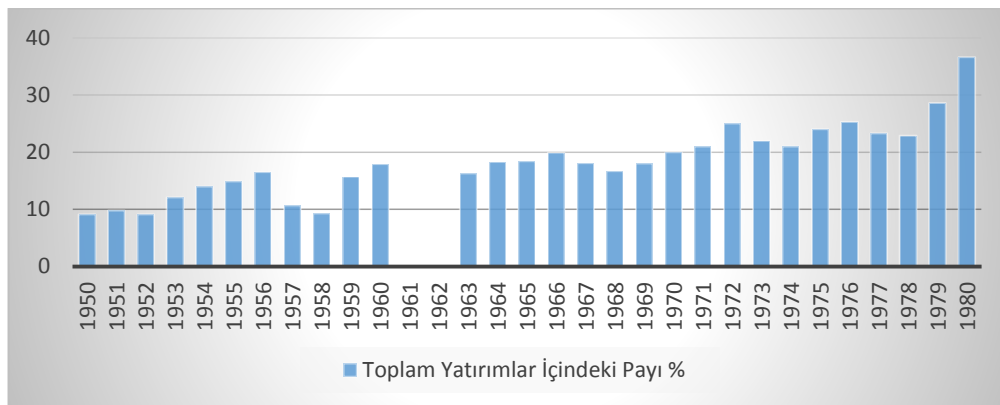
Diğer taraftan, 1950-1960 dönemi Demokrat Parti'nin liberal politikalar kapsamında özel girişimcilik eliyle sanayileşme çabalarına yöneldiği bir dönem olmasına rağmen GSYİH içinde teşebbüslerin payı % 8,74 ile % 11,13 arasında seyretmiştir.

Bununla birlikte, 1959-1960 yıllarına gelindiğinde KİT'lerin GSYİH içindeki payının % 10-11 oranına yükselmesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında % 12 olarak gerçekleşen KİT payı ile karşılaştırıldığında savaş olmasa dahi ekonomik göstergelerin ülke aleyhinde değişmeye başladığı dönemlerde KİT'lerin ekonominin canlandırılması veya sürdürülmesi yönünden önemini ortaya koymaktadır.

Plânlı dönemlere bakıldığında, birinci plân döneminde KİT'lerin GSYİH'ya katkılarının payı ortalama olarak % 9 iken, sonraki plân dönemlerinde ortalama olarak %7 olmuştur. 1982 yılında ise sabit fiyatlarla katkısı % 11 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, KİT'ler GSYİH'ya önemli katkı sağlamışlardır.

1950-1983 yılları arasında toplam yatırımlar içinde KİT'lerin payları aşağıda yer almaktadır. Bu kapsamda, 1956 yılından sonraki iki yıllık düşüş haricinde 1950 yılında % 9 iken 1960 yılında yaklaşık % 18 olarak gerçekleşmiştir. Plânlı döneme geçilmesiyle KİT yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı önceki dönemlere göre daha istikrarlı seyretmiş, özellikle 1978 yılından sonra hızlı bir yükseliş içinde olmuştur. 1963 yılı ile karşılaştırıldığında 1980 yılında yatırımlar içindeki KİT payı % 36,6 ile yaklaşık olarak % 125 artmış, 1950 yılı ile karşılaştırıldığında ise % 300 artmıştır.

Şekil 48: 1950-1980 Yılları Arasında KİT Yatırımlarının Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)

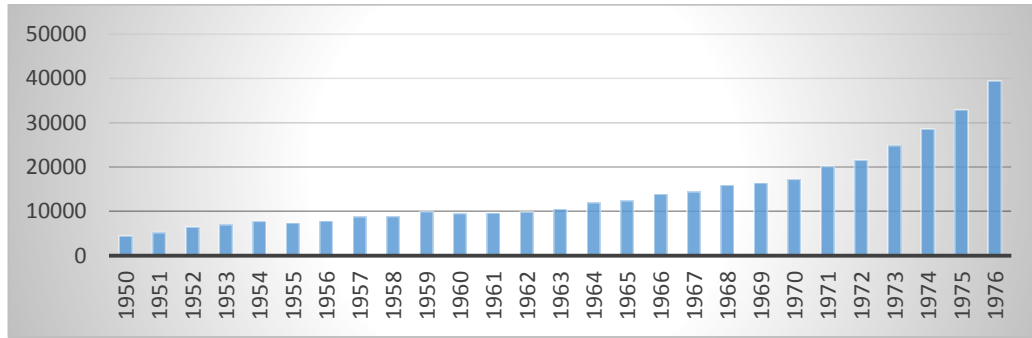

Kaynak: Tablo 72 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur

1950-1983 yılları arasında toplam istihdam yönünden memur ve işçi istihdamındaki payı 1955 yılından 1959 yılına kadar % 25 civarında gerçekleşmiştir. Bu dönem için toplam istihdam içindeki payları bilinmemekle birlikte, sanayi sektörüne çok önemli oranda işgücü sağladıkları bilinmektedir. Bununla birlikte, plânlı dönemde KİT'lerin istihdamdaki payı ortalama olarak % 3 civarındadır. 1963 yılında % 2,40 iken 1976 yılında % 3.28'dir. 1980 yılında ise bu oran % 3,80 olmuştur.

1961-1976 yılları arasında toplam kamu iktisadi kuruluşları üretimine bakıldığında sabit fiyatlarla üretimin yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Şekil 49: 1950- 1976 Yılları Arasında Kamu İktisadi Kuruluşları Toplam Üretimi (Sabit Fiyatlarla)

Kaynak: Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No.863, s 16.

Sonuç olarak, geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzanan ve sanayileşmedeki önemi o dönemin koşulları altında idrak edilmiş olan KİT'ler, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte de sanayileşmenin temel yapı taşı olarak görülmüşlerdir. 1950-1983 döneminde yatırım, üretim, istihdam ve GSYİH yönünden Türkiye ekonomisine katkıları da bu kuruluşların iç politikada siyasi görüş ayrılıklarına bakılmaksızın, dış politikada ise ülkenin öncelikleri göz önünde tutularak kendilerine gereken değerin verilmesini gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Demokrat Parti döneminde devletçiliği neredeyse reddeden bir yaklaşım sergileyerek sanayileşmesi yeterince olgunlaşmamış bir ekonominin iç ve dış baskılar karşısında savunmasız bırakılması, ekonomik

göstergelerden de anlaşılacağı üzere uzun vadede devletçiliğe geri dönmeyi zorunluluk haline getirmiştir. Bir anlamda, içsel ve dışsal şoklar meydana geldiğinde KİT'ler, bunların etkilerinden korunmada sığınılan kuruluşlar olarak varlıklarını göstermişlerdir.

Benzer şekilde plânlı dönemlerde de başlangıçta kendilerine büyük önem atfedilen KİT'ler, özellikle 1980'li yıllardan itibaren yeniden liberal politikaların gündeme gelmeye başlaması neticesinde ekonomide yük olarak görülmeye başlamışlardır. Bu noktada KİT'lerin zarar etme nedenleri de önemlidir. KİT'lerin zarar etmesini önlemeye ve verimliliğini artırmaya yönelik olarak 1972 yılında yayınlanan Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reform Stratejisi ile çözüm bulunmaya çalışılsa da reform stratejisi uygulama imkanı bulamamıştır. Reformun KİT'lerin özel sektör prensipleriyle çalışmasını esas alması ise çözümün liberal çerçevede arandığını göstermektedir.

Karşılaştığı sorunlara rağmen KİT'ler, 1950-1980 döneminde üretim yönünden bakıldığında sabit ve cari fiyatlarla üretimini sürekli artırmıştır. Yatırımlar içindeki payı Demokrat Parti döneminde daha az olmakla birlikte planlı dönemde önemli oranlara yükselmiş ve programlar kapsamında da oldukça başarılı performans sergilemişlerdir. Ekonomideki en önemli sorunlardan birisi olan istihdam açısından değerlendirildiğinde, KİT işgücü özellikle sanayi sektörüne çok yüksek düzeyde istihdam sağlamıştır. İstihdam içindeki KİT payı ise 1950-1983 döneminde sürekli artmıştır. GSYİH içindeki payları ise devletçiliğe karşı söylemlerine rağmen Demokrat Parti döneminde hemen hemen II.Dünya Savaşı yıllarındaki orana ulaşmış, planlı dönemde ise paylarında düşüş olmakla birlikte KİT'ler önemli katkı sağlamaya devam etmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1960'lı ve 1970'li yılları kapsayan ithal ikameci sanayileşme stratejisinde, özel sektörden beklenen atılımların da KİT'lerin potansiyeli ve gücünden yararlanmaksızın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, KİT'lerin Türkiye ekonomisi içindeki yeri hakkında, bir yandan 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Partinin kendisinden önceki devletçilik uygulamalarına yönelttiği sert

eleştirileri haksız çıkartan bir uygulama içinde bulunduğu ve ekonomide KİT'lerin önemlerini koruduğunu, diğer taraftan da 1983 yılından itibaren KİT'lerin özelleştirilmeleri gerektiğine dair görüşlerin dayandığı temellerin, 1950-1980 dönemi dikkate alındığında, yeniden değerlendirilmesinin uygun olabileceğini söylemek mümkündür.

ÖZET

Kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar olan dönemde liberalizm ve devletçilik eksenleri arasında şekillenen farklı politikalar çerçevesinde Türkiye ekonomisinde yer bulan en önemli politika araçları olarak değerlendirilmektedir. 1980 sonrası yaygınlaşan özelleştirme politikaları kapsamında tasfiye edilmeye başlanmasına rağmen kamu iktisadi teşebbüsleri, tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde geçmişi Osmanlı dönemine kadar uzanan ve Türkiye ekonomisi içindeki rolleri itibariyle de varlıklarının zarardan çok fayda sağladığı somut verilerle desteklenen en önemli yapı taşları olma niteliğini taşımaktadırlar.

Bu kapsamda, tez çalışmasında 1950 ve 1983 yılları arasında Türkiye ekonomisinde kamu iktisadi teşebbüsleri hem tarihsel süreç içinde incelenmiş hem de ekonomideki yerleri yatırım, üretim, istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasılaya katkıları yönünden detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, 1950 döneminde uygulanan politikaların geçmişine ışık tutması amacıyla iktisadi teşebbüslerin Osmanlı döneminden 1950 yılına kadar ekonomideki yerine de çalışmada yer verilmiştir.

Sonuç olarak, hükümetler ve uyguladıkları politikalar değiştikçe kamu iktisadi teşebbüslerine verilen önem ve dolayısıyla ekonomideki öncelik sıraları değişmiş olmakla birlikte, ekonomiye üretim, yatırım, istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasıla yönünden sağladıkları katkının, benimsenen yaklaşımın liberal veya devletçi olmasından bağımsız olarak yadsınamayacak kadar önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kamu iktisadi teşebbüsleri, devletçilik, ekonomi politikaları, Demokrat Parti dönemi, planlı dönem.

ABSTRACT

Public economic enterprises have been existed in Turkey's economy as the most important tools of state entrepreneurship regardless of the nature of the policies implemented. Although being initiated to be disposed of within the scope of widespread privatization policies after 1980, state-owned enterprises dates back to the Ottoman period when evaluated in history and as their role in the economy, the very nature of them as being the most important building blocks has been supported with concrete evidence that their benefits are higher than the damages during the historical process.

In this context, the place of public economic enterprises in the economy of Turkey between 1950 and 1983 were examined in this thesis both in terms of their position in the historical process and of their contribution to investment, production, employment and gross domestic product in the economy in detail. On the other hand, in order to shed light on the history of the policies implemented in the 1950 period, the place of economic enterprises in the economy from the Ottoman period to 1950 was also included in the study.

As a result, it is possible to say that the importance given to public economic enterprises as governments and their policies change, and thus their priority in the economy has changed, their contribution to the economy in terms of production, investment, employment and gross domestic product is undeniably important regardless of whether the approach adopted is liberal or statist.

Key Words: Public economic enterprises, statism, economic policies, Democrat Party period, planned period.

KAYNAKÇA

Akkoyunlu, Pınar Feyzioğlu, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İstanbul, Beta Basım, Yayım, Dağıtım A.Ş, 2011.

Aktan, Reşat, **Türkiye İktisadı**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972.

Albayrak, Mustafa , “Demokrat Parti Döneminde Millî Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 67-68-69, 2007.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 1979.

Alkinoğlu, Lale, “Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları ve Sonuçları”, Erişim <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/508942>, 11.11.2019.

Başkaya, Fikret, **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Ankara, Birinci baskı, Birlik Yayıncılık Ltd.Şti, 1986.

Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, s 545-567, Kasım 2007.

Berber, Şarika Gedikli, “Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 80, 2011.

Bilginoğlu, M. Ali, “KİT Sorunu ve Çözüm Yolları”, Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/516163>, 2019.

Biol, Ö.H. , Gencer, A.H. , “Neo-Klasik İktisat Ve Neo-Klasik Sentez”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 16 Sayı 1 (259-280), Haziran 2014.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1990.

Çelenkoğlu, Ahmet, **Üç Aylık Milli Gelir Hesapları**, Ankara, DPT Uzmanlık Tezi, 1993.

Çetinkaya, Özhan, **Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2007.

Eşkinat, R., Gerek,S., “Türkiye’de KİT’lerin Günümüze Kadar Olan Gelişimi”,**Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1 - 2, S-35-43, 1992.

Hiç, Mükerrerem, **Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye**,İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:268, 1970.

Hiç, Süreyya **Türkiye Ekonomisi 2**, Mentş Kitabevi, İstanbul, 1990, s 134.

İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Plânı-1933**, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

Keser, İhsan **Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, Nisan 1993.

Koç, İ. Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26040> erişim [28.10.2019](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26040).

Koç, Yıldırım, **Atatürk’ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri**, Ankara, Türk-İş Eğitim Yay. No. 55, 2000.

Köksal, B.A, İlkin A.R, **Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi1923-1973**,Yapı ve Kredi Bankası A.Ş Yayınları, 1973.

Ökçün, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler Yorumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:262, 1968.

Övgün, Barış, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:18, 2009.

Sağlam, Dünder, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme İktisadi Ve Muhasebe Enstitüsü Yayınları No: 9, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

Sayıştay Başkanlığı, **Kamu İşletmeleri 2015 Yılı Genel Raporu**.Erişim: <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=101>, 2019.

Serin, Necdet, **Türkiye'nin Sanayileşmesi**, Ankara, Sevinç Matbaa, 1963.

şener, Sefer, "Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları", **Yönetim Bilimleri Dergisi** (3: 1),syf 142-148, 2005. Erişim <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46418>, 2019.

Takım, Abdullah, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 67, No. 2, s. 157-187, 2012.

T.B.M.M Açık Erişim Kütüphanesi, **Demokrat Parti Programı (1946)**, Erişim: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 2019.

T.B.M.M Açık Erişim Kütüphanesi, **Demokrat Parti Tüzük ve Programı (1951)**, Erişim: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/487/198104894.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 2019.

T.B.M.M Açık Erişim Kütüphanesi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Birleşim: 3, Oturum: 1, c. 1 (29.05.1950) Erişim: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d09&v_yasama_yili=1&v_cilt= , 2019.

T.B.M.M Açık Erişim Kütüphanesi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Birleşim: 5, Oturum: 1, c. 1 (02.06.1950).

T.B.M.M Açık Erişim Kütüphanesi, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 10, Birleşim: 15, Oturum: 1 c. 8 (16.12.1955).

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Kamu İktisadi Kuruluşları Ekonomik Hesapları Şubat 1979**, Yayın No.863.

T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1991**, Ankara, Yayın No: 1472, 1993.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı,**Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**,Erişim: <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, 2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı**, Erişim: <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, 2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı**, Erişim: <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>, 2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı**, Erişim: <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf>, 2019.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga), **Beş Yıllık Kalkınma Plânları**, Erişim: <http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBD8FB4D720EB6A172>, 28.11.2019

T.C. Resmi Gazete, **Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafmdan Verilmek SuretileKurulan İktisadî Teşekküllerin Teşkilâtileİdare Ve Murakabeleri Hakkında Kanun**, 04.07.1938, 3950 . Erişim:<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3950.pdf>, 17.12.2019.

T.C. Resmi Gazete, **İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştiraklerhakkında Kanun**, 21.03.1964, 11662 . Erişim:<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11662.pdf>, 17.12.2019.

T.C. Resmi Gazete, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reformu Stratejisi**, 11.12.1972, 14388 . Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14388.pdf>, 01.12.2019.

T.C. Resmi Gazete, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname**, 18.06.1984, 18435 Mükerrer . Erişim: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18435_1.pdf, 17.12.2019.

T.C. Resmi Gazete, **1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 3182 Sayılı Bankalar Kanunu, 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki Ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 7/11/1985 Tarihli Ve 3238 Sayılı Kanun, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması Ve 1177 Sayılı Tütün Ve Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması Ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun**, 03.06.1986, 19126 . Erişim: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18435_1.pdf, 17.12.2019.

T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2015 Yılı Kamu İşletmeleri Raporu, Erişim: <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=101>, 17.12.2019.

Tecer, Meral, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006.

Tokgöz, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:16, 1991.

Toprak, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Tuna, Serkan, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (13), s 86-121, 2007.

Tümer, Ebru Öztüm, **Türkiye’de Özelleştirmenin Ücret Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Y.Lisans Tezi, 2004.

Tüzünkan, Demet “Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Plânlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Volume 8 (2), 90-117, 2015. DOI: <http://dx.doi.org/10.18221/bujss.87517>

Uludağ, Ramazan, **Ekonomik Büyüme Sürecinde KİT’ler ve TOKİ**, Ankara, MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri, s 167-168, 2011.

Varlı, A. , Koraltürk, M., “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi ”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, IX/20-21, s.127-142.

Yaşa, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, 1980

Yıldız, Murat, **Demokrat Parti Dönemi Türkiye’de Sanayi Politikaları**, Elazığ, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2015.

Yıldız, Murat, “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, **International Periodical for the Languages**,

Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 12/31, Ankara, s 303-318, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12798> ISSN: 1308-2140.

Yücel, Fikret (Derleyen), **Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı 1934-1938**, 1.Baskı, Ankara, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, Aralık 2014.